

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ANABİLİM DALI

COVID 19 SÜRECİNDE İŞ YERİNDE ALINAN
ÖNLEMLERİN ÇOK YÖNLÜ İNCELENMESİ:
PERAKENDE SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA ÖZTÜRK

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. HAFİZ HULUSİ ACAR

İSTANBUL, 2022

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SAĞLIK BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ ANABİLİM DALI

COVID 19 SÜRECİNDE İŞ YERİNDE ALINAN
ÖNLEMLERİN ÇOK YÖNLÜ İNCELENMESİ:
PERAKENDE SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA ÖZTÜRK

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. HAFİZ HULUSİ ACAR

İSTANBUL, 2022

ETİK BEYAN

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu yüksek lisans tezinde;

- Proje içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Proje çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu projede sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

06/10/ 2022

Mustafa ÖZTÜRK

İmza

ÖNSÖZ

Tarihte İş Sağlığı ve Güvenliği (İSG) kavramının asırlar öncesine uzandığına yönelik birçok bulgu günümüze ulaşmıştır. Tarihten günümüze Avrupa, diğer ülkeler sonrasında Türkiye’de İSG alanında daha sistematik adımlar atmıştır. Bu kapsamda çıkarılan 2012 tarihli İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile tüm işletmeler İSG faaliyetlerini önemsemesi ve uygulaması konusunda geniş kapsamlı yasal düzenleme olmuştur.

Çalışma alanlarında personel ve diğer bireylerin sağlık ve güvenlik yönünden korunması İSG faaliyetleri kapsamında önemli bir kavramdır. Özellikle Covid 19 salgını döneminde çalışma alanlarında İSG önlemlerinin alınması kaçınılmaz olmuştur. Stadyum, hastane, toplu taşıma araçları ve alışveriş merkezleri (AVM) gibi fazla sayıda bireyin bir araya geldiği alanlarda bu önlemler salgının seyrini belirler türdedir.

Bu çalışmada, AVM’lerde İSG kapsamında Covid 19 ile ilgili alınan önlemlerin belirlenmesi adına AVM çalışanlarının açık uçlu sorulara verdiği yanıtlar ve AVM’nin Covid 19 önlemlerine yönelik gerçekleştirilen risk değerlendirmesi incelenmiştir. Araştırmada AVM’ler başta olmak üzere stadyum, hastane, konser, tiyatro ve sanat merkezleri gibi fazla sayıda bireyin bulunacağı bölümlere yönelik yönetim kesimlerinde alınabilecek İSG önlemleri belirlenmiştir.

Yüksek lisans tez konumun belirlenmesinden çalışmamın sonuna kadar her türlü destek ve yardımı esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Hafız Hulusi ACAR’a ve en az tez danışmanım kadar süreçte katkısı olan Dr. Öğr. Üyesi Tolga BARIŞIK hocama teşekkürlerimi bir borç bilirim.

İSTANBUL, 2022

Mustafa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iii
TABLolar LİSTESİ	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
ÖZET	viii
ABSTRACT.....	x
1. GİRİŞ	1
2. GENEL BİLGİLER	4
2.1. Covid 19.....	4
2.1.1. Covid 19 tanımı	4
2.1.2. Covid 19'un ortaya çıkışı	5
2.1.3. Covid 19 etkileri	5
2.1.4. Covid 19 önlemleri	12
2.2. İş Sağlığı Ve Güvenliği	13
2.2.1. İş sağlığının tanımı	14
2.2.2. İş güvenliğinin tanımı.....	15
2.2.3. İş sağlığı ve güvenliğinin tarihi	16
2.2.4. İş sağlığı ve güvenliğinin kapsamı ve önemi.....	17
2.2.5. Covid 19 ve iş sağlığı güvenliği	20
2.3. Perakende Sektörü	22
2.3.1. Perakende sektörü tanımı ve tarihi	22
2.3.2. Perakende sektörü özellikleri.....	23
2.3.3. Alışveriş merkezleri.....	24
2.3.4. Covid 19 dönemi ve AVM'ler.....	27
2.3.5. Covid 19'da AVM'lere yönelik ziyaretçi tutumları	28
2.3.5.1. Farklı ülkeler	28
2.3.5.2. Türkiye örnekleri	30
2.3.4.2. Dünyada AVM'lerin Covid 19 kapsamında aldıkları önlemler ...	32

2.3.4.3. Türkiye’de AVM’lerin Covid 19 döneminde alması gerekli önlemler	34
3. GEREÇ VE YÖNTEM	37
3.1. Araştırmanın Amacı.....	37
3.2. Araştırmanın Önemi	37
3.3. Araştırmanın Yeri ve Katılımcılar	38
3.4. Araştırma Yöntemi	41
3.4.1. Fenomenolojik yöntem	41
3.4.2. Fine yinney yöntemi	41
3.5. Veri Toplama Araçları	44
4. BULGULAR	47
4.1. Personel Görüşmelerine Ait Bulgular	47
4.2. AVM Kontrolüne Ait Bulgular	67
5. TARTIŞMA VE SONUÇ	72
6. KAYNAKÇA	79
EKLER	89
Ek 1: Etik Kurul Onayı	89
Ek 2:Görüşme Formu	90
Ek 3: Risk Analiz Bölümleri	954
Ek-4 : İntihal Raporu.....	98
Ek-5 : Özgeçmiş	99

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 2.1: Covid 19 ve Toraks BT Bulgu-Raporları	12
Tablo 3.1: AVM Künyesi	38
Tablo 3.2: Araştırmaya Katılanların Demografik Bilgileri.....	40
Tablo 3.3: İhtimal, Frekans ve Şiddet Puan Aralıkları	43
Tablo 3.4: Risk Düzeyi ve Karşılıkları	44
Tablo 3.5: Fine Kinney Veri Toplama Formu	45
Tablo 4.1: Covid 19’da İSG Önlemlerinin Yeterince Alındığına Yönelik Düşünce	48
Tablo 4.2: AVM’lerde Mevcut Önlemlere Ek Alınabilecek Önlemlere Yönelik Düşünce.....	49
Tablo 4.3: Avm’deki Diğer Bireylerin Covid 19 Önlemlerine Uyumu Hakkındaki Düşünce.....	50
Tablo 4.4: Covid 19 Önlemlerine Yönelik Diğer Bireylerce Yaşanılan Olaya Ve İlettikleri Sorunlara Ait Düşünce	52
Tablo 4.5: Covid 19 önlemleri ile ilgili diğer bireylerin sosyal mesafe kuralına uyması hakkında düşünce.....	54
Tablo 4.6: Toplantı ve eğitim gibi yüz yüze etkinliklere katılan birey sayısı.....	56
Tablo 4.7: Covid 19 Dönemi Doğal Havalandırmaya Ait Düşünce	58
Tablo 4.8: Ziyaretçi Ve Diğer Bireylerin Covid 19 Kurallarına Uyması Ve Kurallara Uymayanlar Hakkında Düşünce	61
Tablo 4.9: Covid 19 Eğitim Düzenlenmesi Gerekliliğine Yönelik Görüşler.....	64
Tablo 4.10: Covid 19 ile ilgili İSG önlemlerine yönelik öneri ve taleplere yönelik bulgular	65
Tablo 4.11: Risk Değerlendirme Bulguları.....	68
Tablo 4.12: Fenomenolojik Yöntem ve Fine-Kinney Karşılaştırılması.....	70

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Covid 19 Test Numunesi Alma Biçimi.....	9
Şekil 2.2: Covid 19 Vaka Algoritması	10
Şekil 2.3: Türkiye ve İş Kazalarının 2013-2019 Arası Dağılımı	20
Şekil 2.4: Türkiye’de En Fazla AVM Bulunan İlk 5 İl ve Yüzdesel Dağılım	26
Şekil 2.5: ABD’de Covid 19 Görülürse AVM’lere gitme kararı	28
Şekil 2.6: ABD’de 11 farklı AVM’de Covid 19’un Ziyaretçi Sayılarına Etkisi (Mart 2019-2020)	29
Şekil 2.7: Türkiye Geneli AVM Ziyaret Oranları	30
Şekil 2.8: Türkiye Geneli AVM’lerde Ziyaretçi Endeksi (Çeyrek Dönemler)	31
Şekil 2.9: Türkiye Geneli AVM’ler Metrekare Verimlilik Endeksi (aylık periyot)	32
Şekil 2.10: Dünya’da Farklı Avmlerde Covid 19 Önlemleri	33

KISALTMALAR

4857 İK	: 4857 Sayılı İş Kanunu
6331 İSGK	: 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu
AVM	: Alışveriş Merkezi
C19-SYÇR	: Covid-19 Salgın Yönetimi Ve Çalışma Rehberi (Sağlık Bakanlığı)
Covid 19	: SARS-CoV-2 (Corona Virüs Disease)
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü (WHO)
F	: Frekans
İ	: İhtimal
İSG	: İş Sağlığı ve Güvenliği
KKD	: Kişisel Koruyucu Donanım
R	: Risk derecesi veya skoru
SB	: Sağlık Bakanlığı
Ş	: Şiddet derecesi
UV	: ultraviyole
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
ve ark.	: Ve arkadaşları
%	: Yüzde

ÖZET

COVID 19 SÜRECİNDE İŞ YERİNDE ALINAN ÖNLEMLERİN ÇOK YÖNLÜ İNCELENMESİ: PERAKENDE SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Sağlık, bireyleri yaşamsal faaliyetleri arasında temel gereksinimler arasındadır. Tarihte farklı dönemlerde çeşitli coğrafyalarda toplumları etkileyen sağlık sorunları görülse de son birkaç yılda Covid 19 dünya genelini etkileyen pandemi olarak kayıtlara geçmiştir. Covid 19'un etkileri şiddetli düzeylerde olabildiği gibi ölüme de neden olabilmektedir. Covid 19 bulaşının azaltılması amacı sosyal mesafe, maske kullanımı ve kişisel hijyen başta olmak üzere birçok önlem alınmıştır.

Çalışma ortamlarında sağlık ve güvenlik yönünden zararların engellenmesi veya en az seviyelere indirilmesi ise iş sağlığı ve güvenliği (İSG) adı verilen faaliyetler doğrultusunda gerçekleştirilebilmektedir. İSG, çok sayıda disiplini ve çok sayıda işyeri ve çevresel tehlikeyi kapsayan nitelikte olup insan yaşamı açısından önem arz eder niteliktedir. Alışveriş merkezleri (AVM) Dünya genelinde tarihsel olarak Eski Roma'ya kadar uzansa da Türkiye'de daha sonradan görülen yapılar arasında yer almıştır. Covid 19 vaka ve ölüm oranları sonrasında hali ile AVM'ler, çalışanlar ve ziyaretçiler pandemi boyutundaki bu salgından olumsuz etkilenmiştir. AVM'ler toplumda Covid 19'un bulaş ihtimali en yüksek olan ortam olarak görülmüş ve buna yönelik birçok İSG önlemini alarak faaliyetlerine devam etmiştir.

Bu çalışmada, AVM çalışanların, AVM'de İSG kapsamında alınan Covid-19 önlemlerine yönelik görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. İki ayrı yöntem tercih edildiği bu çalışmada, yöntemler fenomenolojik yöntem ve Fine-Kinney yöntemidir. Araştırmada elde edilen bulgular çalışan görüşleri (fenomenolojik) ve saha kontrolleri sonrası elde edilen (Fine-Kinney) olmak üzere iki ayrı grupta incelenmiştir.

İnceleme sonucunda, toplu kullanım alanlarında alınabilecek İSG faaliyetlerine yönelik aksiyonların uygulanma yönteminin toplum yaşam koşulları açısından etkili olduğu belirlenmiştir. İSG açısından kullanılan ve matematiksel ifadelerin ağırlıkta olduğu risk değerlendirme yöntemlerine sözel perspektiften, birey görüşlerinin dahil edilmesinin oldukça yararlı olduğu görülmüştür. Çalışan görüşmelerinden elde edilen bulgular ile risk değerlendirmesinden elde edilen bulgularda bir birinden farklı tespitlerinde olduğu, her iki yöntemin bir birini tamamlayıcı etkide olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alışveriş Merkezi, Covid 19, İş Sağlığı ve Güvenliği, Pandemi, Perakende Sektörü

Mustafa ÖZTÜRK, 2022

ABSTRACT

A VERSATILE EXAMINATION OF MEASURES TAKEN AT THE WORKPLACE DURING THE COVID 19 PROCESS: THE EXAMPLE OF THE RETAIL SECTOR

Health is among the basic needs of individuals among their vital activities. Although there have been health problems affecting societies in various geographies at different periods in history, in the last few years, Covid 19 has been recorded as a pandemic affecting the world. The effects of Covid 19 can be severe as well as cause death. Many measures have been taken to reduce the transmission of Covid 19, especially social distance, mask use and personal hygiene.

Preventing or minimizing harm in terms of health and safety in working environments can be carried out in line with activities called occupational health and safety (OHS). OHS is of a nature that covers a large number of disciplines and many workplaces and environmental hazards and is important for human life. Although shopping centers (AVM) historically date back to Ancient Rome throughout the world, they have been among the structures seen later in Turkey. After the Covid 19 case and death rates, shopping malls, employees and visitors were adversely affected by this pandemic-sized epidemic. Shopping malls were seen as the environment with the highest probability of transmission of Covid 19 in the society and continued their activities by taking many OHS measures for this.

In this study, it is aimed to examine the opinions of the shopping mall employees about the Covid-19 measures taken within the scope of OHS in the shopping mall. Two different methods are preferred in the research, these methods are the phenomenological method and the Fine-Kinney method. The findings obtained in the study were analyzed in two separate groups as employee opinions (phenomenological) and obtained after field controls (Fine-Kinney).

As a result of the examination, it has been determined that the method of implementation of actions for OHS activities that can be taken in public areas is effective in terms of community living conditions. It has been seen that it is very useful to include individual views from a verbal perspective in risk assessment methods used in terms of OHS and where mathematical expressions are predominant. It is thought that the findings obtained from the employee interviews and the findings obtained from the

risk assessment are different from each other, and that both methods will have a complementary effect.

Keywords: Shopping Mall, Covid 19, Occupational Health and Safety, Pandemic, Retail Sector

Mustafa ÖZTÜRK, 2022

1. GİRİŞ

Covid 19, virüs türü hastalık olmakla birlikte ilk olarak Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı ile birlikte birçok bireyde belirtiler göstermiştir. Bulaştığı bireylerde yaygın olarak öksürük, ateş, yorgunluk ile tat ve koku kayıpları gibi çeşitli belirtiler ortaya çıkmıştır. Covid 19 ile birlikte bireylerin özellikle ciddi belirtileri yaşaması durumunda doğrudan tıbbi müdahale gerekliliği söz konusu olabilmektedir. Hafif veya orta şiddetli belirtilerde ise hekim kontrolünde sağlık kurumu yanı sıra yaygın olarak evde tedavi süreci devam edebilmektedir. Covid 19 etkileri, hastalığın geçmesinden sonra yaklaşık 4-12 hafta aralığında da devam eden semptomlar görülebilmektedir.

Ortaya çıktığı ilk yıllarda Covid 19'un etkilerinin sadece öksürük, ateş veya ölüm ile sınırlı olduğu düşünülmüştür. Ancak Covid 19'a bağlı olarak ileri yaş bireylerde, kronik hastalığı olanlarda ölüm yanı sıra Covid 19 geçiren bireyler ve çevresini psikososyal problemler de olumsuz etkilemiştir. Covid 19 sebebi ile aile üyelerinden birinin ölümü, diğer aile üyelerinde yas tutma bozmakta, kültürel gelenekler kapsamında cenaze töreni yapılamaması ve bu sürecin de riskli sonuçlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Covid 19 ile birlikte zihinsel, davranışsal bozukluklar, travma sonrası stres bozuklukları, depresyon ve alkol kullanım bozuklukları gibi güçlü risk etkenleri görülebilmektedir. Önceki yıllarda yaşanan ve toplumu etkileyen salgınlar incelendiğinde bu durum somut biçimde görülmektedir (Baltacı ve Coşar, 2020).

Covid 19 bulaşının azaltılması amacı ile çalışma alanlarında İSG açısından birçok önlem alınmıştır. Bunlardan bazıları sosyal mesafe, maske kullanımı, sık yapılan kişisel-el hijyeni (en az 20 saniye el yıkanması), alkol içerikli dezenfektan kullanımı, ortamların düzenli olarak havalandırılması, kapalı alanlardan ziyade havalandırılan, açık alanların ziyaret edilmesi bu önlemlerden bazılarıdır. Tüm bu önlemler Covid 19 karşısında etkinlik göstermiş ve neredeyse tüm hava yoluyla ve temas yoluyla bulaşan toplum kaynaklı enfeksiyonları önemli ölçüde azaltmıştır (WHO, 2022a; Cohen ve ark., 2022).

Perakende, hizmet ve ürünlerin ticari amaçlarla perakende işletmeler tarafından pazarlama veya satış faaliyetleri doğrultusunda seyretmektedir (ÖİKR, 2018: 13). Perakende kuruluşlar, hizmet ve ürünleri, ticari olarak kullanmadan ya da tekrar satmadan, bireysel gereksinimleri adına kullanmadan, doğrudan doğruya son tüketicilere pazarlama faaliyetlerini yürütmektedir (Aydın, 2016: 2). Perakende sektörü, yapısı bakımından birçok sektörle doğrudan temas halindedir. Bununla birlikte, hane halkı gereksinimlerinin karşılandığı, kişisel tüketimin de bulunduğu bu alan, yeniliklere açık, canlı ve düzenli dönüşüm yapısındadır (Özçetin, 2020: 34).

Alışveriş merkezleri (AVM) birden fazla işletmeyi bünyesinde barındıran, bakım, güvenlik, temizlik ya da pazarlama-reklam gibi faaliyetlerin düzenli biçimde yapılması amacı taşıyan ve normal işyerlerine oranla büyük yapıdaki ticaret alanları olarak ifade edilmektedir. Türkiye’de günümüzdeki yapıları ile ilk olarak 1990’larda kurulmuş ve topluma hizmet sunmaya başlamıştır.

AVM yapısı gereği dünya genelinde perakende sektörü kapsamında değerlendirilmektedir. Perakende sektörü incelendiğinde, OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ülkeleri arasında büyük önem taşımaktadır. GSYİH’te yaklaşık % 5’lik paya sahiptir. Öyle ki her 12 çalışandan 1 kişi, perakende sektöründe çalışmaktadır (OECD, 2020). Bu durum ülkelerde ekonomik göstergeler ve işsizlik rakamları bakımından sektörün önemini ortaya koymaktadır.

AVM’ler toplumda Covid 19’un bulaş ihtimali en yüksek olan ortam olarak görülmektedir. Özellikle salgının önemsenmediği topluluklarda, AVM içerisinde bu toplulukların kontrolü de süreci oldukça zorlaştırmaktadır (Hasibun ve ark., 2021). Bu nedenle AVM’lerde alınacak İSG açısından Covid 19 önlemleri AVM çalışanları yanı sıra ziyaretçi bireyler ve toplum adına önem arz etmekte ve salgının seyrinde etkileyici olabilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de düşük tehlike sınıfı olarak kabul edilen AVM’ler ile ilgili olarak, AVM’de çalışanların AVM’de İSG kapsamında alınan Covid-19 önlemlerine yönelik görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. AVM’lerin Covid 19’a yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerin İSG profesyonelleri gözlemleri ve AVM çalışanları

söylemleri doğrultusunda incelenmesi ve her iki inceleme sonrasında elde edilecek bulguların karşılaştırılması bakımından önem arz etmektedir.

Araştırmanın birinci bölümünde, Covid 19'un tanımı, ortaya çıkışı, etkileri ve önlemleri yanı sıra İSG, İSG'nin tarihi, Covid 19 ile İSG ilişkisi ve son olarak perakende sektörü arasında yer alan AVM kavramlarına yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde materyal metod kapsamında, araştırmanın amacı, araştırmanın önemi, araştırmanın yeri ve katılımcılar, araştırma yöntemi, veri toplama araçlarına yer verilmiştir. Araştırmanın üçüncü bölümünde belirlenen yöntem kapsamında elde edilen bulgulara ve son olarak tartışma sonuç ve öneriler bölümü yer almaktadır.

2. GENEL BİLGİLER

2.1. COVID 19

Sağlık, bireyleri yaşamsal faaliyetleri arasında temel gereksinimler arasındadır. Sağlığın etkilenmesi bireyin rutin faaliyetleri yanı sıra yaşamsal açıdan sorun yaşamasına ve ilerleyişte yaşamını kaybetmesine neden olabilmektedir. Sağlık bireylerde sorun oluşturduğu gibi bu sorun birden fazla kesimi hatta toplumu etkilemesi durumunda ise toplumsal sağlık sorunu ortaya çıkabilmektedir. Tarihte farklı dönemlerde çeşitli coğrafyalarda toplumları etkileyen sağlık sorunları görülse de son birkaç yılda görülen salgın ise Covid 19 olarak adlandırılan sağlık sorunudur.

2.1.1. Covid 19 tanımı

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Direktörlüğü görevini yürüten Tedros A. Ghebreyesus, 14 Şubat 2020 tarihinde basın mensuplarını bilgilendirme amacı ile yaptığı brifingde, Çin Halk Cumhuriyeti'nde 63 binden fazla, dünya genelinde ise 24 farklı ülkede Covid 19 adı verilen salgının görüldüğünü açıklamıştır (WHO, 2020). Bu tarih itibari ile toplumlar ve Dünya ülkeleri farklı süreç içerisine girmiştir.

Ortaya çıktığı ilk dönemde toplum tarafından tam olarak bilinmeyen Covid 19, aslen SARS-CoV-2 (Covid 19) virüsü tarafından insanlarda sağlık sorununa neden olan Koronavirüs hastalığıdır (WHO, 2022). Milimetrenin on binde biri büyüklüğünde bir virüs olmakla birlikte, çeperinde bulunan taça benzer yapı sebebi ile coronavirus (taçlı virüs) türünün sebep olduğu ve DSÖ'nün yaptığı tanımlama ile Coronavirus Disease 2019 (Covid 19) adı ile tanımlanmıştır (Yıldız, 2020). Ayrıca Yeni Koronavirüs Hastalığı olarak adlandırılabilir. İnsan ya da hayvanlarda hastalıklara sebep olan virüs ailesine üyedir (SB, 2022).

Virüs ailesi içerisinde yer alan Koronavirüs, pozitif polariteli, tek zincirli ve zarflı RNA'ya sahip boyutları, 80 ile 120 nm aralığında değişen insan patojeni haline dönüşebilmektedir. Koronavirüs olarak tanımlanan türlerin tamamı ilk olarak fare, yarası ya da diğer hayvanlar olmak üzere hayvan kaynaklı olarak gelişebilmektedir. Literatür incelendiğinde hastalık oluşturan MERS-CoV tek görgüçlü develer, SARS-

CoV misk kedilerden ve SARS-CoV-2 ise yüksek ihtimalli olarak yarasa kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır (Wu ve McGoogan., 2020; Lai ve ark., 2020; Akkuş, 2020). Koronavirüs, 2002 yılındaki Sars-Cov ile benzer özelliklere sahipken, yarasa koronavirüsü ile genomik anlamda % 96 benzer özellik sergilemektedir(Odabaşı ve ark., 2022).

2.1.2. Covid 19'un ortaya çıkışı

Covid 19, virüs türü hastalık olmakla birlikte ilk olarak Aralık 2019'da Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışı ile birlikte birçok bireyde belirtiler göstermiş, DSÖ ve dünya ülkeleri tarafından süreç takip edilmiş, 13 Ocak 2020 tarihinde tanımlanmış, DSÖ tarafından 14-17 Şubat 2020 gibi çeşitli tarihlerde salgın kapsamında küresel bilgilendirme brifingleri yapılmış ve 11 Mart 2020 tarihinde de DSÖ tarafından acil durum ilan edilmiştir (WHO, 2020; 2020a; SB, 2022; Yükselmiş, 2022).

Salgın, Covid 19 adı ile ortaya çıktığı Aralık 2019 tarihinden itibaren önemsenmemiş ve dünyayı etkisi altına almıştır (WHO, 2019; Mackenzie ve Smith, 2020). DSÖ ve Johns Hopkins Üniversitesi tarafından 23 Ekim 2020 tarihi itibari ile dünya geneli Covid 19 verileri incelendiğinde 40 milyondan fazla kişinin bu salgına yakalandığı ve 1 milyondan fazla kişinin ise Covid 19 nedeni ile yaşamını yitirdiği, gereken önlemlerin alınmaması durumunda durumun ağırlaşabileceği ifade edilmiştir (WHO, 2020b; JHU, 2020).

2.1.3. Covid 19 etkileri

Sağlık kurumları, bireylerin yaşadığı sağlık sorunlarına karşı tanı, teşhis, tedavi ve önleyici çeşitli faaliyetler doğrultusunda hizmet vermektedir. Ancak toplumun geniş kesimlerini etkileyebilecek salgınlar halk sağlığını olumsuz etkilemekle birlikte sağlık sistemine aşırı talep karşısında yetersiz kalmasına, sağlık sorunlarının ilerlemesine, tedavi edilememesinde ve morbidite ile mortalitenin şiddetlenmesinde etkili olmaktadır (Kiarie ve ark., 2022).

Toplumun büyük kesimini etkileyen sağlık sorunları arasında yer alan Covid 19, bulaşıcı nitelikte olup, ilk bulaş ile birlikte hafif veya ağır semptomlar ortaya koyabileceği gibi ölüme de neden olabilmektedir. Görüldüğü ilk dönemde ileri yaşlardaki bireylerde, diyabet, kanser, kronik solunum rahatsızlığı ve kardiyovasküler hastalık yaşayan bireylerde ciddi etkiler oluşturmaktadır (WHO, 2022).

Sağlık sorunu açısından Covid 19'da enfeksiyon oluşan esas hedef organ akciğerlerdir(Erjefalt ve ark., 2022; Yükselmiş, 2022). Bulaş ile birlikte bireylerde çeşitli etkiler ortaya çıkarmakla birlikte genellikle solunum güçlüğü, öksürük, ateş, halsizlik, miyalji, nefes darlığı ve balgam çıkarma bunlardan bazılarıdır. Ayrıca kusma, bulantı, diyare, baş dönmesi ve baş ağrısı gibi minör etkiler sürece eşlik edebilmektedir (Yükselmiş, 2022).

Koronavirüsler, genel olarak kış ve son bahar dönemlerinde ortaya çıkabilecek hafif ya da orta şiddette üst solunum yolu enfeksiyonları ile gastroenterite sebep olmaktadır. Virüsler mutasyona uğrayabildiği gibi şiddetli akut solunum problemlerine, farklı dönemlerde yeni salgınlara neden olabilmektedir. Ortaya çıkarttığı hastalıklar, enfekte bireyler ile yakın temaslarda (1 metre ve daha kısa mesafede) bulunduğu durumlarda bulaşmaktadır. Bulaşma şekli ise genellikle solunum yolu ile gerçekleşmektedir. Koronavirüslerin, ultraviyole (UV) ışınlar ve alkol içerikli dezenfektanlar karşısında duyarlı oldukları bilinmektedir. Bununla birlikte bireysel korunma önlemleri ile sosyal izolasyon koronavirüs hastalığının bulaşmasının engellenmesinde önemli rol oynamaktadır (Akkuş, 2020).

Covid 19 bulaş ile birlikte bireylerde farklı biçimlerde etkiler ortaya koymaktadır. Genel olarak enfekte olan bireylerde ortaya çıkabilecek etkiler yaygın, orta düzeyde ve nadiren olacak şekilde ayrı gruplarda değerlendirilebilir. Bunlarda yaygın olarak(SB, 2022; WHO, 2022b);

- Öksürük
- Ateş
- Yorgunluk

- Tat ve koku kayıpları

görülmektedir. Orda düzeyde (daha az yaygın) olarak;

- Baş ağrıları
- Boğaz ağrısı
- Genel ağrı ve sızı
- İshal,
- Gözlerde kızarıklık ve tahriş olma,
- Ciltte kızarıklık
- Parmaklarda renk değişimi

görülebilmektedir. Covid 19'un ciddi belirtileri ise

- Nefes almada zorluk ya da nefes darlığı,
- Göğüs ağrısı
- Hareketlilik veya konuşma yetisinde azalma veya karışıklık

olarak ifade edilmektedir (WHO, 2022b). Ayrıca zatürre, böbrek yetmezliği, ağır solunum yetmezliği veya ölüm Covid 19'da eşlik eden ciddi sağlık sorunlarından bir kaçıdır (SB, 2022).

Covid 19 ile birlikte bireylerin özellikle ciddi belirtileri yaşaması durumunda doğrudan tıbbi müdahale gerekliliği söz konusu olabilmektedir. Hafif veya orta şiddetli belirtilerde ise hekim kontrolünde sağlık kurumu yanı sıra yaygın olarak evde tedavi süreci devam edebilmektedir. Bireylerde Covid 19 virüsünün bulaşması sonrasında semptomlar yaklaşık 5-6 gün süre içerisinde ortaya çıkmakta ve yaklaşık 14 gün kadar sürebilmektedir(WHO, 2022b).

Covid 19 etkileri, hastalığın geçmesinden sonra yaklaşık 4-12 hafta aralığında da devam eden semptomlar görülebilmektedir. Ayrıca 12 haftayı geçen sürelerde de etkileri görülebilmektedir (Dryden ve ark., 2022; Erinoso, 2022). Örneğin yakın tarihte Lancet Global Sağlık Dergisi'nde yayınlanan bir araştırmada Covid 19 tanısı alan ve tedavi

sonrasında sağlık kurumlarından tedavi olan 18 yaş uzeri 1873 kişinin katıldığı ve 1-3 ay s ueren araştırmada bireylerin % 82'sinde Covid 19 tedavisi sonrası belirtilerin g or u l d u ğ u ve % 66,7'sinde de Covid 19 ge c i r d i k t e n sonra 3 aydan daha uzun s u r e Covid 19 etkilerinin g or u l d u ğ u bildirilmektedir. Buna g ore hastaların yarısında (% 50,3) yorgunluk ve yaklaşık her d o r t kişiden birisinde (% 23,4) de nefes darlığı sorununun g or u l d u ğ u bildirilmiştir. Ayrıca kadın bireylerde erkeklere g ore, 40-64 yaş bireylerde 40 yaş altındaki kişilere g ore Covid 19 kaynaklı daha k o t u etkiler yaşadığı bildirilmiştir (Erinoso, 2022). Dolayısı ile Covid 19'un etkilerinin kısa s u r e l i olmasından farklı olarak uzun vadede g or u l e b i l m e s i o l a s ı d ı r .

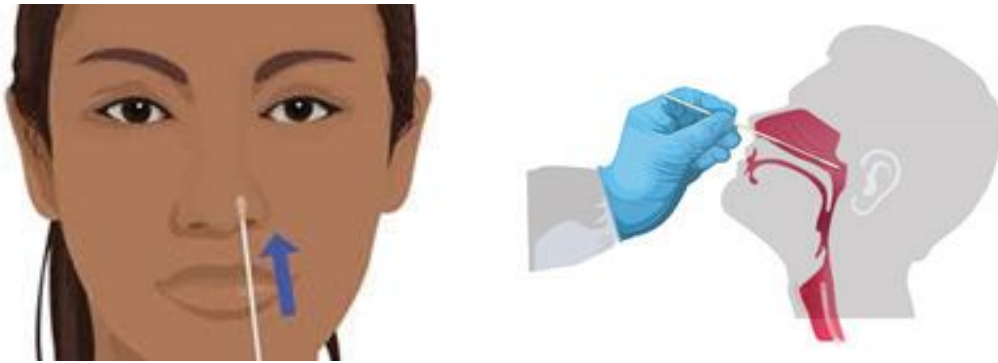
Salgınlar, tarihten itibaren SARS, Ebola veya H1N1 gibi farklı isimlerle olmakla birlikte c e ř i t l i etkiler ortaya koymaktadır. K u r e s e l l e ř m e y l e birlikte d u n y a genelini etkisi altına alan pandemiler ekonomik, politik ve psikososyal sonu c l a r ı n a bağlı olarak salgın s u r e c l e r i n i n daha komplike hale gelmesine sebep olmaktadır. O y l e ki salgına bağlı olarak enfekte olan birey sayısı ruhsal problem yaşayan birey sayısından daha azdır (Ertek, 2020). Bireylerin o n c e k i d o n e m l e r d e madde kullanımı ve psikiyatrik bozukluklar u z e r i n d e ř i d d e t l e n d i r i c i etkide bulunan Covid 19, uyku bozuklukları, anksiyete ve depresyon gibi n o r o l o j i k ve zihinsel problemlerde etkili olabilmektedir(Baltacı ve Coşar, 2020).

Ortaya c ı k t ı ğ ı ilk yıllarda Covid 19'un etkilerinin sadece o k s u r u k , ateş veya o l u m ile s ı n ı r l ı olduğu d u ř u n u l m u ř t u r . Ancak Covid 19'a bağlı olarak psikososyal problemler de Covid 19 ge c i r e n bireyler ve c e v r e s i n i olumsuz etkilemiştir. Covid 19 sebebi ile aile u y e l e r i n d e n birinin o l u m u , diğer aile u y e l e r i n d e yas tutma bozmakta, k u l t u r e l gelenekler kapsamında cenaze t o r e n i yapılamaması ve bu s u r e c i n de riskli sonu c l a r ortaya c ı k a r d ı ğ ı bilinmektedir. Covid 19 ile birlikte zihinsel, d a v r a n ı ř s a l bozukluklar, travma sonrası stres bozuklukları, depresyon ve alkol kullanım bozuklukları gibi g u c l u risk etkenleri g or u l e b i l m e k t e d i r . O n c e k i yıllarda yaşanan ve toplumu etkileyen salgınlar incelendiğinde bu durum somut b i c i m d e g o r u l m e k t e d i r (Baltacı ve Coşar, 2020). O r n e ğ i n Asya'da 2003 yılında g o r u l e n SARS (şiddetli akut solunum yolu sendromu) salgını, bulaş sonucu karantinada kalan, SARS tedavi u n i t e l e r i n d e g o r e v yapan sağlık g o r e v l i l e r i n d e ve SARS nedeni ile bir yakını n ı kaybeden bireylerde, diğer bireylere oranla travma sonrası stres bozuklukları yaşama oranının 2-3 kat daha fazla olduğu

görülmüştür (Wu ve ark., 2009; Baltacı ve Coşar, 2020). Benzer biçimde SARS'ın erken evrelerinde panik atak, anksiyete, depresyon, psikotik semptomlar, psikomotor ajitasyon ve intihara varabilen psikiyatrik rahatsızlıklar bildirilmiştir (Baltacı ve Coşar, 2020).

Covid 19, pandemi boyutuna ulaşması yanı sıra bireylerde somut biçimde ortaya çıkan ölüm korkusundan farklı olarak birçok anlamda etkilere neden olabilmektedir. Özellikle okulların kapanması ile eğitimden uzak kalma, aile dinamikleri, çalışma ortamları ve topluma açık alanların kapanması, çalışma şartlarında meydana gelen değişimler ve izole yaşam biçimleri bireyleri ruhsal anlamda etkileyen önemli faktörler arasında yer almıştır. Süreçte sosyal ve ekonomik yansımaların dahil olması toplumun güvensizlik hissi yaşamasına neden olmuştur. Ebola salgını incelenecek olursa, toplum içerisinde yaşanan korkuyla ilişkili davranışlar gerek toplumsal ve gerekse bireysel ölçekli epidemiyolojik etki yarattığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ruhsal problemlere neden olduğu bilinen sosyal ve ekonomik etkiler, salgın sonrasında da devam etmesi sürecin daha şiddetli ilerleyişine neden olmuştur (Ertek, 2020).

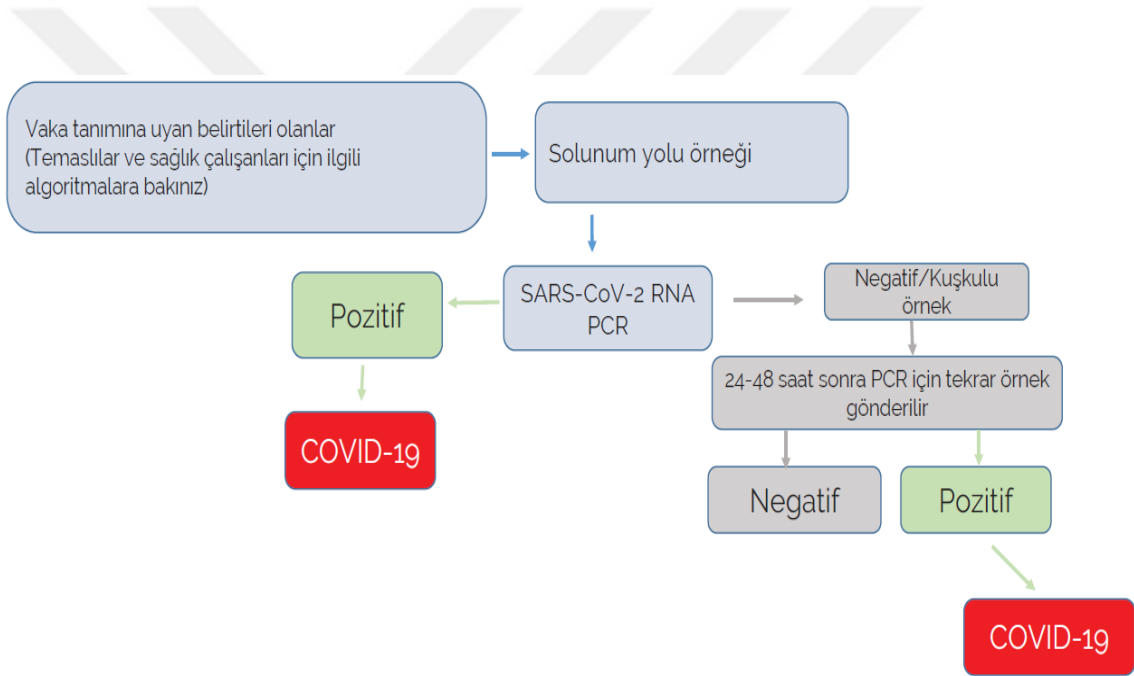
Bireylerde Covid 19 ile ilgili belirtilen bulguların görülmesi durumunda tanı konulması hastalığın seyri ve bireylerin sağlığı açısından oldukça önem arz etmektedir. Covid 19 şüphesi bulunan ve ilgili belirtileri (öksürük, ateş, vb.) yaşayan bireylere yönelik tanı ve tedavi süreci Şekil 2.1'de yer almaktadır (SB, 2020).

Şekil 2.1: Covid 19 Test Numunesi Alma Biçimi

Kaynak: SB, 2020

Yukarıdaki şekilde, Covid 19 belirtileri taşıyan bireylere yönelik test amaçlı numune alım yöntemlerinden bir kısmı yer almaktadır. Üst solunum yolundan alınan bu örneklerle göre ön burun sürüntü örneği (soldaki şekil), orta burun sürüntü örneği (sağdaki şekil) ve alt solunum yolu (ağız, balgam vb.) ile alınabilmektedir (SB, 2020). Numune alım sonrasında polimeraz zincir reaksiyon (PCR) testi gerçekleştirilmekte ve sonucuna göre karar verilmektedir. Buna yönelik akış şeması Şekil 2.2’de yer almaktadır.

Şekil 2.2: Covid 19 Vaka Algoritması

Kaynak: SB, 2020: 27.

Covid 19 şüphesi olan bireyler, gösterdikleri belirtiler doğrultusunda solunum yolu sürüntü örnekleri (orofarengeal, nazofarengeal, kombine vb.) alınarak PCR testi yapılmaktadır. Numunelerde Sars-Cov-2 Rna PCR sonucunda iki yol izlenmektedir. Bunlar;

- Sonucun pozitif çıkması durumunda numune alan bireyin Covid 19 tanısı almakta,
- Sonucun negatif veya kuşkulu örnek kaynaklı olması durumunda 24-48 saat içerisinde yeniden numune alımı önerilmektedir. Bu numune alım işlemi sonrasında ise sonucun pozitif olarak değerlendirilmesi bireyin Covid 19 tanısı alması ile sonuçlanmakta,
- Her iki yöntem de de sonucun negatif çıkması durumunda bireyin Covid 19 olmadığı

sonucuna ulaşılmaktadır (SB, 2020). Bazı durumlarda PCR testinin negatif olduğu vakalarda Toraks bilgisayarlı tomografi (BT) yöntemi tanı amaçlı uygulanan bir diğer analiz tekniğidir. Toraks BT genel olarak PCR ile yapılan test işlemleri sonucunun negatif olması durumunda erken dönem duyarlı tanısal yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Covid 19 şüphesi olan hastalarda triyaja daha hızlı destek olma amacı ile önerilmektedir. Bununla birlikte bu yöntem her durumda önerilmemektedir. Önerilmeyen durumlar ise;

- Covid 19'un pozitif olan hastalar,
- Bulguları hafif olup hastalığın ilerleyişi adına risk etkenleri bulundurmeyen hastalar,
- Covid 19'un negatif ve bulguları hafif olan hastalar

olarak belirtilebilir. Bununla birlikte olası Covid 19 şüphelerinde sınıflama, BT Bulguları Tablo 2.1'de yer almaktadır (SB, 2020).

Tablo 2.1: Covid 19 ve Toraks BT Bulgu-Raporları

Sınıflandırma	Gerekçe	BT Bulgusu	Önerilen raporlama şekli
Tipik	COVID-19 pnömonisi için sıklıkla bildirilen görüntüleme bulguları	• Periferik, bilateral (multilober) BCO* (konsolidasyon ve kaldırım taşı görünümü de eşlik edebilir) • Multifokal yuvarlak BCO (konsolidasyon ve kaldırım taşı görünümü de eşlik edebilir) • Ters hale veya organize pnömoninin diğer bulguları	COVID-19 pnömonisinin sık olarak bildirilen görüntüleme bulguları mevcuttur, ama influenza pnömonisi ve organize pnömoni benzer görünüm oluşturabilir.
Belirsiz	COVID-19 pnömonisi için spesifik olmayan görüntüleme bulguları	Tipik bulguların yokluğu ve aşağıdakilerin varlığı: • Yuvarlak veya periferik olmayan multifokal, diffüz, perihiler veya tek taraflı BCO (+/- konsolidasyon) • Yuvarlak ve periferik olmayan az sayıda küçük BCO	Bulgular COVID-19 pnömonisinde görülebilir, ama nonspesifiktir ve bir dizi enfeksiyonda ve enfeksiyon dışı hastalıkta izlenebilir.]
Atipik	COVID-19 pnömonisi için nadir bildirilmiş ya da daha önce raporlanmamış bulgular	Tipik veya belirsiz bulguların yoluğu ve aşağıdakilerin varlığı: • BCO'nun olmadığı lobar veya segmental konsolidasyon • Ayırık küçük nodüller (tomurcuklanmış ağaç görünümü) • Kavitasyon • İnterlobüler septal kalınlaşmanın eşlik ettiği plevral efüzyon**	Görüntüleme bulguları COVID-19 pnömonisi için atipiktir. Alternatif tanıılar göz önünde bulundurulmalıdır.
Negatif	Pnömoni bulguları mevcut değil	• Pnömoniyi düşündürecek BT bulguları yok	Pnömoni lehine BT bulgusu yoktur (BT COVID-19 hastalığının erken aşamalarında negatif olabilir).

2.1.4. Covid 19 önlemleri

Covid 19 ile ilgili olarak geçmiş dönemlerde önlem amaçlı birçok farmakolojik ajan denenmiş ancak birçoğu etkin başarı gösterememiştir. Hasta yönetimi ise destekleyici

tedavi ve klinik semptomların azaltılması kapsamında gerçekleşmektedir (Kırbaş, 2021).

Covid 19'un etkileri şiddetli düzeylerde olabildiği gibi ölüme de neden olabilmektedir. Özellikle riskli grup olarak tanımlanan (ileri yaş, kronik hastalık vb.) gruplarda görülmesi durumunda olumsuz sonuçlar ortaya çıkması yüksek ihtimallidir (Who, 2022). Bu nedenle Covid 19 ile ilgili önlemlerin alınması ancak bu salgının nasıl bulaştığının ve nasıl yok edilebileceğinin-etkilerinin azaltılabileceğinin bilinmesi ile sağlanabilecektir.

Covid 19, enfekte olan kişilerde hapşıрма ve öksürme sonrasında ortama yayılan damlacıklar farklı yüzeylerde 3 saat ile 120 saat aralığında değişen sürelerde yaşayabilmektedir (Odabaşı ve ark., 2022). Yüzeylerin sık temizlenmesi yanı sıra Covid 19 bulaşının azaltılması amacı ile birçok önlem alınmıştır. Bunlardan bazıları

- Sosyal mesafe,
- Maske kullanımı,
- Sık yapılan kişisel-el hijyeni (en az 20 saniye el yıkanması),
- Alkol içerikli dezenfektan kullanımı,
- Sokağa çıkma yasağı,
- Okulların ve kreşlerin kapatılması,
- Ortamların düzenli olarak havalandırılması, kapalı alanlardan ziyade havalandırılan, açık alanların ziyaret edilmesi,

olarak belirtilebilir. Tüm bu önlemler Covid 19 karşısında etkinlik göstermiş ve neredeyse tüm hava yoluyla ve temas yoluyla bulaşan toplum kaynaklı enfeksiyonları önemli ölçüde azaltmıştır (WHO, 2022a; Cohen ve ark., 2022).

2.2. İş Sağlığı Ve Güvenliği

Çalışma alanları, bireylerin görev aldığı ve yaşamsal faaliyetleri yanı sıra ekonomik gelir elde etme adına yer aldığı bölümlerdir. Çalışma ortamlarının şartları, bulunan donanım ve teçhizatların konumu, mekandaki işe uygun düzenleme, belirli kuralların

belirlenerek personellere duyurulması ve çalışanlar yanı sıra çalışma alanlarında bulunabilecek diğer bireylerin de (ziyaretçi, denetmen, stajer, vd.) sağlık ve güvenlik yönünden zarar görmemesi önem arz etmektedir. Zararların engellenmesi veya en az seviyelere indirilmesi ise iş sağlığı ve güvenliği adı verilen faaliyetler doğrultusunda gerçekleştirilebilmektedir.

İş sağlığı ve güvenliği (İSG), genel olarak işyerinde veya işyerinden kaynaklanan, işçilerin sağlık ve esenliğini bozabilecek tehlikelerin, bireyler üzerindeki olası etkileri dikkate alınarak, öngörülmesi, tanınması, değerlendirilmesi ve kontrol bilimi olarak tanımlanmaktadır. Bu alan, çok sayıda disiplini ve çok sayıda işyeri ve çevresel tehlikeyi kapsayan nitelikte olup insan yaşamı açısından önem arz eder niteliktedir (Benjamin, 2008: 7).

İşletmelerin faaliyet türlerine bakılmaksızın İSG faaliyetlerinin karlılık ve performansların iyileştirilmesi ile doğru orantılı olduğu çeşitli araştırmalarda ifade edilmektedir. İSG'nin önemsenmeyip göz ardı edildiği durumlarda ise personeller yanı sıra toplumun ve akabinde ulusal sağlık sisteminin de olumsuz etkileneceği bilinmektedir (OSHA, 2021). İSG kavramının somut biçimde anlaşılması adına bu kavramı oluşturan sağlık ve güvenliğin ayrı ayrı tanımlanması yerinde olacaktır.

2.2.1. İş sağlığının tanımı

Sağlık, bireylerde sadece sakatlık ya da hastalık gibi olumsuzlukların bulunmaması değil, tam olarak zihinsel, sosyal ve fiziksel refah düzeyi olarak tanımlanmaktadır (WHO, 2011). DSÖ tarafından yapılan bu tanım göz önünde bulundurulduğunda iş sağlığı kavramı, çalışma ortamlarına yönelik sağlık konularını inceleyen bilim dalı olarak ifade edilebilir. (Çalış, 2022: 3).

İş sağlığı, kapsam bakımından sadece çalışma ortamlarında işlerin yürütümü esnasında personellerin yaşadığı tüm sağlık risklerinin azaltılması ya da tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik çalışmalar olarak görülebilir. Bununla birlikte, iş sağlığı geniş kapsamda ele alınacak olursa personel ve iş yerleri ile sınırlı kalmayıp çalışma ortamlarında bulunan ve bu faaliyetlerden etkilenen tüm sosyal kesimleri dikkate almaktadır. Diğer bir ifade ile personeller yanı sıra müşteriler, ziyaretçiler ve halk

sağlığına etkide bulunan tehlikeler ile bu tehlikelerin ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin engellenmesi iş sağlığının faaliyetleri arasında yer almaktadır (Çiçek ve Öçal, 2016: 109).

2.2.2. İş güvenliğinin tanımı

İş sağlığından farklı olarak iş güvenliği, çalışmaların yürütümü sırasında personellerin çalışma ortamında karşılaşacağı tehlikelerin ortadan kaldırılması veya minimum düzeye indirgenmesidir. Bu doğrultuda işverenlerin çalışma ortamlarında alacağı zorunlu yükümlülüklerle yönelik teknik kuralların tümü iş güvenliği olarak ifade edilmektedir (Akpınar, 2017: 2). İş güvenliği, personellerin çalıştığı işlerden kaynaklı olarak yaralanma ya da fiziki kayıplarına karşı koruma çabası olarak belirtilebilir (Çalış, 2022: 3).

İş güvenliği genel olarak örgütsel yönetim süreçlerinin bir alt sistemi şeklinde kabul edilmektedir. Bu kapsamda birçok uygulama sürece eşlik etmektedir. Çalışan güvenliğini hedefleyen işletmelerde tercih edilen ya da takip edilen stratejiler, politikalar, faaliyetler ve prosedürler iş güvenliği olarak ifade edilmektedir. Güvenlik yönetim sistemleri kapsamında işletmelere dahil olan iş güvenliği, personel ve çalışma ortamında bulunabilecek diğer kişilerin vücut bütünlüklerine olumsuz yönde etki edebilecek sağlık ve güvenlik temelli sorunların kontrol edilmesini amaçlamaktadır. Bu yönü ile sadece güvenlik temelli olmayıp sağlık açısından etkili olabilecek durumlar da göz önünde bulundurulmaktadır. İşletmelerde etkili bir emniyet yönetimini destekleyen ana unsurlar olup işletme adına geçerli olan mevzuatlara uygun biçimde hareket etmektedir. İş güvenliği uygulamaları farklı bir açıdan bakılacak olursa işletmelerde güvenlik ikliminin de öncüsü niteliğindedir (Yıldız, 2020: 568).

Teknik bir bilim dalı haline gelen iş güvenliği, iktisat, sosyal, istatistik, mühendislik, ergonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi birçok bilimden yararlanıp multidisipliner anlayıştır. Bireyler yanı sıra işletme güvenliği ile üretim-hizmet güvenliğinin de destekleyen unsurları arasında yer almaktadır (Yiğit, 2015: 2). İş güvenliği kazaların öncesine yönelik faaliyetleri ile önleyici güvenlik hizmetleri arasında yer almaktadır.

2.2.3. İş sağığı ve güvenliğıinin tarihi

Eski dönemlerde tarımsal toplum anlayışının ortaya çıkışı toplumlarda yerleşik yaşama geçişi sağlamıştır. Yerleşik yaşam ile birlikte insanlık çalışma yaşamı da dönüşüme uğramış ve zorlayıcı, yoğun koşullardaki çalışmalar ortaya çıkmıştır. Çalışmalarda bireylerin yaşadığı sağığı başta olmak üzere çeşitli sorunların incelenmesi ise Antik Mısır'a M.Ö. 2600'lere kadar uzanmaktadır. Rahip, hekim ve mühendis olarak görev yapan İmhopet, Mısır piramitleri yapılış sürecinde birçok kazanın yaşandığı, çalışanların yaşamını yitirdiğı ve genellikle bel problemlerinin görüldüğünü belirtmiştir (Çiçek ve Öçal, 2016: 111).

Mısır piramitlerinin yapımına yönelik İSG'yi içeren incelemeler sadece İmhopet gibi basılı eserler ile değil piramitler bölgesinde yapılan kazılarda da süreci doğrular niteliktedir. Yapılan bir kazıda, piramitlerin inşaatında çalışan bireylerin iskelet yapılarının kamburlaşma yönünde bozulduğu, eklemlerinde kopmalar olduğu belirlenmiştir (Uğurluel ve Kayatekin, 2017: 28). Bu duruma ek olarak İSG gelişmeleri, Hammurabi, Herodot, Nicander, Plini gibi bilindik kesimlerin ortaya koyduğu çalışmalar ile zenginleştirilebilir (Çiçek ve Öçal, 2016: 111).

Fatih Sultan Mehmet döneminde, ocaklarda çalışanlara yönelik kanunnameler ile sosyal yaşamlarının iyileştirilmesinin amaçlanması tarihte İSG gelişmeleri arasında yer almaktadır (Uğurluel ve Kayatekin, 2015: 113). Sanayi devrimi ile makineleşme ve fabrikalaşma, çalışma yaşamının değişimine neden olmuştur.

Tarihte yazılı olarak İSG'ye yönelik ilk yazılı kaynağın Yunanlı düşünür Herodot'a ait olduğu bilinmektedir. Çalışanlarda sağığıın yapılan işlerden zarar görebileceğı düşüncesini öne süren Hipokrat ise İSG'nin sağığı alanındaki bir diğer tarihi gelişmesini sağlamıştır. İngiltere'nin 1833 tarihin çıkardığı Fabrikalar Yasası İSG'ye yönelik düzenleme içeren önemli ve tarihi kanunlardandır. Buna göre yasa ile;

- Çalışma süreleri günlük 10 saate düşürülmüş,
- Çalışma yaşı ise 9 yaş ve üzeri olarak güncellenerek 9 yaşından küçük çocukların çalıştırılmaması,
- 18 yaşından küçük çocukların gece çalışmamaları yasaklanması,

- 1842 yılı düzenlemeleri ile çocuk ve kadınların madenlerde çalışmaları yasaklanması

alınan önlemlerden bazılarıdır. Benzer biçimde 1844 yılında fabrikalarda iş yeri hekimi bulundurma zorunlulukları getirilmiştir. İSG'ye yönelik düzenlemeler ilerleyen yıllarda Fransa ve İtalya'da da görülmüş, 1885 yılında Almanya'da iş kazası yaşayanlara tazminat ödemesi başlayarak kısa sürede Avrupa'nın tamamı ve Amerika Birleşik Devletleri'ne yayılmıştır (Yiğit, 2015: 5).

Sanayi devrimi İSG alanında değişimlere neden olmakla birlikte İSG'yi gündeme getiren bir diğer gelişme de Birinci Dünya Savaşı (28.07.1914–11.11.1918) sonrasında yaşanmıştır. Uluslararası Çalışma Ofisi (İLO) savaş sonrasında çalışanların iş yerlerinde sağlık ve güvenlik açısından korunma ihtiyaçlarını gündeme getirmiştir. Böylece İSG, ILO'nun yazılı kuruluş gerekçelerinde yerini almıştır. Benzer biçimde savunmasız kesim olarak görülen çocuk ve kadınlara yönelik İSG önlemleri (çalışma saatleri, gece çalışmaları vb.) ile de düzenlemelerde yerini almıştır (ILO, 2019: 9).

2.2.4. İş sağlığı ve güvenliğinin kapsamı ve önemi

İSG, çalışma alanlarında personel veya ziyaretçi, tüm tarafların sağlık ve güvenliğini dikkate almakta ve aksiyonları belirlemektedir. İSG alanında yetersiz olan ülkelerde ekonomik sorunlar da (sağlık sistemi vb.) görülebilmektedir. İSG'nin yeterli düzeyde benimsenmesi durumunda;

- Personellerde devamsızlıklar ve sağlık sorunlarının azalması sonrası üretkenlik artışı-devamlılığının sağlanması,
- Sağlık anlamında birey, sağlık kurumları ve ulusal sağlık sisteminin maliyet yükünün azaltılması
- İleri yaştaki çalışanların daha kontrollü ve uygun işler ile istihdamda kalmasının sağlanması,
- Daha verimli çalışma yöntem ve teknolojilerinin araştırılarak teşvik edilmesi
- İşten kaynaklı sağlık veya kaza sorunları yaşayan bireylere bakma zorunluluğu olan aile üyesi sayılarının azaltılması

adına oldukça önem arz etmektedir (OSHA, 2021).

Çalışma ortamlarında işin yürütümü işletme faaliyetleri ve ekonomik döngü adına önemlilik arz etmektedir. Faaliyetlerin yürütümünde ise insan rol almaktadır. Önemli görevler üstlenen bireylerin sağlık ve güvenliğinin sağlanması ise İSG'nin esaslı faaliyetleri arasında yer almaktadır. Çalışanların korunması olarak bilinen bu faaliyet, bireylerin güvenli çalışması yanı sıra yaşamsal bütünlüğün korunması ve insan yaşamı açısından önemlidir. Personellere yönelik çalışma ortamı olumsuzluklarından koruma, güvenli ve rahat bir ortamda çalışmalarının sağlanması, ruh ve beden sağlıkları yanı sıra meslek hastalıkları ile iş kazalarından koruma İSG'nin kapsamı açısından önem arz etmektedir (Yiğit, 2015: 2).

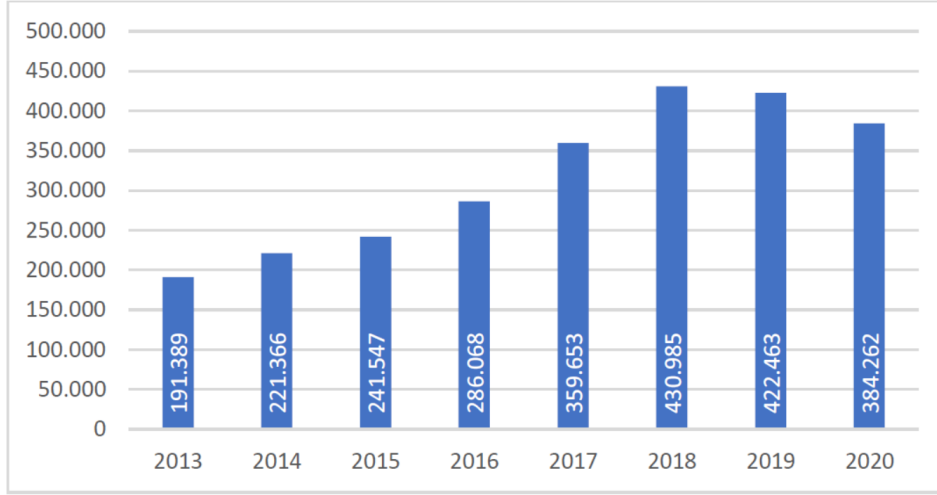
İSG, aileler ve personellerin, kamu ve örgütlerin, iş kazaları ile meslek hastalıkları gibi sorunlara bağlı olarak tahammül etme zorunluluğu olan manevi ve maddi maliyetlerin de azaltılmasında etkilidir. Çalışma ortamlarında meydana gelebilecek tehlikeleri azalması, azaltmaya yönelik yöntemler araştırarak önermesi, İSG'nin bu açıdan olumsuz sonuçları azaltması ve sağlık, yönetim ve ekonomik kayıpların da azaltılmasına neden olmaktadır. Ayrıca, ortam koşullarında meydana gelecek iyileştirmeler İSG'nin refah yükseltici özellikleri arasında yer almaktadır. Çalışma ortamlarının, hizmet-üretim faaliyetlerinin ve çalışanlar ile diğer bireylerin güvenliği İSG ile sağlanmaktadır (Çalış, 2022: 3).

Öncelikli olarak bireyleri koruma ve çalışma ortamında refahını sağlamaya etkisi olan İSG, hastalık, yaralanma ve personele uygun çalışma ortamlarının oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Öyle ki çalışma ortamlarında her an olumsuz durumların (yaralanma, iş kazası vb.) görülmesi özellikle işletmelerin İSG'yi önemsemediği durumlarda sıklıkla ortaya çıkabilmektedir. Personel ve işyeri güvenliğinin ikinci planda tutulduğu bu durumlarda bireyler, ortamda bulunanlar ve aileleri de olumsuz sorunlar yaşayabilmektedir. İş kazası ve sağlık sorunları (yaralanma, uzuv hasarı) bireyler ve aileleri yanı sıra çalışma ortamlarında iş günü kayıpları, çalışmaların durması-aksaması ve özellikle iş kazalarına bağlı vefat (çalışanın veya çalışma ortamında bulunan ziyaretçilerin) olduğu durumlarda da hukuki süreçlerin

başlaması, maddi-manevi para cezaları veya iş yerlerinin kapatılması görülebilmektedir (Çalış, 2022: 3).

İSG'nin önemsenmediği veya yer verildiği ortamlarda belirgin olumsuz sonuçlar yaygınlıkla görülmekle birlikte işletmenin örgütsel algılar, örgütsel bağlılık, örgüt iklimi, marka kimliği, bilinirlik ve basına yansımaları da dahil olmak üzere birçok açıdan olumsuz yönde etki edebilmektedir. Somut örnek ise 13 Mayıs 2014 günü Türkiye'de Manisa ili Soma ilçesindeki maden faciası sonrası 301 çalışanın vefatı gösterilebilir. Personellerin vefatı, arama kurtarma çalışmaları, ailelerin, diğer çalışanların görüntüleri yürekleri burkmuş ve Türkiye yanı sıra Dünya gündeminde dahi haber olmuştur (Özkır ve Şişman, 2014: 71). Sonraki yıllarda dahi Dünya genelinde BBC New ve The New York Times gibi bilindik basın organlarında ve uluslararası bilimsel yayınlarda bu kazaya yer verilmiştir (BBC, 2015; TNYT, 2015; HRW, 2015; Matteo ve Peter, 2016; Siti ve ark., 2021). Basın ve bilimsel alanyazına bu şekilde yansıyan kaza, okuyucularda da olumlu algı oluşturmamaktadır.

Türkiye'nin sanayileşme alanında gelişim gösteren ülkeler arasında yer aldığı, ekonomik anlamda ilerleme kaydettiği bilinmektedir. Benzer biçimde İSG'nin kapsam bakımından mevzuat anlamında iyi konumda olması, birçok yasal düzenlemenin yürürlükte yer alması söz konusu olsa da iş kazaları göz önünde bulundurulduğunda durum tersi yöndedir. Teknolojinin gelişimi, ekonomi alanındaki gelişmeleri de harekete geçirmiş ve diğer yandan çalışma ortamlarındaki güvenliği gereğince sağlanmadığı-önemsenmediği durumlarda iş kazalarının da arttığı bilinmektedir (Çalış, 2022: 3-4). Bunun bir örneği ise aşağıdaki Şekil 2.3'te yer alan ve Türkiye'de 2013 ve 2020 yılları arasında yaşanan iş kazaları sayılarında görülmektedir (Çalış, 2022: 4).

Şekil 2.3: Türkiye ve İş Kazalarının 2013-2020 Arası Dağılımı

Yukarıdaki grafikte Türkiye’de yaşanan ve 2013 ile 2020 yılları arasındaki iş kazaları sayıları yer almaktadır. Grafik incelendiğinde 2013 yılında 191 bin düzeyinde olan iş kazası sayısı, 2017 yılında 359.653 ve 2020 yılında 384.262’ye yükselmiştir.

2.2.5. Covid 19 ve iş sağlığı güvenliği

Çalışma ortamlarında İSG’nin personel ve diğer bireylerin sağlık ve güvenliğini korumaya yönelik birçok uygulaması olduğu ve iş yerlerinin tümünde uygulanabildiği bilinmektedir. İş kazalarını azalttığı, engellediği gibi sağlık ile ilgili yaşanabilecek olumsuzlukları da minimize edebilmektedir. Covid 19 salgını düşünüldüğünde, sağlığa risk oluşturan ve çalışma ortamlarında önlemler alınması gerekmektedir. Bu kapsamda;

- İl Hıfzıssıhha kararları ile Covid 19 mücadelesinin İSG faaliyetlerinin önemsenmesi ve 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu-6331 İSGK (hukuki ekleri ile) dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir (İSM, 2020),
- ILO sağlık çalışanlarının Covid 19 temaslı bireyler ile karşı karşıya gelmelerini göz önünde bulundurarak gereken İSG aksiyonlarını yayınlamış (ILO, 2021),
- İş yerlerinde İSG açısından risk değerlendirilmesi yapılması gerektiği Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’na bağlı, İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü’nce yayınlanmış, ayrıca İSG açısından alınması gereken önlemlere

(acil durum planları revizesi, çalışma ortamı giriş-çıkışları kısıtlanması, toplantıların sosyal mesafeli yapılması, online faaliyetlere yönelim vb.) yer vermiş (ÇSGB, 2020),

olduğu bilinmektedir. Dolayısı ile çalışma ortamları, bu ortamlarda bulunacak personel ve diğer bireyleri etkileyen Covid 19 düşünüldüğünde İSG'nin süreçte etkin rol oynayan örgüt yönetim alanı olduğu anlaşılmaktadır.

Covid 19 Türkiye'de birçok kişiye bulaş göstermiştir. Bu nedenle insanlar üzerinde sağlık sorununa neden olarak tanımlanan Covid 19 virüsü, hızlı yayılma ve ölümcül etkileri nedeni ile ülkelerin ciddi önlemler almasını kaçınılmaz kılmıştır (WHO, 2020; SB, 2022). Covid 19, enfekte olan kişilerde hapsirme ve öksürme sonrasında ortama yayılan damlacıklar farklı yüzeylerde 3 saat ile 120 saat aralığında değişen sürelerde yaşayabilmektedir (Odabaşı ve ark., 2022). Yüzeylerin sık temizlenmesi yanı sıra Covid 19 bulaşının azaltılması amacı ile çalışma alanlarında İSG açısından birçok önlem alınmıştır. Bunlardan bazıları

- Sosyal mesafe,
- Maske kullanımı,
- Sık yapılan kişisel-el hijyeni (en az 20 saniye el yıkanması),
- Alkol içerikli dezenfektan kullanımı,
- Sokağa çıkma yasağı,
- Okulların ve kreşlerin kapatılması,
- Ortamların düzenli olarak havalandırılması, kapalı alanlardan ziyade havalandırılan, açık alanların ziyaret edilmesi,

olarak belirtilebilir. Tüm bu önlemler Covid 19 karşısında etkinlik göstermiş ve neredeyse tüm hava yoluyla ve temas yoluyla bulaşan toplum kaynaklı enfeksiyonları önemli ölçüde azaltmıştır (WHO, 2022a; Cohen ve ark., 2022).

2.3. Perakende Sektörü

2.3.1. Perakende sektörü tanımı ve tarihi

Tarihte en eski faaliyetlerden birisi de ticarettir. Ticaret farklı faaliyetler doğrultusunda farklı isimlerle adlandırılmakla birlikte perakende bu isimlendirmelerden birisidir. Tüketicinin üretici ile arasında ürünlerin nakillerini sağlayan aracılık hizmetleri, perakendecilik olarak adlandırılmaktadır. Perakende, hizmet ve ürünlerin ticari amaçlarla perakende işletmeler tarafından pazarlama veya satış faaliyetleri doğrultusunda seyretilmektedir (ÖİKR, 2018: 13). Perakende kuruluşlar, hizmet ve ürünleri, ticari olarak kullanmadan ya da tekrar satmadan, bireysel gereksinimleri adına kullanmadan, doğrudan doğruya son tüketicilere pazarlama faaliyetlerini yürütmektedir (Aydın, 2016: 2). Perakende sektörü, yapısı bakımından birçok sektörle doğrudan temas halindedir. Bununla birlikte, hane halkı gereksinimlerinin karşılandığı, kişisel tüketimin de bulunduğu bu alan, yeniliklere açık, canlı ve düzenli dönüşüm yapısındadır (Özçetin, 2020: 34).

Sektörel olarak bakılacak olursa, perakende sektörü, tüketicilerin taleplerine yönelik değişim ile birlikte tüketici talepleri karşısında doğru ve hızlı biçimde cevap vermek durumundadır. Süreçte aynı zamanda alternatif satış kanallarının koordineli olarak yürütümü gerekmektedir. Perakende sektörü günümüzdeki yapısı ile kompleks birçok zorluk ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye’de perakende sektörü, modernleşmeye yönelik katkısı, dinamik yapısı ve yüksek potansiyelli olması nedeni ile söz konusu zorlukları da fırsata çevirebilmektedir (Özçetin, 2020: 34). Perakende sektörü, hipermarketlerden bakkallara kadar birçok ölçekli olarak faaliyette bulunmaktadır (ÖİKR, 2018: 13). Bir tedarik zinciri tarafından oluşturulan ağ üzerinde imalatçılar, tedarikçiler, toptancılar, dağıtıcılar ve perakendeciler gibi iş faaliyetleri bulunmaktadır (Yılmaz, 2016: 2).

2.3.2. Perakende sektörü özellikleri

Ticari faaliyetlerde bulunan örgütler, yapıları itibari ile birçok alanda ürün veya hizmet sunumu yapabilmektedir. Sahip olunan özellikler, örgütlerde faaliyetlerin yürütümü yanı sıra avantaj ve dezavantaj olarak adlandırılabilirler etkilere oluşturmaktadır. Perakende sektöründe avantaj olarak adlandırılabilen özelliklere değinmek gerekirse;

- Hacimsel büyüklük nedeni ile pazar oluşumu, dirençli ve yüksek düzeyde talep çekmesi ve bunun sektörü büyütmesi,
- Popülasyonun genç olması ve bu popülasyona hitap eden ürün-hizmetlerin bir arada bulunması
- Organize düzeyli perakende ile gelişim gücünün sektör gelişimine katkı sağlaması,
- Tüketicilerin talep ettiği ürün veya hizmetleri farklı alternatif ve fiyat seçenekleri ile tercih edebilmesi,
- Kriz yönetim tecrübeleri ile sektörel anlamda krizler ile mücadele etmede kabiliyet,
- Teknolojinin gelişimi ve dijitalleşmenin sektör tarafından hızlı biçimde kabul edilerek uyum sağlanması, yeni nesil kuşaklara hitap, hizmet faaliyetlerinin geliştirilmesi ve her alanda hizmet-ürün sunum imkanı,
- Belirli segmentlerde üretim ve hizmet gücünün sektör gelişimine katkı sağlaması
- Lojistik olarak oldukça güçlü alt yapı bulunması, hizmet-ürün sunumu, ulaşım ve tüketiciye teslim gibi birçok anlamda stratejik öneme sahip olması

Avantajlarından bazılarıdır. Her ürün, hizmet veya sektörde olduğu üzere perakende sektöründe de zayıf yanlar bulunabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, yerel tüketicilerin satın alma güçlerinde yaşanabilecek durum, nitelikli iş gücü eksiklikleri, jeopolitik belirsizlik durumlarının ortaya koyduğu makroekonomik risk unsurları, maliyetlerde meydana gelecek artışlar, sektörde genişleme ile yerel marketlerde faaliyetlerin sınırlandırılması-güçleştirilmesi perakende sektörünün dezavantaj veya zayıf yönleri arasındadır (Özçetin, 2020: 38).

Günümüzde AVM olarak tanımlanan yapılara örnek olarak Türkiye’de modern ilk AVM İstanbul ili Bakırköy ilçesinde 1988 yılında açılmıştır (Özer ve Tüzüncan, 2021: 161). İlk açıldığı yıllar sonrasında Türkiye’de farklı illerde açılmaya başlayan AVM’ler 2010 yılına gelindiğinde 258’e, 2015 yılında 359, 2020 yılında 441’ye ve 2022 yılının ilk çeyreğinde ise 453’e ulaşmıştır. AVM’lerin en fazla olduğu illerin dağılımı ise aşağıdaki gibidir (GYODER, 2022).

Genel olarak perakende kuruluşları:

- Birleşik perakendecilik,
- Bağımsız mağazalar (manav, bakkal vb.),
- İndirimli Satış Mağazaları (outletler vb.),
- Mağazasız perakendecilik (evden satış),
- Hipermarketler (süpermarket harici gıda ve çeşitli ürünlerin satıldığı yerler),
- Zincir mağazalar (birden fazla mağazası olan gıda, giyim, hizmet vb. mağazalar),
- Alışveriş Merkezleri

olarak belirtilebilmektedir (Yılmaz, 2016: 2; Özçetin, 2020: 38).

Farklı konumlarda, gösterdikleri hizmet-ürün türlerine göre farklı isimlerle adlandırılan perakende sektörleri bulunmakla birlikte bu çalışma kapsamında yer alan alışveriş merkezlerine detaylı olarak yer verilmesi yerinde olacaktır.

2.3.3. Alışveriş merkezleri

Alışveriş merkezleri (AVM) Dünya genelinde tarihsel olarak Eski Roma’ya kadar uzansa da Türkiye’de daha sonradan görülen yapılar arasında yer almıştır. Günümüzdeki yapıları ile ilk olarak 1990’larda kurulan AVM’ler Türkiye’de hizmet sunmaya başlamıştır. Sırası ile Galleria, Carousel, Akmerkez ve Capitol AVM’leri açılmış ve ziyaretçilere hizmet vermeye başlamıştır (Süer, 2014: 45).

AVM’ler birden fazla işletmeyi bünyesinde barındıran, bakım, güvenlik, temizlik ya da pazarlama-reklam gibi faaliyetlerin düzenli biçimde yapılması amacı taşıyan ve normal

işyerlerine oranla büyük yapıdaki ticaret alanları olarak ifade edilmektedir. Bu derecede büyük yapıdaki alanlarda verimin en üst seviyede sağlanması hedeflenmektedir. Bununla birlikte yapılan yatırımların büyük çaplı olmasındaki amaç, kira anlamında geniş hacimli gelirlerin elde edilmesidir (Boztepe, 2019: 71; Türe, 2022: 3). Buna ek olarak büyük dolaşım alanları ile daha fazla tüketici-ziyaretçinin bu yapıları tercih etmesinin sağlanmasıdır diğer amaçlar arasında yer almaktadır.

Büyük hacimlere sahip AVM'ler yönetim açısından da kritik unsur niteliğindedir. Bu derecede büyük hacimli yapılarda olduğu üzere AVM'lerin kendilerine özgü yönetim biçimi, tüketici-kiracı ilişkileri ve yapılanması bulunmaktadır (Boztepe, 2019: 71; Türe, 2022: 3). AVM'lerin bu derecede detaylar ile düzenlenme gerekçesi ise yatırım büyüklüğü ve oluşum yapısından kaynaklanmaktadır. Bu derecede büyük olan AVM'ler, malikleri tarafınca yönetiminin gerçekleştirilmesi amacı ile profesyonel kurum veya kişilere süreci teslim etmektedir. Böylece AVM'lerin yönetimi bu kesimler tarafından gerçekleştirilmektedir (Arat, 2020: 108; Türe, 2022: 3).

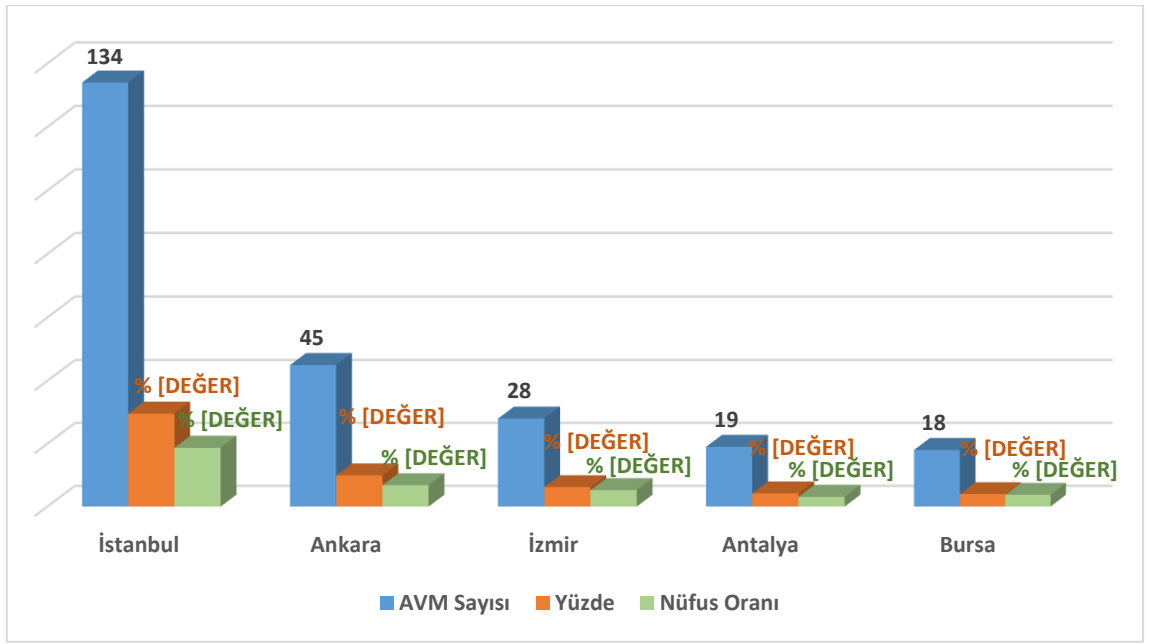
Türkiye'de AVM'ler yasal olarak Ticaret Bakanlığı tarafından kontrol edilmektedir. Bakanlığın yayınladığı yönetmelikler AVM'lerin faaliyetlerini de şekillendirmektedir. Türkiye'de tarafını AVM olarak nitelendiren çeşitli yapılar olmakla birlikte Bakanlık, 2016 yılında yayınlandığı Alışveriş Merkezleri Hakkında Yönetmelik'te AVM'nin tanımını 4. Madde de somut biçimde belirlemiştir. Bu tanıma göre;

- a) Bir yapıya veya alan bütünlüğü içinde yapılar topluluğuna,
- b) En az beş bin metrekare satış alanına,
- c) İçinde en az biri büyük mağaza niteliğini taşımak şartıyla beslenme, giyinme, eğlenme, dinlenme, kültürel ve benzeri ihtiyaçların bir kısmının veya tamamının karşılandığı en az on işyerine ya da büyük mağaza niteliği taşıyan işyeri bulunmasa dahi beslenme, giyinme, eğlenme, dinlenme, kültürel ve benzeri ihtiyaçların bir kısmının veya tamamının karşılandığı en az otuz işyerine,
- ç) Bu Yönetmelikte belirtilen ortak kullanım alanlarına,

d) Merkezi bir yönetime,

sahip olan yapılar AVM olarak kabul edilmektedir (RG, 2016: Madde 4).

Türkiye’de 1990 yıllarda bir elin parmaklarını geçmeyen AVM sayısı, günümüzde 453’e ulaşmıştır. Aşağıdaki şekilde görüleceği üzere Türkiye genelinde yer alan toplam AVM sayısı ve en çok AVM’nin hizmet verdiği ilk beş il belirtilmektedir (GYODER, 2022).

Şekil 2.4: Türkiye’de En Fazla AVM Bulunan İlk 5 İl ve Yüzdesel Dağılım

Kaynak: GYODER, 2022’den esinlenilerek yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki grafikte Türkiye’de en fazla AVM bulunan ilk 5 il ve Türkiye genelindeki AVM sayıları içerisindeki yüzdesel dağılımları yer almaktadır. Türkiye genelinde 2022 yılı ilk çeyreği itibari ile 453 AVM’nin aktif hizmet sunduğu dikkate alındığında en fazla AVM’nin 134 ile İstanbul’da yer aldığı, bunları sırası ile 45 AVM ile Ankara, 28 AVM ile İzmir takip etmektedir. İstanbul’da bulunan AVM’ler Türkiye’deki AVM’lerin % 29,58’ini oluştururken İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa illerindeki toplam AVM sayısı 244 olup Türkiye genelindeki AVM sayısının yarısından fazladır (% 53). Bu rakamlara ek olarak TÜİK (2022) tarafından açıklanan verilere

göre; beş ilde yaşayan birey nüfusunun, Türkiye genelindeki nüfusa oranları (son sütünlar) dikkate alındığında AVM sayıları ve yüzdesel dağılımlarının benzer seyrettiği anlaşılmaktadır.

2.3.4. Covid 19 dönemi ve AVM'ler

Covid 19 vaka ve ölüm oranları sonrasında hali ile AVM'ler ve ziyaretçiler de pandemi boyutundaki bu salgından olumsuz etkilenmiştir. AVM yapısı gereği dünya genelinde perakende sektörü kapsamında değerlendirilmektedir. Perakende sektörü incelendiğinde, OECD (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı) ülkeleri arasında büyük önem taşımaktadır. GSYİH'te yaklaşık % 5'lik paya sahiptir. Öyle ki her 12 çalışandan 1 kişi, perakende sektöründe çalışmaktadır (OECD, 2020). Bu durum ülkelerde ekonomik göstergeler ve işsizlik rakamları bakımından sektörün önemini ortaya koymaktadır.

AVM'ler toplumda Covid 19'un bulaş ihtimali en yüksek olan ortam olarak görülmektedir. Özellikle salgının önemsenmediği topluluklarda, AVM içerisinde bu toplulukların kontrolü de süreci oldukça zorlaştırmaktadır (Hasibun ve ark., 2021). Ancak gerçeğin farklı olduğu düşünülmektedir. Yapılan araştırmalar Covid 19 bulaş tehlikesi barındıran yerler arasında en yüksek risk sıralamasının sırası ile;

1. Düğün etkinlikleri
2. Toplu taşıma araçları
3. Sağlık kurumları (hastane ve muayenahaneler)
4. AVM'ler

olduğu tahmin edilmektedir (Statista, 2020). Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın yayınladığı Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması da belirttiği üzere AVM'lerde (BDKÇ, 2020: 29);

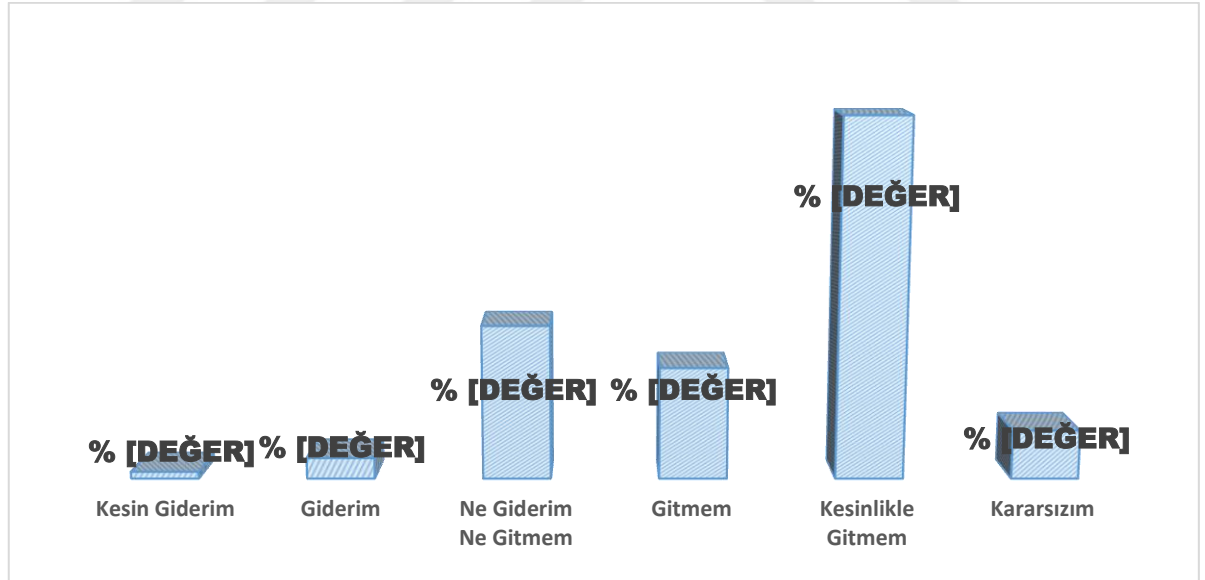
“Havalandırma gece bina kullanımda değilken dahi sürdürülmeli, daha az hava miktarı ile de olsa gece boyu havalandırma sistemi çalışmaya devam ettirilmelidir. AVM'de teknik olarak gerekli olan asgari hava sirkülasyonu sağlanmalıdır”.

Sağlık Bakanlığı tarafından belirtilen bu uygulamanın AVM'lerin Covid 19 bulaş tehlikesi olan diğer ortamlara oranla temiz hava oranlarını arttırdığı tartışılmaz bir gerçektir. AVM'lere alınan ziyaretçi sayılarının da metrekare bazlı sınırlandırıldığı düşünüldüğünde bulaş tehlike riskinin daha da azaldığı düşünülebilir.

2.3.5. Covid 19'da AVM'lere yönelik ziyaretçi tutumları

2.3.5.1. Farklı ülkeler

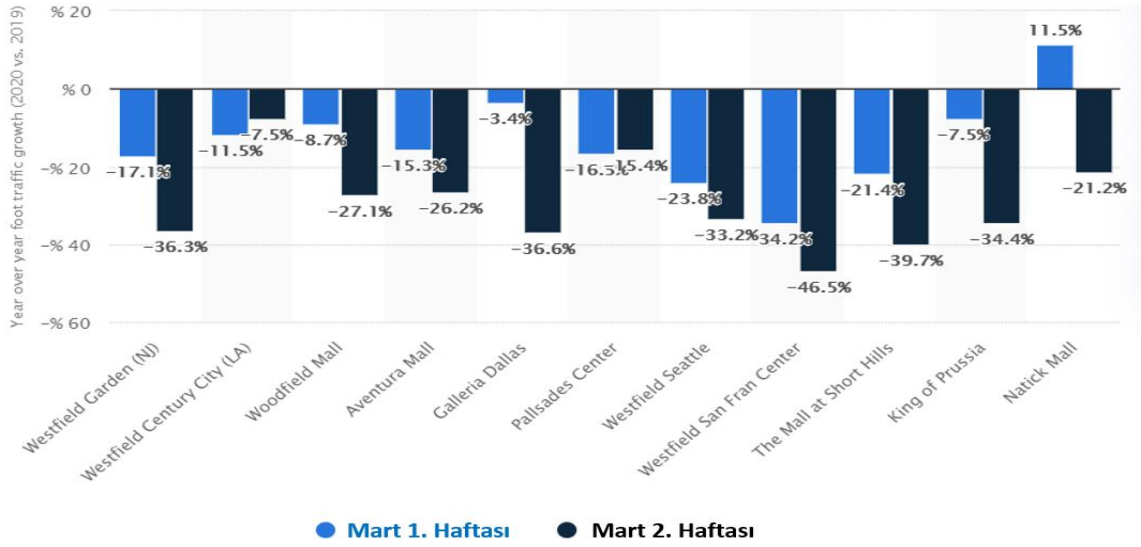
AVM'ler diğer risk alanlarına göre kontrollerin en yüksek düzeyde olduğu alanlar olsa da toplum AVM'lere gitme konusunda genellikle gitmemeyi ve salgından korunmayı amaçlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 13-16 Mart 2020 tarihlerinde 1986 ziyaretçi katılımı ile gerçekleştirilen çalışmada “Koronavirüs topluluğunuza yayılacak olsaydı, bir alışveriş merkezine gitme olasılığınız nasıl olurdu?” sorusuna cevap aranmıştır. Cevaplar Şekil 2.5'te görüleceği üzere ziyaretçilerin % 67'sinin AVM'lere gitmeyeceği belirlenmiştir (Statista, 2020a).

Şekil 2.5: ABD’de Covid 19 Görülürse AVM’lere gitme kararı

Yukarıdaki şekilde görülen ve ABD’de yapılan bu araştırma sonraki dönemde ise gerçeklik kazanmıştır. Diğer bir ifade ile devam eden dönemde yine ABD’de (2020 Mart ayında) 11 farklı AVM’de ziyaretçi sayıları incelenmiştir. Yapılan inceleme

sonunda 2020 yılında AVM’lerde ziyaretçi sayılarında 2019 yılı aynı dönemine göre % 46’ya varan azalmalar görülmüştür (Statista, 2020b). Bu değişim Şekil 2.6’da somut biçimde görülmektedir.

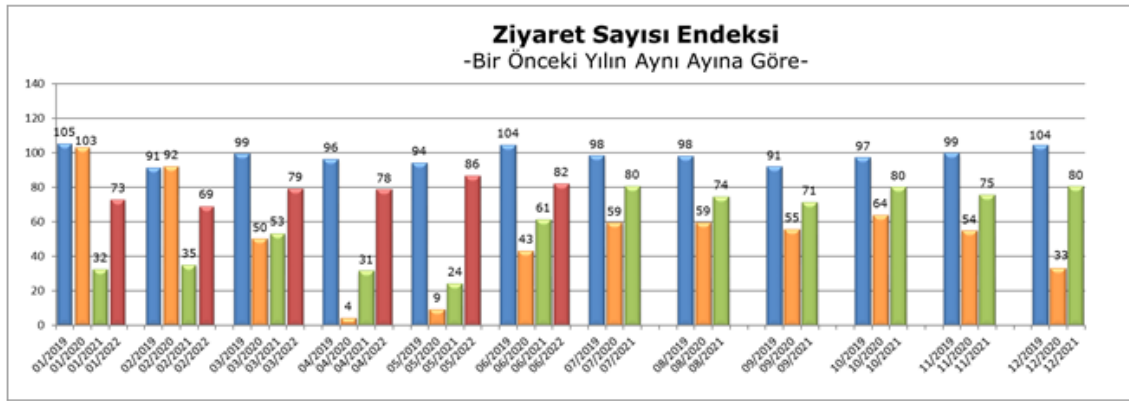

Şekil 2.6: ABD’de 11 farklı AVM’de Covid 19’un Ziyaretçi Sayılarına Etkisi (Mart 2019-2020)

Ziyaretçilerin AVM'lere duyduğu özlem tartışılmaz bir gerçektir. Bunun somut göstergesi ise Polonya'da Nisan 2020'de yapılan bir araştırmada ortaya konulmuştur. Bu araştırmaya göre AVM ziyaretleri ile ilgili olarak 2400 ziyaretçinin katıldığı araştırmada, ziyaretçilerin tamamının AVM'ler açıldıktan sonra ilk 2 hafta içerisinde AVM'yi ziyaret edeceği belirlenmiştir(Statista, 2020f). Rusya’nın başkenti Moskova'da yapılan bir araştırmada 11 Mart-1 Temmuz 2020 dönemlerinde AVM ziyaret sayılarına yönelik azalmalar incelenmiştir. Moskova'da yapılan araştırmaya göre bir dönem % 80 azalan ziyaretçi sayısı Temmuz dönemine gelindiğinde gerilemiş ve ziyaretçi sayılarında artış meydana gelmiştir (Statista, 2020e). Endonezya’nın başkenti Jakarta’da yapılan farklı bir araştırmada ise AVM’lerin açılmasıyla ziyaretçilerin % 84’ünün AVM’leri ziyaret edecekleri görülmüştür(Lubis, 2020).

2.3.5.2. Türkiye örnekleri

Türkiye geneli AVM'lerin Ocak 2019 ve Haziran 2022 tarihleri arasındaki ziyaretçi oranları Şekil 2.7'de yer almaktadır (AYD, 2022).

Şekil 2.7: Türkiye Geneli AVM Ziyaret Oranları

Şekil 2.7'de, Ocak 2019 ile Haziran 2022 yılları arasındaki aylık ziyaretçi oranları yer almaktadır. Covid 19'un Türkiye'de ortaya çıktığı Mart 2020 ve AVM'lerin kapalı kaldığı Nisan ve Mayıs 2020 tarihlerinde ziyaretçi sayılarındaki düşüş somut biçimde görülmektedir. Bununla birlikte Covid 19'un devam etmesi ile AVM'lerin yeniden açıldığı Haziran 2020 sonrasında ziyaretçi sayıları artış göstermiştir. Ancak bu sayılarda önceki ve sonraki yılların aynı ayları ile karşılaştırıldığında Covid 19 salgının ziyaretçi sayılarında düşüş yönünde etkiye neden olduğu anlaşılmaktadır.

Q1= 1. Çeyrek (Ocak-Şubat-Mart)
Q3= 3. Çeyrek (Temmuz-Ağustos-Eylül)

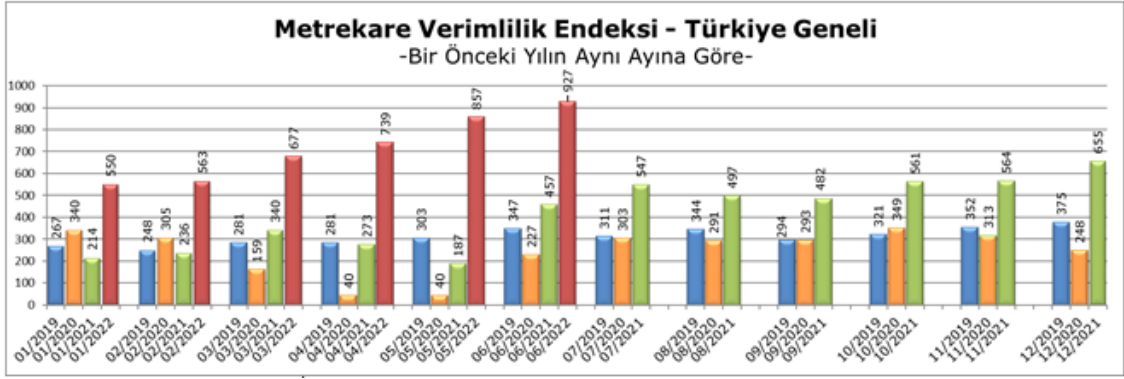
Q2= 2. Çeyrek (Nisan-Mayıs-Haziran)
Q4= 4. Çeyrek (Ekim-Kasım-Aralık)

Şekil 2.8: Türkiye Geneli AVM’lerde Ziyaretçi Endeksi (Çeyrek Dönemler)

Kaynak: AYD, 2022; 2022a

AVM’lerde üç aylık periyotlar (çeyrek) ile ziyaretçi endeksleri yukarıdaki şekilde görülmektedir. Şekil 2.8 incelendiğinde, ziyaretçi oranlarının 2020 yılının tüm çeyreklerinde, 2019 çeyreklerine göre daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. İlerleyen dönemde, 2021 yılının 1.ve 2. çeyreğinde benzer değişimler söz konusudur. Özellikle 2022 yılının aynı dönemleri göz önünde bulundurulduğunda, 2021 yılı 1. Ve 2. Çeyreklerinin 2 kattan fazla düşük puanda kaldığı görülmektedir. Aşağıdaki grafikte metrekare verimlilik endeksleri karşılaştırıldığında ise Covid 19’un etkilerinin aylık metrekare bazlı ciro gelirlerine de etki ettiği anlaşılmaktadır.

Ziyaretçi sayılarındaki değişim yanı sıra Türkiye geneli AVM’lerdeki verimlilikler metrekare bazlı olarakta değişim göstermiştir. Bu değişim Şekil 2.9’da yer almaktadır (AYD, 2022a).

Şekil 2.9: Türkiye Geneli AVM'ler Metrekare Verimlilik Endeksi (aylık periyot)

Yukarıdaki şekilde Türkiye genelindeki AVM'lerin Ocak 2019 ile Haziran 2022 dönemleri arasında ait aylık metrekare verimlilik puanları yer almaktadır. Metrekare verimlilik endekslerinin Covid 19 döneminde genel olarak önceki ve sonraki dönemlere oranla azalış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Covid 19 ile ilgili normalleşme ile birlikte Türkiye'de olduğu üzere farklı ülkelerde ziyaretçilerin AVM'ye yönelimlerinin arttığı görülmektedir. Altaş (2020) tarafından yapılan araştırmaya göre Türkiye'de AVM'lerin Covid 19 sonrası açıldığı ilk 2 günde toplam 2.3 Milyon kişinin AVM'leri ziyaret ettikleri görülmüştür.

2.3.4.2. Dünyada AVM'lerin covid 19 kapsamında aldıkları önlemler

Farklı ülkelerde AVM yönetimleri tarafından Covid 19 ve ziyaretçi sayısı etkileşimi adına bir takım aksiyonlar alınmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) sınırları içerisinde 1971 yılından günümüze hizmet vermekte olan ve 200'den fazla mağazası bulunan The Mall İn Colombia Covid 19 kapsamında önlem alan Avm'ler arasındadır. Bu önlemler kısaca (TMC, 2020);

- Covid 19 kapsamında AVM genelinde alınan önlemlerin AVM giriş kapıları ve web sitesi aracılığı ile duyurulması,
- Covid 19'a karşı slogan oluşturma ve paylaşma (Güvende Hisset, Mutlu Alışveriş Yap- Feel Safe, Shop Happy)

- Covid 19'a yönelik kontrollü etkinliklerin 1 ay öncesinden görseller ve web sitesi aracılığı ile paylaşılması (AVM içi yürüyüş, boyama etkinlikleri vb.),
- AVM iç alanlarında sosyal mesafe görselleri, yürüyen merdiven ve kat kenarlarındaki korkuluk camlarında uyarı görselleri

olarak belirtilebilir.

Şekil 2.10: Dünya’da Farklı Avmlerde Covid 19 Önlemleri

Benzer uygulama farklı ülkelerde bulunan çeşitli AVM’lerde de gerçekleştirilmiştir. Örnek vermek gerekirse;

- İspanya’da 100’den fazla mağaza ile hizmet veren Dolphin Mall,
- ABD’de faaliyet gösteren (Güvenli Kal Sağlıklı Kal) West Gate Mall, ABD’de 160’dan fazla mağaza ile faaliyet gösteren The Woodlands Mall,
- Malezya’da 400’den fazla mağazası ile hizmet veren Sunway Velocity Mall, yine Malezya’da 220’den fazla mağaza (500 bin metrekarelik kiralanabilir ve toplam 800 bin metrekarelik alan) ile hizmet veren Carnivall Mall,
- Almanya’da 200’den fazla mağaza ile hizmet veren Centro Mall

Covid 19 kapsamında çeşitli önlemler alan ve bu önlemleri web siteleri üzerinden duyuran AVM’ler arasındadır (Dm, 2020; Cm, 2020; Tmc, 2020; Wgm, 2020; Twm, 2020; Svm, 2020). Dezenfektan, sosyal mesafe, slogan oluşturma (Your Safe Space: Our Safe Space, Feel Safe, Shop Happy vb.), online alışveriş, uyarı görselleri gibi Covid 19 önleyici uygulamalar AVM’lerce alınan tedbirler arasındadır.

2.3.4.3. Türkiye’de AVM’lerin Covid 19 döneminde alması gerekli önlemler

Covid 19 gibi salgının dünya geneli yanı sıra Türkiye’yi etkilemesi birçok iş yerinde olduğu üzere AVM’lerde de bir takım önlemler alınmasını kaçınılmaz kılmıştır. Alınması gereken önlemler, Sağlık Bakanlığı yanı sıra Valiliklere bağlı olarak İl Sağlık Müdürlüğü, İl Hıfzıssıhha Meclisi tarafınca belirtilmiştir. Buna göre AVM’lerin Mart 2020’de kapatılması sonrasında Mayıs-Haziran 2020 dönemlerinde açılması sürecinde Hıfzıssıhha Meclisi’nin 37 Sayılı kararı ile;

- AVM’lerde çalışma saatlerinin 10:00 ile 22:00 arasında olması,
- Bu bölümlerde bulunacak personel, ziyaretçi ve yöneticilerin tıbbi maske-bez maske kullanması, kullanımlarının devamlılığının sağlanması,
- Maske takmayan kişilerin AVM’lere girişinin engellenmesi

- AVM girişlerindeki özel güvenlik görevlilerinin de maske kullanması ve yüz koruyucu siperlik veya gözlük kullanmalarının sağlanması,
- AVM giriş kapılarında, personel dahil tüm kişilerin ateş ölçümlerinin yapılması, ateş ölçüm sonucunda 38 °C üzeri ateşi olanların AVM'ye alınmayarak en yakın sağlık kurumlarına yönlendirilmesi,
- AVM içerisinde bekleme, oturma ve dinlenme gibi ortak alanlarda bulunan bölümlerin kapatılması,
- AVM içerisinde ziyaretçilerin en fazla 3 saat kalacağı şekilde önlemler alınması (anons, uyarı vb.),
- AVM içerisinde yeme içme alanlarındaki koltuk, sandalye ve masaların kaldırılması, yemi içme faaliyetlerinin al-götür (paket servis) şeklinde sağlanması
- Düzenli temizlik faaliyetleri yanı sıra, alkol bazlı el dezenfektanları konumlandırılması,
- Gösteri ve konser gibi toplu etkinliklerin düzenlenmemesi, yapılmasına da müsaade edilmemesi
- AVM içerisinde bulunan mağazalarda (8 metrekareye 1 ziyaretçi) ve AVM genelinde bulunabilecek ziyaretçi sayılarının (10 metrekareye 1 ziyaretçi) belirlenerek girişlere asılması,
- AVM ortam havalandırmaları, iç ortam havası kullanılmayıp doğrudan ve tamamen (%100) dış ortam havası kullanılarak sağlanması, AVM kapalıyken dahi (gece) havalandırma işlemlerinin sürdürülmesi,
- Merkezi havalandırma sistemleri haricinde klima sistemlerinin kullanılmaması,
- AVM girişlerinde bulunan hava perdelerinin kapatılarak kullanılmaması,
- Havalandırma filtrelerinde değişim ve kontrollerin düzenli olarak yapılması, değişimlerinde personellerin yüz siperliği, eldiven ve N 95-FFP 2 türde maske kullanması, havalandırma filtrelerinin (değiştirilecek olan kullanılmış) çift kat poşet ile kapalı hale getirilerek atım işleminin yapılmasının
- AVM'lerde faaliyetler ile Covid 19 önlemlerinin İSG faaliyetleri ve 6331 İSGK ile alt yönetmelikleri kapsamında gerçekleştirilmesinin

Covid 19 önlemleri kapsamında gerekli olduğu belirtilmiştir (İSM, 2020). Bu önlemlere ek olarak ilgili kararda birçok önlem ayrıca belirtilmiş ve ilerleyen tarihlerde

Hıfzıssıhha Meclisi'nin benzer kararları (52 ve 67 sayılı vd.) yayınlanmıştır. Ayrıca AVM'lere girişlerde HES Kodu kontrolleri yapılması, kontrol sonrasında riskli olmayan kişilerin AVM'ye alınması gibi düzenlemeler de ilerleyen süreçlerde önlemlere dahil olmuştur (EGM, 2020)

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1.Araştırmanın Amacı

AVM’de çalışan personellerin AVM’de İSG kapsamında alınan Covid-19 önlemlerine yönelik görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada yüksek düzeyde ziyaretçisi olan AVM’lerde alınan önlemlerin öncelikle AVM’de çalışanların görüşlerine başvurularak açık uçlu sorular ile belirlenmesi ve akabinde iş güvenliği uzmanı tarafından AVM’de gerçekleştirilen incelemeler ile risk değerlendirmesi üzerinden durumu analiz edilmiştir. Bu plan doğrultusunda AVM’nin aldığı önlemler (büyüklüğü, ziyaretçi sayıları, vb. dikkate alınarak) ile AVM’de çalışanların görüşlerinin karşılaştırılarak durumun ortaya konulması amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Önemi

Covid 19 ile birlikte dünya geneli etkilenmiş ve tüm alanları olumsuz etkileyen bir süreçtir. Aynı zamanda AVM’ler birçok işyerinde olduğu gibi ekonomik olarak süreçten etkilenmekle birlikte işletmelerde işleyişi sağlayan temel yapı taşı olan çalışanlar süreçte görev alan önemli kesimlerdir. İşyerlerinin temizliğinden güvenliğine; bakımından yönetimine Covid 19 sürecinin yönetiminde çalışanlar rol almıştır. Üstelik Covid 19 öncesi dönemlere göre daha fazla emek harcamak ve daha dikkatli olmak sureti ile bu çalışmaları yürütmüşlerdir. Aynı zamanda AVM’ler de Covid 19 önlemleri alma konusunda faaliyette bulunmuştur. Covid 19’u değerlendiren çeşitli araştırmalar (Görür, 2021; Rashed, 2021; Kara, 2021; Karakaş, 2021) bulunmaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde Covid 19’un psikolojik etkileri, sağlık konuları ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Ancak araştırmalarda Covid 19 önlemleri çalışma alanlarında doğrudan İş sağlığı ve güvenliği (İSG) profesyonelleri tarafından incelenme sureti ile değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmanın önemi, Covid 19 aksiyonlarına AVM’lerin Covid 19’a yönelik gerçekleştirdiği faaliyetlerin İSG profesyonelleri gözlemleri ve AVM çalışanları

söylemleri doğrultusunda incelenmesi ve her iki inceleme sonrasında elde edilecek bulguların karşılaştırılmasıdır.

3.3. Araştırmanın Yeri ve Katılımcılar

Araştırma, İstanbul ilinde kurulu bir AVM’de 02.11.2021 ve 22.05.2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. AVM’ye ait bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 3.1: AVM Künyesi

Tanım	Açıklama
Kurulu İl	İstanbul - Avrupa Yakası
Kuruluş Yılı	2012
Covid 19 Öncesi Dönem Toplam Personel Sayısı*	195
Covid 19 Dönemi Toplam Personel Sayısı**	114
Kiralanabilir Alan	70.000 m ² ve üzeri
Aktif Mağaza Sayısı	160 ve Üzeri
Kapalı-Boş Mağaza Sayısı	25 ve üzeri
Covid 19 Nedeni İle Terk Edilen Kiralanabilir Alan***	14
Mağaza Sektörü-Hizmet Yelpazesi	Gıda, Giyim, Teknoloji, Market, Sinema, Sağlık (Eczane, Optik), Eğlence Merkezi, Oyun Alanları, Yeme-İçme, Hayvan Bakım
Covid 19 Öncesi Günlük Ortalama Ziyaretçi Sayısı	24.317
Covid 19 Sonrası Günlük Ortalama Ziyaretçi Sayısı	13.948
Yönetim	Merkezi ve Mülk Sahibi
*: Mağaza çalışanı personeller hariç Temizlik, Teknik, Güvenlik ve Yönetim birimleri çalışanları, Mart 2020 ve öncesi	
**: Mağaza çalışanı personeller hariç Temizlik, Teknik, Güvenlik ve Yönetim birimleri çalışanları, Mart 2020 sonrası	
***: Covid 19 ile birlikte AVM’lerin kapatılmasına bağlı olarak gelir kaybı nedeni ile	

Yukarıdaki tablo incelendiğinde İstanbul ilinde kurulu AVM'nin çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Genel olarak kiralanabilir alan, aktif mağaza sayısı ve yönetim biçimi göz önünde bulundurulduğunda, Alışveriş Merkezleri Hakkında Yönetmelik'in 4. Maddesine göre AVM olarak tanımlanmış (RG, 2016: madde 4) ve kuruluş döneminde Büyükşehir Belediyesi tarafınca ruhsatlandırılmıştır. Tabloya ek olarak AVM'nin 4 ayrı giriş kapısı bulunmaktadır.

AVM'de görev yapıp araştırmamıza katılan 21 personele ait demografik bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.2: Araştırmaya katılanların demografik bilgileri

Demografik Özellik	Özellik	n	%
Cinsiyet	Erkek	11	52,38
	Kadın	10	47,62
	Toplam	21	100
Yaş	25 yaş altı	9	42,86
	26-30	6	28,57
	31-40	6	28,57
	41 ve üzeri	0	0
	Toplam	21	100
Eğitim Durumu	İlk-Ortaokul-Lise	10	47,62
	Ön Lisans	2	9,52
	Lisans	7	33,34
	Lisansüstü	2	9,52
	Diğer	0	0
	Toplam	21	100
Medeni Durum	Evli	11	52,38
	Bekar	10	47,62
	Toplam	21	100
Çocuğunuz Var mı?	Evet	7	33,33
	Hayır	14	66,67
	Toplam	21	100
AVM'de hangi birim-bölümde görev yapmaktasınız?	Temizlik Birimi	3	14,28
	Özel Güvenlik	6	28,58
	Teknik Bakım ve Onarım	3	14,28
	Mağaza	8	38,1
	Yönetim	1	4,76
	Toplam	21	100
Bulunduğunuz-Son Çalıştığınız AVM'deki toplam tecrübeniz ne kadardır?	0-1 Yıl	3	14,29
	1-4 Yıl	11	52,38
	4-8 Yıl	5	23,81
	8 yıl ve üzeri	2	9,52
	Toplam	21	100
Bu güne kadar AVM sektöründeki toplam tecrübeniz ne kadardır?	0-1 Yıl	2	9,52
	1-4 Yıl	9	42,86
	4-8 Yıl	6	28,58
	8 yıl ve üzeri	4	19,04
	Toplam	21	100

Araştırmaya katılan toplam 21 personelin % 52,38'i erkek, % 57,14'ü 26 yaş ve üzeri, % 52,38'i ön lisans ve üzeri mezuniyete sahip, % 52,38'i evli, % 66,67'sinin çocuğu bulunmamaktadır. Ayrıca AVM ile ilgili olarak personellerin % 38,1'i mağazalarda görev yapmakta, % 52,38'i bulunduğu AVM'de 1-4 yıl arası çalışmakta ve % 42,86'sı toplam 1-4 yıl AVM sektöründe görev yapmaktadır.

3.4. Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada, iki ayrı yöntem tercih edilmiştir. Bu yöntemler fenomenolojik yöntem ve Fine-Kinney yöntemidir.

3.4.1. Fenomenolojik yöntem

Çalışmada personel görüşleri esas alındığı için bilimsel araştırma yaklaşımlarından nitel araştırma yöntemi kullanılacaktır. Nitel araştırma olayların ve olguların gerçekçi bir ortamda bütüncül bir şekilde incelenmesine yönelik süreci ifade eder. Araştırmada, AVM personelleri bakış açıları ile AVM'lerin Covid 19 aksiyonları ortaya konulmaya çalışıldığından, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Olgu bilim olarak adlandırılan bu desende farkında olunan ancak ayrıntılı olarak bilinmeyen konulara odaklanılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Fenomen, etrafımızdaki kavramlar, olaylar veya durumlar olabilir (Merriam, 2013). Bu çalışmada fenomen; AVM personellerinin çalıştıkları AVM'de alınan Covid-19 önlemleri ve süreç hakkında görüşleridir. Böylelikle farkında olunan ancak ayrıntılı bilgi sahibi olunmayan durum ortaya çıkarılacaktır. AVM'de görevli personellere yönelik oluşturulan sorular Ek 2'de yer almakla birlikte personeller ile yüz yüze görüşmeler aracılığı ile gerçekleştirilmiştir.

Bu desenin tercih edildiği araştırmalarda, varsayımlar ile paylaşılan deneyimlerde “özün özü” bulunmaktadır. Bu cevherler genellikle deneyimlerden bir fenomen yolu ile anlaşılabilen ana anlamlardır (Özer, 2014).

3.4.2. Fine Kinney yöntemi

W. T. Fine tarafından geliştirilen “Mathematical Evaluations for Controlling Hazards” metodu, Kinney ve Wiruth tarafından 1976'de revize edilerek “Practical Risk Analysis

for Safety Management” adı altında yayınlanmış ve günümüzde Fine-Kinney yöntemi olarak bilinmektedir. Fine-Kinney yöntemi, risklerin derecelendirilmesi sonuçlarına göre hangi işlere öncelik verilmesi ve kaynakların öncelikli olarak nereye aktarılması gerektiğini gösteren bir yöntemdir. Risklerin ağırlık oranlarını hesaplayarak derecelendirme yapılır ve önlemlerin alınıp alınmamasına karar verilir. Yöntem işyerinin istatistiklerini kullanma imkânı sağlaması doğrultusunda daha gerçekçi sonuçlar vermektedir (Erzurumluoğlu ve ark. 2015).

Fine-Kinney risk değerlendirme yönteminde bulgular (Erzurumluoğlu ve ark., 2015).

$$R = \dot{I} \times F \times \dot{S} \quad (1)$$

formülü ile hesaplanmaktadır. Burada; “İ” İhtimal, “F” Frekans, “Ş” Şiddet derecesi ve “R” ise verilerinden meydana gelmiş olup sonucu risk derecesidir. Bu kavramlar ile genel olarak;

- İhtimal (olasılık): zarar ya da hasarın zaman içerisinde gerçekleşme olasılığı (0,2 ile 10 arasındadır),
- Frekans: zaman içerisinde tehlikeye maruz kalma tekrarı (0,5 ile 10 arasındadır)
- Şiddet: tehlikenin insan veya çevre üzerinde yaratacağı tahmini zarar (1 ile 100 arası),

olarak ifade edilmektedir. Bu kavramlar ile ilgili rakamsal değerler ve karşılık geldiği anlamlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Kinney ve Wiruth, 1976).

Tablo 3.3: İhtimal, frekans ve şiddet puan aralıkları

İhtimal (İ)		Frekans (F)		Şiddet (S)	
Kategori	Değer	Kategori	Değer	Kategori	Değer
Pratik olarak imkansız	0,2	Çok nadir (yılda bir ya da birkaç yılda bir)	0,5	Birden fazla ölümlü kaza, çevre felaketi	100
Zayıf İhtimal	0,5	Oldukça nadir (yılda bir veya birkaç kez)	1	Ölümlü kaza, ciddi çevresel problem	40
Düşük İhtimal	1	Nadir (ayda bir ya da birkaç kez)	2	Kalıcı hasar, yaralanma, iş kaybı, çevresel engel oluşturma	15
Nadir fakat olabilir	3	Ara sıra (haftada bir ya da birkaç kez)	3	Önemli hasar, yaralanma, dış ilk yardım, arazi sınırları dışında çevresel zarar	7
Kuvvetle muhtemel	6	Sıklıkla (günde bir ya da birkaç kez)	6	Küçük hasar, yaralanma, dahili ilk yardım, arazi sınırları içinde çevresel zarar	3
Çok güçlü ihtimal	10	Sürekli (bir saat'te ya da birkaç saatte bir)	10	Ucuz atlatma, çevresel zarar bulunmamaktadır	1

Yukarıdaki risk bulgularının rakamsal ifadeleri sonrasında ortaya risk düzeyi çıkmaktadır. Risk düzeyi İSG adına önem arz etmekle birlikte bu düzeye göre önleyici düzeltici faaliyetlere karar verilmektedir. Risk düzeyinin belirlenmesi sonrasında her düzey alınacak aksiyon bakımından farklı anlam ifade etmektedir. Bu anlamda ve karşılık gelen düzeyler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.4: Risk Düzeyi ve Karşılıkları

Risk Düzeyi	Risk Karşılığı	Eylem	Termin Süresi
$1800 < R$	Tolerans Gösterilemez Risk	Hemen gerekli önlemler alınmalı veya tesis, bina, çevrenin kapatılması düşünülmelidir	Hemen veya 1 haftadan kısa sürede
$400 < R \leq 1800$	En Kısa Sürede Giderilecek Risk	Önlem alması için İşverene durum en kısa sürede bildirilir	1 Aydan Kısa Süre İçinde
$200 < R \leq 400$	Esaslı Risk	Orta dönemde iyileştirilmelidir	1 -3 Ay İçinde
$70 < R \leq 200$	Önemli Risk	Uzun dönemde iyileştirilmelidir	6 Ay İçinde
$20 < R \leq 70$	Olası Risk	Gözetim altında uygulanmalıdır	1 Yıl İçinde
$R \leq 20$	Önemsiz Risk	Önlem öncelikli değildir	Kontrol

Yukarıdaki tabloda risk değerleri ve karşılıkları yer almaktadır. Bu yöntemde orijinal skorlamalara ek olarak her skor düzeyine küçüktür ($\leq$) işareti eklenerek tüm risk skorlarının somut karşılıklarının olması amaçlanmaktadır. Skorların tam karşılıkları adına $R \leq 20$ Önemsiz Risk, $20 < R \leq 70$ aralığı Olası Risk, $70 < R \leq 200$ aralığı Önemli Risk, $200 < R \leq 400$ aralığı Esaslı Risk, $400 < R \leq 1800$ aralığı En Kısa Sürede Giderilecek Risk ve $1800 < R$ Tolerans Gösterilemez Risk olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle tüm skorlar risk sürecinde dahil edilmiş olacaktır.

3.5. Veri Toplama Araçları

Araştırma iki ayrı veri toplama aracı kullanılmıştır. Bunlardan birincisi olgu bilimi olan fenomenolojik desene yönelik veri toplama aracı ikincisi ise Fine-Kinney metoduna yönelik veri toplama aracıdır.

Olgu bilimi veya fenomenolojik desendeki araştırmalar öncelikle görüşme yöntemine ait veri toplama araçlarını benimsemektedir. Görüşme, özünde soru sorarak bu soruya (sorulara) cevap alma tekniği olup nitel araştırmalar açısından oldukça fazla anlam içermektedir. Görüşme metodu ile tutum, deneyim, niyet, düşünce, tepki ve zihinsel algılara yönelik gözlemleyen anlaşılmaya çalışılmaktadır. Genel olarak bu metotta tercih edilecek sorular, karşı tarafta yer alan bireyin doğru, dürüst ve rahat biçimde tepkiler ortaya koyabilmesini benimsemektedir(Yıldırım ve Şimşek, 2021).

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış form kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış form, AVM’de Covid 19 dönemi de dahil olmak üzere yönetim kademelerinde (idari, teknik, temizlik vb.) en az 3 (üç) yıl görev yapmış ve hali hazırda halen AVM’de görev yapan 4 yönetici ile hazırlanmıştır. Sorular hazırlanması sonrasında yine AVM’de yönetim danışmanlığı olarak görev yapan 2 iş güvenliği uzmanı tarafından analiz edilerek bu çalışmanın amacına uygun olarak düzenlenmiştir. İş güvenliği uzmanlarından birisi bu araştırmanın yazarı olup 4 yıl ve üzeri olarak 6’dan fazla AVM’ye İSG alanında yönetim danışmanlığı görevi yürütmüştür. Bilindiği üzere görüşme aracı olarak tercih edilen yarı yapılandırılmış formlar, katılımcıların (AVM personellerinin) kendilerini ifade edebilme olanağı bulabilmesi, bununla birlikte sadece araştırma konusu özelinde ilgili faaliyetlere yönelik derinlemesine (sonda) araştırma yapabilmesi adına belirleyici rol oynamaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2022).

Araştırmada kullanılan veri toplama formundan diğer ise Fine-Kinney yöntemine yönelik formdur. Bir örneği aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: 3.5: Fine Kinney Veri Toplama Formu

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	R
RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	ŞİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	ŞİDDET	SONUÇ

Bu form hali hazırda kullanılan ve genel tercih edilen formdur. Fine-Kinney yönteminde yer alan değerler (olasılık, frekans, şiddet ve risk skoru sonucu) tablonun en önemli (sütun E,F,G ve H) kısmıdır. Diğer kısımlar, İSG açısından iş güvenliği uzmanı, iş yeri hekimi ve risk değerlendirme sürecinde yer alabilecek diğer kişilerin tercihlerine göre şekillenebilmektedir. Bu araştırmada yer alan risk değerlendirme formunda yer alan ifadeler,

- Çalışma alanlarında yer alan risk-tehlikelerin bölümü (B sütunu),
- Mevcut durumu (C sütunu),
- Kimleri etkileyebileceği (D sütunu),
- Olasılık, frekans, şiddet ve sonuç (E,F,G ve H sütunları) mevcut durumun değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkan matematiksel karşılıklar,
- Alınması gereken aksiyonlar (I sütunu),
- Önlem aksiyon hiyerarşisi (J sütunu),
- İlgili mevzuat (K sütunu), belirlenen faaliyetin varsa yasal mevzuatlardaki atfı,
- Sorumlu kişi (L sütunu), ilgili tespitlerden kimlerin sorumlu olduğu,
- Belirlenen sorunların hangi sürede düzenlenmesi gerektiği (M sütunu),
- Çalışma alanında belirlenen sorunların (risk-tehlike) belirtilen aksiyonlar ile giderilmesi sonrasında ise oluşacak yeni olasılık, frekans, şiddet ve sonuç değerleri (N, O, P ve R sütunları)

ifade etmektedir. Tüm bu ifadeler, çalışma alanlarının yerinde kontrol edilmesi sonrasında belirlenmektedir.

Çalışmanın araştırma sonuçlarının tarafsız değerlendirilmesi adına, AVM çalışanlarına yönelik söylemler araştırma yazarınca toplanıp değerlendirilmiş ancak bu verilerden etkilenmenin engellenmesi adına araştırma kapsamında yer alan risk değerlendirmesi, AVM’de hali hazırda gerçekleştirilen onaylı risk değerlendirilmesinin kullanılması (format uyarlaması yapılarak) sağlanmıştır.

4. BULGULAR

Araştırmada elde edilen bulgular iki ayrı başlıkta değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi fenomenolojik görüşme formundan elde edilen bulgular ikincisi ise Fine-Kinney yönteminden elde edilen bulgulardır.

4.1. Personel Görüşmelerine Ait Bulgular

AVM’de çalışan 21 personelin görüşleri fenomenolojik yöntem ile oluşturulan görüşme formu ile belirlenmiştir. Çalışanların söylemlerine ait kodlar belirlenmiş olup bunlar;

- AÇE : AVM’de Çalışan Erkek
- AÇK: AVM’de Çalışan Kadın

olarak ifade edilirken bu ifadeye eklenen rakamlar o türdeki katılımcının sıralamasını göstermektedir. Örneğin “AÇE 3” ifadesi “Avm Çalışanı Erkek 3” veya “Avm’de Çalışan 3. Erkek” katılımcı olarak belirtilmiştir. Çalışanların ifadeleri, söylemlerin tarafsızlığı ve orijinalliğinin korunması adına olduğu gibi (Türkçe imla sorunları olsa bile) aktarılmıştır. Ayrıca söylemlerde argo veya hakaret içerikli ifadeler yer almamaktadır.

AVM de alınan Covid 19 ile ilgili İSG önlemlerine yönelik yeterli olma durumu çalışanların ifadelerinde incelenmiştir. Çalışanların buna yönelik sunduğu düşünceler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4.1: Covid 19’da İSG Önlemlerinin Yeterince Alındığına Yönelik Düşünce

Tema	Söylem	Sıklık	Toplam	%
Olumlu	İyi	22	63	57,8
	Anonslar-hatırlatma	3		
	Yeterli	14		
	Dezenfektan	6		
	Sorumluluk	5		
	Uyarı görselleri	7		
	Her aksiyon planlıydı	2		
	Denetimler	4		
Olumsuz	Çok Kalabalık	11	23	21,1
	Ziyaretçiler uymadı	8		
	Eziyet	3		
	Ateş ölçümleri	1		
Diğer	Ortak alanlar sıcak-soğuk	14	23	21,1
	Yasal prosedürler	9		
Toplam			109	100

Yukarıdaki tabloda çalışanların ifadeleri 3 ayrı tema ve 14 söylemden oluşmaktadır. Covid 19’a yönelik alınan İSG önlemleri ile ilgili personellerin söylemlerinin birçoğu olumlu yöndedir. Bununla birlikte önlemlerin yeterliliğine yönelik olumsuz düşünceler ile diğer söylemlere ait çalışan görüşleri aşağıda örneklendirilmiştir.

AÇK 1: *Dezenfektan, denetim ve anonslar oldukça iyi. Ama çok fazla sayıda ziyaretçi geldi. Kış ayında çok üşüdük, yazın da çok sıcak oldu. Klimalar çalıştırılmadı*

AÇE 3: *Evet yeterliydi. Yöneticilerin sorumluluk aldığı, zabıta ve sağlık denetimleri iyi oldu. Keşke aşırı kalabalık olan AVM ısıtma ve soğutmaya önem verseydi. Ziyaretçilerin uyarıldığını gördük ama ziyaretçilerde uymayanlar da oldu.*

AÇE 7: *Uyarı görselleri dezenfektanların koyulduğu yerler içerisinde dolu olması ve bunlara nerdeyse on dakkada bir seslenen anonslar yeterliydi. Ama kış ayında soğuk ilk kez oldu, çok kalabalık olmasının bunun nedeni olabilir ama yasal kanunlardan dolayı havalandırmayı çalıştırmamaları bize eziyet gibi oldu.*

Tablo 4.2: AVM’lerde Mevcut Önlemlere Ek Alınabilecek Önlemlere Yönelik Düşünce

Tema	Alınabilecek Farklı Önlem	Sıklık	Toplam	%
Öneri	Fiziki uyarı	4	14	38,9
	Havalandırma	7		
	Kalabalıkları ayırma	3		
Diğer	Yeterli	9	22	61,1
	Bulunmamakta	13		
Toplam			36	100

AVM’de alınan mevcut İSG önlemlerine ek olarak alınabilecek diğer önlemler AVM çalışanlarına sorulmuştur. AVM çalışanlarının söylemlerinin birçoğu (%38,9) ayrıca bir önlem gerekliliğini belirtmezken öneri olarak sunulan 14 söylemin yarısı havalandırmaya yönelik ekstra önlemler alınması gerektiğini ifade etmektedir. AVM’de çalışanların buna yönelik söylemlerine yönelik ifade örnekleri aşağıdaki gibidir.

AÇE 1: *önerim bulunmamakta çünkü bir sürü önlem alınmış bunlar yeterli bana göre.*

AÇE 2: *her türlü önlem alınmıştır. Önerim yok. Ama sesli anonslara ve çok soğuk ve sıcak olmaya ayrıca önlem alınması daha güzel olurdu.*

AÇK 4: *önlemlerin birçoğu alınmış, herşey çalışan ve müşterilerimizin sağlığı için. Yoğun olan ziyaretçi ortamlarının ayılması sadece afiş ve anonslarla değil de yerinde uyarı ile özel güvenlik görevlileri görevlendirilse daha etkili olurdu.*

AÇK 6: *Aşırı kalabalık oldu. Haftasonları iğne atsan yere düşmüyor. havalandırmalar daha fazla olsa ve güvenlik daha sık kontrol yapsa, sadece kapılarda değil avm içinin de sürekli kontrol edilmesi yararlı olurdu*

Tablo 4.3: Avm'deki Diğer Bireylerin Covid 19 Önlemlerine Uyumu Hakkındaki Düşünce

Tema	Etken-Davranış	Sıklık	Toplam	%
Uyumlu	Maske takılıyordu	8	39	62
	Ölme tehlikesi	5		
	Kolay bulaşma	6		
	Her yere temas etmeme	3		
	Ateş ölçümleri	5		
	HES Kodu Sorgulaması	7		
	İleri yaş birey bulunmaması	5		
Uyumsuz	Maske takmıyordu	4	24	38
	Sosyal mesafeye dikkat etmeme	15		
	Bunaltıyor	3		
	HES Kodu Riskli Olması	2		
Toplam			63	100

AVM çalışanlarının görüşlerine göre AVM ziyaretçileri ile diğer bireyler (mağaza, avm çalışanı, vb.) ile ilgili Covid 19 önlemlerine uyumu yukarıdaki tabloda görülmektedir. Çalışanların görüşleri incelendiğinde çalışan görüşleri çoğunlukla diğer bireylerin Covid 19 önlemlerine uyduğunu (% 62) ortaya koymaktadır. Benzer biçimde Covid 19 önlemlerine uyulmadığına yönelik söylemlerde göz ardı edilemeyecek düzeyde mevcuttur. AVM çalışanları, Covid 19 önlemlerine diğer bireylerin uyumu ile ilgili en çok sosyal mesafe dikkat edilmediği söyleminde bulunmuş, maske takmayan bireylerin de olduğu belirtilmiştir. Covid 19 önlemlerine uyum ile ilgili olarak dikkat çeken bir ifade “ileri yaş birey bulunmaması” ifadesidir. Benzer biçimde HES kodu kontrolleri ve ateş ölçümüne yönelik AVM’de bulunan diğer bireylerin uyumlu olduğu belirlenmiştir. AVM çalışanlarına yönelik söylem örnekleri aşağıdaki gibidir.

AÇK 2: Covid öncesinde çok fazla sayıda müşteri tüm gün alışveriş merkezindeydi. Özellikle yaşlı bireyler yani 70 belki 80 yaş üzeri bireyler covid döneminde hiç görülmedi desem yeridir. Galiba ölüm tehlikesinden. Onun dışında maske takma, hes kodunu kotnrol ettirme ve ateş ölçümlerine uyum sağlanıyordu.

AÇE 4: Sıkça maske takmayan ziyaretçileri uyaruyorduk ve mesafenin korunmasını söylüyorduk. Ama ziyaretçiler ve bazı avm çalışanları da bulandığını belirtiyordu.

AÇK 5: Mağazada önceki dönemlerde bir ziyaretçi çok sayıda ürünü dener veya kontrol ederken temas ediyordu. Ama covid olduğundan beri bu sayılar oldukça azaldı. Her yere temas edilmemeye başlandı.

AÇE 8: Herkes covidin kolay bulaştığını biliyordu. bunalsalarda, sosyal mesafeye dikkate etmeseler de çoğu kişi ölüm korkusundan dolayı maske taktı, sokak yasaklarına uydu.

Tablo 4.4: Covid 19 Önlemlerine Yönelik Diğer Bireylerce Yaşanılan Olaya Ve İlettikleri Sorunlara Ait Düşünce

Tema	Sebeup	Sıklık	Toplam	%
Önlemlere Yönelik Olay Yaşama	Gençlerin aşırı güveni	2	27	77,2
	Maske uyarıları	2		
	HES kodu sorgulamalarında sorunlar	2		
	Aşı olmaya yönelik sorgulama	7		
	PCR testi kontrolleri	14		
Sorun Yaşamama	Kurallara uyma	8	8	22,8
Toplam			35	100

AVM’de Covid 19 önlemleri ile ilgili çalışanların karşılaştığı sorunlara yönelik çeşitli düşünceler ortaya konulmuştur. Yukarıdaki tabloda yer alan bu düşüncelere göre sorun yaşandığı anlaşılmaktadır. Söylemlere yönelik çalışan ifadeleri aşağıdaki gibidir.

AÇE 1: Yaşlı bireylerin covidden etkilendiği bilindiği için gençler çok rahat ve aşırı güvenli davranıyor.

AÇK 3: Mağazalar zorluk yaşadı, bir dönem aşı ve PCR kontrollerinin sıklaştırılması çalışanlar ile problemlere neden oldu. Kurallara uyanlar problem yaşamadı. Ama Covid 19 testi pozitif çıktığını belirten bireylerin AVM’ye girdiğini gördük. HES kodu AVM ye girerken risksiz, testi AVM’deyken sonuçlanmış. Avm de dolaşıyor.

AÇK 8: Aşılarda sorun yaşadık. Başta belirgin olmayan, güvenliği belli olmayan aşıları olma zorunluluğu hepimize zorluk çıkarttı. Ateşimizi ölçtürme ve hes kodlarımızın sorulanması bile zaman kayıplarına, beklemelere neden oldu.Bunlar aşı kadar sorun olmadı. Aşı belirsizliği ve zorunlu tutulması çalışanlara baskı oluşturdu. Ziyaretçilerin tamamında benzer önlemler alındı mı bilmiyoruz.

AÇK 11: Kurallar herkes için var herkez uydu. Ama bazen sorunlar yaşandı. Davrnaışlara bağlı maske takmama, önlemlere uymama, mesela aşı sorgulamalarında verdikleri tepkiler kavgaya varır derecedeydi. Hakaretler bile oldu. Kurallara uyan

sağlığı için uydu. Diğer mağazalara göre bizde covid yakalanma sayıları düşük olduğunu bile duyduk.

Tablo 4.5: Covid 19 önlemleri ile ilgili diğer bireylerin sosyal mesafe kuralına uyması hakkında düşünce

Tema	Davranış-İnanış-Etken	Sıklık	Toplam	%
Sosyal Mesafe Kuralına Uyma	Uyuluyor	9	48	54,54
	Mesafenin koruyucu olduğu anlayışı	8		
	Diğer bireyler ile birlikte uyum sağlama	14		
	Aşı olanların covid 19 olmaması	5		
	Tanımadıklarına uzak durma	2		
	Uyarılara göre hareket etme	3		
	Sıralarda mesafeli bekleme	7		
Önemsememe	Maske olmasına güvenme	7	27	30,68
	Daha önce covid 19 geçirme	11		
	Uyarıların yeterince yapılmaması	2		
	Vakaların azalması	4		
	Covid 19 ile yaşamaya alışma	3		
Kurala Güvenmeme	Havanın uçucu olduğundan hastalık taşımayacağı düşüncesi	4	13	14,78
	Virüsün havada kalmayacağı düşüncesi	6		
	Temas olmadan bulaşmama anlayışı	3		
Toplam		88	88	100

Covid 19 da uyulması gereken önlemler arasında yer alan sosyal mesafe ile ilgili AVM çalışanlarının söylemleri bulguları yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Söylemlere göre diğer bireylerin uyumu söz konusudur. Sosyal mesafeye uymada, etrafındakilerin uymasından dolayı (diğer bireyler ile birlikte) uyum sağlama en fazla ifade edilen söylem olmuş, aşı olma durumunun Covid 19’u önemsemeye etkili olduğu, bireylerin daha önce Covid 19 yaşaması sonrasında sosyal mesafeyi önemsemediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sosyal mesafe kuralına güvenmeyenlerin hava ve virüs arasındaki etkileşime olan düşünceleri ve temas olmadan virüsün bulaşmayacağı anlayışında olduğu belirlenmiştir. Görüşlere yönelik örnek söylemler aşağıdaki gibidir.

AÇE 3: *Sosyal mesafenin koruyucu olması, diğer bireylerin uyması, ödeme sıralarında veya HES sorgulama sıralarında bile sosyal mesafe oldu.Ama daha önce covid yaşayan ya da maskesi olan zaten koruyo diyip sosyal mesafeyi önemsemiyordu.*

AÇE 5: Uyuluyor mecburen. herkes gibi uymak Aşı olanlar sosyal mesafeyi daha fazla önemsemi. Çünkü aşidan sonra vücudunda ufak virüs olması biraz etki yaptı ve birey grip gibi veya hafif covid etkileri yaşar gibi oldu. Aşı sonrasında gerçekten covid bulaşırsa daha şiddetli olacağı düşüncesi birçok arkadaşta vardı.

AÇK 8: Uyarılar, diğer kişilerin uyması sürü psikolojisi, mesafenin de maske gibi koruyucu olduğu düşüncesinde olanlarda gerçekten sosyal mesafe ile diğer kurallara uyma vardı. Zamanla bu şekilde yaşamaya alışma, vakalardaki da azalmalar ve covid yaşayanların bağışıklık yaşadığı düşüncesi ile bu kuralı önemsemediğini de gördük. Ziyaretçiler de bunlara dahil sadece avmde çalışanlar değil tüm herkes için benzerdi.

AÇK 9: Burda belirleyici kural ve uyarılardı. Özellikle TVlerde covid açıklamaları bunda etkiliydi. Tabi maske yada covid yaşayanlar sosyal mesafeyi unuttu ama havada virüs görmediği için havadan bulaşmayacağını, hastalıkların temastan başka biçimde geçmeyeceği düşüncesi ile bu kuralı gözardı edenlerde vardı. Müşteriler zaten zeminlerdeki uyarı işaretlerine bile yürüyen merdivenlerde, koridorda, kasa önlerinde uydu.

Tablo 4.6: Toplantı ve eğitim gibi yüz yüze etkinliklere katılan birey sayısı

Tema	Katılım Sayısı	Sıklık	Toplam
Katılım Sağlayan En Az	2	4	21
	3	9	
	11	2	
	8	5	
	9	1	
Katılım Sağlayan En çok	5	5	16
	24	3	
	8	4	
	32	3	
	58	1	
Diğer	Online yapıldı	7	7
Toplam			42

AVM’de mağazalar yanı sıra temizlik, teknik ve güvenlik gibi birimlerde toplantı, stok kontrol-sayımı veya eğitim gibi birden fazla bireyin katılacağı etkinlikler yapılabilmektedir. Yüz yüze olarak adlandırılabilen bu tür etkinliklere personel katılım sayıları ile ilgili personel görüşleri incelendiğinde en az 3 personel ile gerçekleştirilen faaliyetlerin fazla olduğu, en fazla katılımın 58 personel ile gerçekleştiği bunu 32 personel ve 24 personelle yapılan etkinliklerin takip ettiği görülmüştür. Ayrıca yüz yüze yerine online yapılan etkinliklerin de olduğu bulgular arasındadır. Bununla birlikte 7 söylemde etkinliklerin online yapıldığı belirtilirken, bu söylemde bulunanların aynı mağaza veya birimde çalışıp çalışmadığının kişisel verilerin korunması gereği toplanmadığından bu konu hakkında söylemde bulunmak sağlıklı olmayacaktır.

Toplu yapılan etkinlikleri yönelik personel görüş örnekleri aşağıda yer almaktadır.

AÇK 2: Toplantı çok az oldu. Eğitim ise hiç olmadı. En az 3 personel ile toplantıları gerçekleştirdik, en fazla 5 personel ile bunu gerçekleştirdik. Online etkinlikler daha fazlaydı. Sayımlar da yapıldı, biz onlara katılmadık ama onlarda da az stok takip görevlisi yoktu.

AÇE 6: *En az 2 arkadaşımız ile ve en çok 8 personel ile gerçekleştirdik.*

AÇK 7: *Kalabalık bir birimiz. Bu nedenle bu tür etkinliklerimiz de kalabalık olabiliyor. Tabi maske, mesafe ve dezenfektan gibi temizlik içerikli önlemleri de alıyoruz. Bazen açık havada toplantı yapıyoruz. Zaten toplantılar müşteriler olmadığı zamanda –çoğunlukla- olduğu için biz bize oluyoruz. Bunları en az 11 personel ile en fazla ise 32 çalışan ile gerçekleştirdik. Online yaptıklarımız da oldu ama.*

AÇE 9: *En az 9 en fazla 24 personel ile gerçekleşti. Zaten sinemalar kapalıydı, konser falan da düzenlenmedi.*

AÇK 9: *Toplantıları online ortamda yaptık. Bilgisayar ve telefonlar ile. Ama yüz yüze yaptığımız bu tür faaliyetlerde en çok 58 personel vardı. En az ise 11 çalışan olduğunu hatırlıyorum*

Tablo 4.7: Covid 19 Dönemi Doğal Havalandırmaya Ait Düşünce

Tema	Söylem	Sıklık	Toplam	%
Havalandırma Olumsuzluğu	Çok kötüydü performansımız düştü	16	53	46,08
	Kış ayında soğuk olma	15		
	Covid olmayıp ağır soğuk algınlığına yakalanma	5		
	Yazın aşırı terleme	8		
	Kalabalığın ortamı ısıtması	2		
	Kirli havanın içerde kalması	3		
	Yasal Sorunlar	4		
	Yeterli havalandırılmayan ortamlarda salgın yayıldı	2		
Salgının Yayılmasına Etkisi	Soğuktan bireyler sıcak ortamlara geçti ve kalabalık oluştu.	6	18	15,65
	Sıcaktan maske takılmadı	5		
	Soğuktan el-yüz temizliği önemsenmedi	5		
	Havalandırmada yetersizdi	7		
Yasal Düzenleme	Farklı kurallar getirilebilirdi	8	30	26,08
	Tek çözüm doğal havalandırma değildi	4		
	Sahadan bilgi alınmadan hazırlandı	6		
	Güncellenmeli	5		
	Yönetim bilgilendirmesi yetersiz	4		
Diğer	Çalıştırmayınca tasarruf mu sağlandı	1	14	12,19
	Yeterli temizlik yapılırsa havalandırma çalıştırılabilirdi	6		
	Havalandırma dezenfektanlı kimyasal kullanılarak yapılabilir	3		
		Toplam	115	100

AVM’de Covid 19 döneminde havalandırma faaliyetlerine yönelik personel görüşleri yukarıda tabloda dört ayrı temada ele alınmıştır. Havalandırma faaliyetlerinin olumsuzluğuna yönelik tema incelendiğinde personellerin koşullardan memnun olmadığı, havalandırmanın çok kötü olduğu ve kış aylarında soğuğa bağlı üşüme ve hastalanma sorunlarının yaşandığı benzer biçimde yaz aylarında ise aşırı terlemeye bağlı sorun yaşadıkları anlaşılmaktadır. Havalandırmaya yönelik salgının yayılmasına etki teması ise dört ana söylem ile ortaya çıkmaktadır. Buna göre ortamların yeterli havalandırılmamasından Covid 19’un yayıldığı, soğuk nedenli olarak bireylerin topluluk halinde sıcak alanlarda yer aldığı, sıcak olduğu durumlarda maske takılmadığı ifade edilmiştir.

Covid 19 döneminde AVM’nin havalandırma faaliyetlerine yönelik bir diğer tema da yasal düzenlemelerdir. Personel görüşlerine göre yasal düzenlemelerin, havalandırmaların yetersizliğine neden olduğu, tek çözümün doğal havalandırma olmadığı ve mevzuatların sahalardan bilgi alınmadan hazırlandığına yönelik söylemler öne çıkmaktadır.

Havalandırma faaliyetlerine yönelik diğer gruptaki söylemler ise havalandırmaya yönelik alternatifler içermektedir. Buna göre AVM çalışanlarının söylemleri havalandırmaya yönelik bilgilendirmelerin yeterli olmadığı, havalandırmaya yönelik yeterli temizlik ile çalışabileceği söylemleri yer almaktadır. AVM’de çalışanlara ait bazı söylemler aşağıdaki gibidir.

AÇE 3: *Havalandırma belki pandemiden büyük sorundu!!! Çünkü çok kötüydü, çünkü çalışmadı ve performanslar düştü. başka kurallar uygulanabilir, dezenfektanla her yer temizlenirken havalandırmalarda temizlenebilirdi. yaz ayları eziyetti çok terleme oldu. Çalışamadık!*

AÇK 3: *Keşke klimaları çalıştırmama kararını alanlar da AVM’de bizlerle bulunsaydı ve ortamdaki sıcaklık derecelerini görseydi. Tasarruf sağlandı çalıştırmayınca öyle mi? Zorunlu kılınmış kanunla. Biz hatta birçok müşteri zorlandı. Güncellenmezse, alternatif kurallar getirilmezse çalışmamız kötü etkilenir. Zaten verimli çalışamıyoruz kalabalık, soğuk ve bunaltıcı ortam.*

AÇE 8: *Bu konuda yazacaklarım buraya sığmaz. Üç kelime ile özetlesem tüm personellerin görüşleri böyle çünkü. Kışın soğuk hava her personelin hastalanmasına neden oldu. Soğukta el yüz yıkaması yapılmadı çünkü üşüme oluyor. Klimalar alternatif çamaşır suları ve dezenfektanla temizlenip havalandırma yapılabilirdi.*

AÇK 10: *Biz ziyaretçilere hizmet sunuyoruz. Onlar için herşeyi düşünüyoruz. Yardımcı oluyoruz. Ama bu şartlarda yeterli şekilde destek olamıyoruz çünkü mutsuz olduk. Çalışma koşullarımız kışın soğuk ve çok kötü. Bireyler vantilatör gibi yöntemlere başvurdu. Zaten soğukta illa hasta oluyorsunuz covide gerek yok ki.Yönetim bilgilendirmesine göre yasal düzenlemelerin bunu belirlediği ifade ediliyor.*

AÇE 11: *Kışın soğuk “çok kötü” verimsiz çalışma, maske takamadık yazın çünkü terleyip bunalma ve farklı çözüm sağlamama*

Tablo 4.8: Ziyaretçi Ve Diğer Bireylerin Covid 19 Kurallarına Uyması Ve Kurallara Uymayanlar Hakkında Düşünce

Tema	Düşünce	Sıklık	Toplam	%
Kurallar	Kurallar uyulabilir düzeyde	7	20	8,62
	HES kontrolü	3		
	Uyarı anonsları etkili	2		
	Ateş ölçüm takibi	5		
	Kurallar koruyucu türde	3		
Maske	Uzun süre kullanma sorunları	8	41	17,67
	Sesi duyuramama	2		
	Hızlı tempoda çalışamama	5		
	Nefes alma sorunu	11		
	Çalışırken zorlanma	15		
Sosyal Mesafe	Aşırı Kalabalık	17	32	13,79
	Sıcak ortama yönelme	9		
	Belirli alanlarda uyuldu	5		
	Zeminlerdeki sosyal mesafe görselleri yararlı	1		
Temizlik	Kişisel hijyen yetersizlikleri	3	27	11,63
	Yeterli dezenfektan konumlandırması	9		
	Ortak alan temizlikleri yeterli	5		
	Yemek Alanları temizliği sorunları	6		
	Tuvalet temizlikleri yeterli	4		
Ziyaretçilerde Kurallara Uyum	Sosyal mesafe uyumsuzluğu	8	51	21,98
	Alışveriş ödeme sırasına uyulması	9		
	Maske takmama	11		
	İlk dönem ileri yaş grubu olmaması	2		
	HES kodu riskli olanların itirazı	9		
	Ateşi yüksek (38 °C ve üzeri) çıkanların itirazları	9		
	Kalabalık ortamlar oluşturma-bulunma	3		
AVM çalışanlarında kurallara uyum	Uzun süre maske kullanımı sorunu	10	61	26,31
	Covid riskinde AVM ye gelmeme	4		
	HES kodu kontrolü uyumu	18		
	Ateş ölçüm uyumu	18		
	Yoğunlukta kişisel temizlik	2		
	Sıcaktan dolayı maske kullanmama	9		
Toplam			232	100

AVM’de personel ve ziyaretçilerin Covid 19 kurallarına uyumuna yönelik düşünceler yukarıdaki tabloda yer almaktadır. AVM çalışanlarının bu kapsamdaki görüşlerinin 6 ayrı temada olduğu ve birçok ifade içerdiği görülmektedir. Temalar içerisinde kurallar boyutu incelendiğinde AVM çalışanlarının en az söylemde bulunduğu tema olduğu görülmektedir. Bu boyutta AVM çalışanları kuralların uyulabilir düzeyde olduğunu fazlaca dile getirdiği, ateş ölçüm takibi, HES kodu kontrolünün aynı türde yer aldığı görülmüştür. AVM çalışanlarının söylemleri maske alt boyutunda incelendiğinde ise en fazla çalışırken zorlandıkları ve nefes alma sorunları yaşadıkları bunda ise uzun süreli kullanmalarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal mesafe teması incelendiğinde AVM çalışanları, AVM’deki aşırı kalabalıktan sosyal mesafe sorunu oluştuğu, ziyaretçilerin soğuktan dolayı sıcak ortama yöneldiği dile getirilmiştir.

AVM çalışanlarının söylemlerinin bir diğer boyutu da temizlik üzerinedir. Çalışanlar kişisel hijyen yetersizlikleri, yeterli dezenfektan konumlandırmalarını, ortak alanlarda temizliklerin yeterli olduğunu, yemek alanlarındaki temizlik süreçlerinde problemler yaşandığını ve tuvalet temizliklerinin yeterliliğini ifade etmiştir.

AÇK 1: *Uyulduğunu düşünüyorum. Her girişte ateş ölçümü ve HES kontrolü, riskli olup olmadığımızın belirlenmesi konusunda duyarlı olduk. Ama günde 8 belki de 9 saat mesaide sürekli maske takma zorladı. Ses gitmiyor, nefes almada işyerinde zorlanma bizi etkiledi.*

AÇE 3: *Çalışanlar uydu, zorlandı maskeden uzun süre ama uydu. Kural zorlamak için değil uyulabilircek seviyede. Ama ortak alanlar için aynı durum yok temizlik mesela yeterli miydi? Ziyaretçiler için de aynısı, zemin dahil her yerde uyarı var ama iğne atsanız yere düşmedi.*

AÇK 7: *Evet uyuldu. Kalabalık günler hariç. Kurallara uyduk, ama yoğun dönemde uzun süre maske takma, bireysel temizlik ihmal edildi. bazen tabi. bizlerde sosyal mesafe mesala uyuldu ama kalabalık günler hafta sonu ile tatilde özellikle her yer kalabalık olunca oda ihmal edildi.*

AÇK 8: *Uyuldu, uymayanlarda oldu. Uyarılar, kurallar herkeze olumlu etki yaptı.*

AVM çalışanlarında bir diğer tema da ziyaretçilere yönelik kurallara uyumdur. Bu tema en fazla söylemde bulunan ikinci tema olmuştur. Çalışanlar Covid 19 sürecinde ziyaretçilere yönelik maske takılmama söylemini fazlaca dile getirmiş, benzer biçimde alışveriş ödeme sırasına uyulduğu, HES kodunun riskli çıkması veya ateşi yüksek (38 °C) olduğu durumlarda itirazların olduğu ve ziyaretçilerde sosyal mesafe kuralına uyum olmadığına yönelik ifadeler sıkça dile getirilmiştir.

Covid 19 kurallarına yönelik AVM çalışanlarının söylemlerinin son boyutu ise AVM’de çalışan diğer bireylerin kurallara uyumuna yöneliktir. Bu boyut, AVM çalışanlarının söylemlerine yönelik 6 tema içerisinde en fazla düşünce ifade edilen tema bu boyuttur. AVM çalışanları diğer çalışanlar hakkında HES kodu ve ateş ölçüme uyum sağlandığını sıkça dile getirmiş, uzun süre maske kullanımının tüm çalışanlar adına sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir.

AÇK 5: *Kurallar sağlık için. O yüzden uyuldu, çalışan zaten avm ye girerken tüm kotnrollerini yaptırdı. ben mesela riskliydim, kontrolde giremedim. karantinada kaldım mecbur. Uzun süre maske takmama rağmen nefes alamama ve çalışırken zorlanmama rağmen riskli oldum. Ziyaretçiler zaten avm de uymayabiliyordu avm ye girerken bile kontrollerde güçlük çıkarıyordu.*

AÇK 9: *Çalışanlar sağlık olduğu için zaten uydu. İleri yaş çalışanlar izne çıkarıldı, ziyaretçilerde yoktu uzun süre. Sakin günlerde sorun olmadı pek. Ama kalabalık olduğu zaman maske takmayan, kalabalık zaten çok, girişte kontrollerde aşırı itirazlar çok oldu.*

AÇE 10: *Ölüm riski olunca kurallar da uyumlu olunca herkes uydu. Ziyaretçilerde uymayanlarda vardı. Gençler bazen umursamadı Maske bile takmadı bazen.*

AÇE 11: *Covid başlarda şiddetli olunca herkez mecbur uydu. Başta maskede zorlandık, nefes alamadık, çalışamadık. Ama taktık. AVM ye zaten ateş ölçtürmeden hes kodu olmadan giremiyorduk. Yoğun dönemde ziyaretçilerde de bizlerde de kurallara karşı antipati oldu.*

Tablo 4.9: Covid 19 Eğitim Düzenlenmesi Gerekliliğine Yönelik Görüşler

Tema	Düşünce	Sıklık	Toplam	%
Düzenlenme Durumu	Daha önce düzenlenmedi	16	24	33,33
	Sadece yazılı bilgilendirme yapıldı	3		
	TV'de İzledim	5		
Düzenlenme Talebi	Kesinlikle düzenlenmeli	21	48	66,67
	Birden fazla defa düzenlenmeli	6		
	Online veya sosyal mesafeli düzenlenebilir	16		
	Hizmet sunuyorsak düzenlenebilir	5		
Toplam			72	100

Covid 19 ile ilgili gerekli bilgilendirme eğitimlerine yönelik AVM çalışanlarının söylemleri yukarıdaki tabloda yer almaktadır. Çalışanların eğitim ile ilgili görüşleri eğitimin düzenleme durumu ve düzenleme talebi olmak üzere iki ayrı temada değerlendirilmiştir. Buna göre AVM çalışanlarının en fazla söylemi Covid 19 ile ilgili her hangi bir eğitmen tarafından gerekli eğitimin daha önce düzenlenmediği konusunda olduğu görülmektedir. Bununla birlikte AVM çalışanlarının söylemlerinde en fazla ifade edilen söylem bu tür eğitimlerin kesinlikle düzenlenmesi ve gerekirse online ya da sosyal mesafe kuralları ile düzenlenebileceği yönündedir. Çalışanların bu söylemlerine bazı örnekler aşağıdaki gibidir.

AÇE 1: Hayır. Sadece bir defa yazılı mail atıldı. Düzenlenmesi gerekli.

AÇE 2: Yapılmadı. Düzenlenmesi kesin gerekiyor ve zorunlu olmalı.

AÇK 4: Düzenlenmesi gereken eğitim ama online dahi olsa yapılmadı biz kendimiz televizyonlarda denk geldik. Yazılı kağıt dağıtılarak kuralları vermelerini saymıyorum. Oysa bu eğitimler kesin düzenlenmeliydi. Hep bir araya gelmeyi bahane ettiler, müşterilerin oluşturduğu kalabalıkları görmediler ama. Telefon veya bilgisayardan dahi olsa eğitim kesin düzenlenmeliydi.

AÇK 9: Kısa bir bilgilendirme yapıldı. Eğitim gibi. Ama daha kapsamlı, bu konu hakkında bilenlerden daha kapsamlı bir eğitim kesin düzenlenmeliydi.

Tablo 4.10: Covid 19 ile ilgili İSG önlemlerine yönelik öneri ve taleplere yönelik bulgular

Tema	Söylem	Sıklık	Toplam	%
Yasal Düzenleme	Saha ile uyumlu olması	2	9	21,42
	Covid 19 İlerleyişi ile değişebilmesi yararlı	7		
Fiziki Önlem	Daha sık ve yerinde görevli uyarısı	3	29	69,04
	Saha geneli sık kontrolü	6		
	Hayvan dolaşmasının engellenmesi	3		
	Dezenfektanların arttırılması	2		
	Daha sık maske temini	1		
	Alternatif havalandırma yöntemleri geliştirilmesi	14		
Bildirim	Covid 19 gelişmelerine yönelik bildirim yapılması	2	4	9,54
	Kimlerin covid 19 olduğunun bilinmemesi	2		
Toplam			42	100

AVM çalışanlarında son olarak AVM’de alınabilecek Covid 19 önlemlerine yönelik öneri ve taleplere yönelik görüşler yukarıdaki tabloda üç ayrı temada yer almaktadır. Bu temalardan ilki çalışanların yasal düzenlemelere yönelik söylemleri ile belirlenmiştir. Buna göre AVM çalışanları, Covid 19 ile ilgili meydana gelen gelişmelere göre yasal düzenlemelerin (tebliğ, vb.) güncellenmesinin olumlu olduğunu ifade etmiştir. Yasal düzenlemelerin saha ile uyumlu olduğunu ifade eden de bulunmaktadır.

Covid 19 ile ilgili İSG önlemleri önerileri konusunda AVM çalışanlarının en fazla ifade ettiği söylem fiziki önlemlere yöneliktir. Çalışanlar, AVM’de alınabilecek önlemler ile ilgili en fazla havalandırma ile ilgili alternatiflerin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak AVM içerisinde sahanın daha sık kontrol edilmesi gerektiği,

kuş ve kedi gibi hayvanların AVM içinde dolaşımının kontrol edilmesi ve fiziki uyarılar (yerinde uyarı) daha sıkı yapılması gerektiği diğer söylemler arasındadır. AVM çalışanlarının bildirim temasındaki söylemleri ise Covid 19 ile ilgili gelişmelerin ve Covid 19 olan çalışanların bildiriminin yapılması yönündedir.

AVM çalışanlarının Covid 19 ile ilgili alınabilecek İSG önlemlerine yönelik söylemlerinden bazıları aşağıdaki gibidir.

AÇK 3: *Dezenfektan ve giriş kontrolleri yapıldı Evet. Kanunlarda covid değişimiyle değişti ama havalandırmaya çözüm getirilmedi. Dondu herkes. Koridorlarda daha fazla devriye atılıp uyarı yapılabilirdi sık kontrol edilmeliydi yani.*

AÇK 5: *Çalışanlara yönelik önlemler ziyaretçilere de uygulanmalı, daha sık kontrolle. Ama klimaların çalışması kesin şarttı. farklı bir çözüm bulunarak klimalar çalıştırılmalıydı. Soğuktan hasta olduk.*

AÇE 10: *Kalabalıkların uyarılarla engellenmesi sağlanmalı. Yaz sıcaklığında havalandırma sorunu çözülmedi*

AÇE 11: *Covid 19 olan çalışanlar bildirilmeli. Güvenlik devriyeleri daha sık olmalı.*

4.2. AVM Kontrolüne Ait Bulgular

AVM’de Covid 19 faaliyetlerine yönelik çeşitli düzenlemeler yapıldığı görülmüştür. Bu düzenlemeler sonrasında AVM’de risk değerlendirme ekibince hazırlanan ve Fine-Kinney yöntemi ile 122 maddeden ve toplam 84 sayfadan oluşan risk değerlendirmesi incelenmiştir. Ancak bazı tespitler tez konusu kapsamı dışında (belediye-emniyet gibi resmi kurum faaliyetleri, maaş konusundaki psikososyal sorunlar, AVM yönetimi, mağazalar veya çalışanları ile ilişkili olmayan etkenler, Covid 19 kaynaklı olmayan problemler vb.) bulgular dışında bırakılmıştır. Bu dışlama sonrasında çalışma kapsamında yer alan risk değerlendirme maddeleri belirlenmiş ve 14 risk maddesi araştırma bulgularına dahil edilmiştir. Risk analizinin ilgili kısımlarına Ek 3’te yer verilirken, bu bölümde sadece araştırma kapsamında olan bölümlere yer verilmiştir.

Tablo 4.11: Risk Değerlendirme Bulguları

Risk No	Mevcut Durum /Mevcut İşlem Kontrolleri	Olasılık	Frekans	Siddet	Sonuç	Alınması Gereken Önlemler
1	Personel Yemekhanesi: Covid 19 kapsamında İş Yeri Hekimi ve İSG Uzmanı ile yapılan denetimde (11.11.2021) çatal, kaşık, bıçaklar ile salatbar gibi (salata, cacık, tatlı, vb.) gıdaların kapalı servis edilmediği görülmüştür. İkinci kontrolün yapıldığı 29.12.2021 tarihinde aynı sorunun devam ettiği görülmüştür.	6	2	40	480	Kapalı Servis Usulünün Uygulanması
2	HES Kodu Kontrolü ve Ateş Ölçüm Yöntemi: AVM girişlerinde temizlik birimi çalışanları ve ziyaretçilerin HES Kodları kontrol edilmekte ve ateş ölçümleri sabi cihazlarla yapılmakta. Vücut sıcaklığı 38 °C (otuz sekiz santigrat derece) üzeri olanların girişinin engellenmesine yönelik önlem alındığı görülmüştür.	1	1	40	40	Düzenli Kontrol Sağlanması
3	Uyarı Görselleri ve Dezenfektan: COVID 19'a yönelik; AVM girişlerinde ve ortak alanlarda (yemek katı, asansör kabin önleri vb.) dezenfektan konumlandırılması ve ziyaretçilerin görebileceği bölümlerde Covid 19 uyarı görselleri asıldığı görülmüştür. Ayrıca AVM ve mağazalarda ziyaretçi kapasite bilgilerinin yer aldığı görülmüştür.	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması
5	Genel Havalandırma (Covid 19): AVM havalandırmasının Covid 19 önlemleri kapsamında Teknik birimi kontrolünde doğal havalandırma şeklinde yapıldığı ve filtrelerin düzenli aralıklarla bakım-temizliklerinin yapıldığı görülmüştür.	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması
6	Dezenfektan kontrolü: Covid 19 kapsamında dezenfektanların WC koridorları, kat girişleri, asansör önleri, yemek katı, AVM girişi gibi farklı noktalara konumlandırıldığı ve yapılan kontrollerde dolu (kutuların her biri yarıdan fazla dolu) olduğu görülmüştür.	1	1	15	15	Düzenli Kontrol Sağlanması
7	AVM İçi Sosyal Mesafe Görsel ve Önlemleri: AVM Girişlerine tesisinin ziyaretçi kapasitesi etikeleri (Asansörlere, WC girişlerine de aynı şekilde) zeminlere sosyal mesafe uyarı görsellerinin illeştirildiği görülmüştür.	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması
8	Covid 19 Anonsu: Covid 19 Kapsamında Uyarı anonslarının AVM'de AVM'nin açık olduğu saatlerde 30 (otuz) dakika da 1 (bir) kez olmak üzere düzenli olarak yapıldığı ve AVM ortak alanlarından (mağazalar, market, vd.) ziyaretçilerin ve çalışanların duyabileceği ses düzeyinde gerçekleştirildiği görüldü.	1	1	15	15	Düzenli Kontrol Sağlanması
9	Covid 19 Mağaza Kontrolü: Mağazalara yönelik Covid 19 kapsamlı kontrollerin yapıldığı ve düzenli olarak imza altına alındığı görülmüştür. Bu faaliyeti özel güvenlik görevlileri ve AVM de tam zamanlı görevli C sınıfı İSG Uzmanının gerçekleştirdiği görüldü.	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması
13	Ziyaretçi Yoğunluğu: AVM girişinde ve mağaza girişlerinde ziyaretçi kapasite bilgileri konumlandırılmıştır. Ancak bu uyarılarda yer alan sayılar ile gerçek anlamda AVM veya mağazada bulunan ziyaretçi sayılarının anlık olarak belirlendiği ve buna yönelik aksiyon alındığı durumu söz konusu değildir.	6	2	40	480	Ziyaretçi Sayı Kontrollerinin Anlık Yapılması ve Aksiyon Alınması

Yukarıdaki tabloda, AVM’de hazırlanan risk değerlendirmesine ait bazı bulgular yer almaktadır. Tabloda birinci sütundaki risk numaralarının farklı ilerlemesinin nedeni, orijinal risk değerlendirmesindeki ilgili risklerin alınması nedeniyledir. Bulgulara ait risk skorları incelendiğinde AVM’de;

- Personel yemekhanesi (risk no 1),
- AVM içerisi ziyaretçi yoğunluklarının fazla olması (risk no 13)
- Mağazalardaki ziyaretçi yoğunluğu (risk no 13)

konularında aksiyon alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte risk skorlarına göre;

- HES Kodu Kontrolü ve Ateş Ölçüm Yöntemi (risk no 2),
- Uyarı Görselleri ve Dezenfektan mevcudluğu (risk no 3),
- Genel Havalandırma (Covid 19) kapsamında (risk no 5)
- Dezenfektan kontrolünün yapılması (risk no 6)
- AVM İçi Sosyal Mesafe Görsel ve Önlemlerinin alınması (risk no 7)
- Covid 19 Anonsunun yapılması (risk no 8)
- Covid 19 Mağaza Kontrolü yapılması (risk no 9)

ile ilgili olarak İSG açısından bir sorun bulunmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 4.12: Fenomenolojik Yöntem ve Fine-Kinney Karşılaştırılması

İlgili Kavram	Fenomenolojik Yöntem (AVM Çalışanları)	Fine-Kinney (İSG Uzmanı)
Covid 19 Önlemleri Yeterince Alınmış	Söylemlerin % 57,8'i Olumlu (tablo 3.1)	Birçok risk skoru düşük çıkmış, Yeterli (tablo 3.11)
AVM'lerde alınabilecek ek İSG önlemleri	Söylemlerin % 61,1 önlemleri Yeterli veya Öneri Bulunmamakta yönünde (Tablo 3.2)	Birçok risk skoru düşük çıkmış, Ek önlem önerilmemekte (tablo 3.11)
Diğer bireylerin Covid 19 önlemlerine uyumu	Söylemlerin % 62'si "Uyumlu" yönünde (tablo 3.3)	Risk Tespit Edilmemiş
Diğer bireylerin Covid 19 önlemlerine yönelik sorun yaşama durumları	Söylemlerin % 77,2'si diğer bireylerin sorun yaşadığı yönünde (tablo 3.4)	Risk Tespit Edilmemiş
AVM Ziyaretçi yoğunluğu ve Covid 19	Söylemlerin birçoğunda oldukça yoğun olduğu ve önlem gerektiği öne çıkmakta	Ziyaretçi yoğunluğunun fiziki olarak kontrol edilerek sosyal mesafe sağlanması gerektiği 480 risk skoru ile değerlendirildiği (tablo 3.12, risk 13)
Diğer bireylerin sosyal mesafe kuralına uyması	Söylemlerin % 54,54'ü diğer bireylerin sosyal mesafe kuralına uyduğu, söylemlerin % 30,68'si önemsenmediği ve % 14,78'i kurallara güvenilmediği yönünde (tablo 3.5)	Ziyaretçi yoğunluğunun fiziki olarak kontrol edilerek sosyal mesafe sağlanması gerektiği 480 risk skoru ile değerlendirildiği (tablo 3.12, risk 13)
Toplu etkinlik (eğitim, vb) katılım sayıları	Söylemlerin tamamında bu tür etkinliklerin gerçekleştirildiği (en az 2 çalışan ile) ve bazen bu etkinliğe katılım sayılarının 58 çalışana ulaşabildiği yönünde (tablo 3.6)	Risk Tespit Edilmemiş Mağazalara yönelik kontroller yapıldığı belirlenmiş (tablo 3.12, risk 9)
Covid 19 Dönemi Doğal Havalandırmaya Ait Düşünce	Hemen hemen farklı katılımcıların tüm sorulara verilen cevaplarında havalandırmaların oldukça sorunlu olduğu, doğal havalandırma yapıldığı için aşırı soğuk (kışın) veya aşırı sıcak (yazın) olduğu, havasız kalındığı belirtilmektedir (tablo 3.7, tablo 3.1., tablo 3.2,	Genel havalandırmanın Covid 19 kuralları kapsamında çalıştırılmayarak, doğal havalandırma yönteminin benimsendiği tespit edilmiştir (tablo 3.11, risk 5)

	ve tablo 3.10)	
--	----------------	--

Tablo 4.12'nin devamı

İlgili Kavram	Fenomenolojik Yöntem (AVM Çalışanları)	Fine-Kinney (İSG Uzmanı)
Ziyaretçi ve diğer bireylerde Covid 19 düşünceleri	Söylemlerde AVM çalışanlarının kurallara uyduğu-sorunlarda yaşadığı (61 söylem), ziyaretçileri kurallara uyumda sorun yaşadıkları (51 söylem), Maske kullanım zorlukları (41 söylem) ve temizlik, sosyal mesafe ve kurallar konusunda benzer söylemler bulunmaktadır (tablo 3.8)	Risk Tespit Edilmemiş Risk analizi veya eklerinde Ziyaretçi ve Personel görüşmeleri bulunmamakta
Covid 19 ile ilgili Eğitim Düzenlenmesi Gerekliliğine Yönelik Görüş	Söylemlere göre daha önce eğitim düzenlenmediği ve kesinlikle bu eğitimlerin sosyal mesafeli y ada online olarak düzenlenmesi gerekmektedir (tablo 3.9)	Risk Tespit Edilmemiş Risk analizi veya eklerinde Ziyaretçi ve Personel görüşmeleri bulunmamakta
Covid 19 ile ilgili İSG önlemleri öneri ve talepleri	Söylemler, fiziki önlemlerin (yerinde uyarı, kontrol, hayvan dolaşımı engelleme vb.) artırılması yönündedir (tablo 3.10)	Risk Tespit Edilmemiş Risk analizi veya eklerinde Ziyaretçi ve Personel görüşmeleri bulunmamakta
AVM Giriş Covid 19 Kontrolleri	Yeterli olduğu söylemleri bulunmakta	Yeterli olduğu tespitleri bulunmakta
Uyarı görsel ve anonsları	Yeterli olduğu söylemleri bulunmakta	Yeterli olduğu tespitleri bulunmakta

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Covid 19 salgını, tüm dünyada insanların yaşam biçimini değiştirmiştir. Çok sayıda bireyin bulunduğu ortamlar salgının kolay yayılmasında etkili olmuştur. Öyle ki bu virüsü yaymanın bir yolu, toplulukların yer alacağı ortamlar olan AVM'ler ve bu alanlarda geçici süre ile dahi olsa bulunabilen kalabalıklardır. Kalabalık nedeni ile pandemi sırasında AVM'nin sağlık alanında kontrolü oldukça zordur.

Bu çalışmada AVM'de çalışan personellerin AVM'de alınan İSG açısından Covid-19 önlemlerine yönelik görüşlerinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada yüksek düzeyde ziyaretçisi olan AVM'lerde alınan önlemlerin öncelikle AVM'de çalışanların görüşlerine başvurularak açık uçlu sorular ile belirlenmesi ve akabinde iş güvenliği uzmanı tarafından AVM'de gerçekleştirilen incelemeler ile risk değerlendirmesi üzerinden durum analiz edilmiştir. Bu plan doğrultusunda AVM'nin aldığı önlemler (büyüklüğü, ziyaretçi sayıları, vb. dikkate alınarak) ile AVM'de çalışanların görüşlerinin karşılaştırılarak durumun ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada yer alan AVM, İstanbul ilinde hizmet sunmaktadır.

Çalışanların görüşleri incelendiğinde AVM'de genel olarak Covid 19 ile ilgili İSG önlemlerinin yeterince alındığı öne çıkmaktadır. Gerek çalışan görüşleri ve gerekse risk değerlendirme sonuçları bu durumu destekler niteliktedir. Ancak çalışan görüşlerinde havalandırma, aşırı ziyaretçi yoğunluğu, kontrollerin gerekli olduğu ve Covid 19 ile ilgili İSG kapsamında eğitimlerin AVM çalışanlarına yönelik düzenlenmesi gerektiği belirlenmiştir. Eğitim, çalışanlarda birçok anlamda olumlu etkiler ortaya koyabilmektedir. Beckert ve Barros'un (2022) gerçekleştirdiği araştırmada Brezilya'nın 32 eyaletinde Covid 19 dönemindeki atık toplama faaliyetleri incelenmiştir. Araştırmada, Covid 19 ile ilgili düzenlenen eğitimlerin çalışmalarda yaşanabilecek sorunları azaltıcı etkisi olduğu belirlenmiştir. Doğan ve Şimşek (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise organize sanayi bölgelerinde kurulu işletmelerde çalışan 476 personel ile işletmelerin Covid 19 faaliyetleri incelenmiştir. Araştırmada, İSG kapsamında düzenlenen eğitimlerin Covid 19 sürecinde çalışanlara olumlu yönde katkı (korunma, önlem, çalışma vb.) yaptığı belirlenmiştir.

AVM ile ilgili gerçekleştirilen risk değerlendirmesi (tablo 3.11) incelendiğinde 1 numaralı yemekhane aksiyonları alınmasına yönelik riskte 480 olarak belirlenen risk skoru doğrultusunda AVM Yönetimi ve ilgili birimlerin en kısa sürede (1 ay ve daha kısa sürelerde) aksiyon almasının gerekli olduğu (tablo 2.4) görülmektedir. Çalışanlar ile yapılan görüşmelerde yemekhaneye yönelik her hangi bir söylem bulunmazken, kedi ve kuş türü hayvanların bu alanlarda dolaşımının engellenmesine yönelik söylem yer almaktadır. Risk değerlendirmesinde bu ifade yer almamakla birlikte, yemekhane atıkları başta olmak üzere yiyecek ve içeceklerle temas yolu ile bu tür hayvanların sağlık sorunlarını bulaştırmada aracı olacağı aşikardır. Fazla sayıda insanın bulunduğu konser, tiyatro, festival, stadyum ve AVM gibi alanlarda toplulukların takibi zordur. Bu zorluğu azaltma adına çalışanlar yanı sıra elektronik cihazların kullanımı da söz konusu olabilmektedir. Ginting ve arkadaşları (2021) gerçekleştirdikleri araştırmada AVM’lerde güvenlik kameraları izlenerek Covid 19 süreci yoğunlukların tespit edilip edilemeyeceği konusunda yazılım araştırması gerçekleştirmiştir. Araştırmada, yazılımların entegre edileceği kameralar aracılığı ile AVM’lerde yapılacak Covid 19 yoğunluk incelemelerinin daha hızlı ve yüksek doğruluk ile tespit edilebileceğini ve AVM yöneticilerini de anlık uyarabileceğini belirlemiştir.

Covid 19 önlemlerine yönelik AVM risk değerlendirmesi incelendiğinde özellikle Risk skorları incelendiğinde (tablo 3.11) AVM ile ilgili olarak genel havalandırma (risk no 5) ve AVM içi sosyal mesafe, görsel ve önlemlerinin (risk no 7) yeterince veya ilgili mevzuatlarda belirtildiği gibi alındığı anlaşılmaktadır. Ancak AVM’de çalışanların söylemlerinde en çok sorun olarak ifade edilen etkenin havalandırmanın doğal yöntemle yapılması olduğu görülmektedir.

AVM’ler normal koşullarda havalandırma süreçlerinde AVM iç ortamındaki havayı alarak, soğutma (sıcak havalarda) veya ısıtma (soğuk havalarda) işlemi sonrasında yeniden AVM iç ortamına vermektedir. Ancak Covid 19 döneminde, bu yöntem doğal olacak şekilde dışarıdan hava alınarak doğrudan içeriye verilmesi (ısıtma veya soğutma yapılmadan) ve AVM içerisindeki havanın doğrudan dışarıya atılması şeklinde yürütülmüştür. Bu düzenleme AVM’lere yönelik Covid 19 özelinde gerçekleştirilen ve yasal düzenlemelerce zorunlu kılınan İSG önlemleri arasındadır. Dolayısı ile risk değerlendirmesinde de yasal talimatlar uygulandığından risk skoru (7) düşük çıkmıştır.

Ancak bu yöntemin uygulanması ile AVM iç ortamındaki hava sıcaklığı, dış ortam ile aynı olduğundan, soğuk havalarda AVM içerisindeki çalışan ve ziyaretçiler soğuk havaya maruz kalmıştır. Dolayısı ile bu durum da gerek soğuk ve gerekse sıcak havalarda ziyaretçi ve çalışanlara termal konfor açısından sorun teşkil etmiştir. Öyle ki AVM’lerde Covid 19 süreci öncesinde dahi yoğun kalabalıklara bağlı olarak iç ortam havalandırma koşullarında sorunlar yaşanması söz konusudur. AVM’lerde termal konfor ile ilgili olarak İldeş ve arkadaşları (2021) gerçekleştirdiği araştırmada Edirne’de AVM’de çalışan 240 personel ile yaptığı görüşmede iç ortam koşullarının çalışanlardaki etkilerini incelemiştir. Araştırmada çalışanların %21-37’sinin AVM’nin iç ortam kalitesinden memnun olmadıkları (rahatsızlık duydukları), işitsel konfor bakımından memnun olmayanların oranının % 80 olduğu belirlenmiştir.

Havalandırma sorunlarına ek olarak çalışan söylemlerinde, bireylerin soğuk havalarda daha kalabalık ortamlara giderek (sıcak oluşturma amaçlı) topluluk oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu durum Covid 19’un kalabalık ortamlarda yayılmasını kolaylaştırabileceğinden önlem alınması gereken durumlar arasındadır.

Araştırmada AVM çalışanlarının görüşleri ile İSG risk değerlendirmesinde (risk no 13) belirlenen ortak noktalardan birisi de ziyaretçi yoğunluklarının fazla olması ve sosyal mesafe sorunu oluşmasıdır. AVM’lerde Covid 19 ile ilgili ilk dönemlerde ziyaretçi yoğunluğunun az olduğu bilinmektedir. Örneğin Ajiputra ve arkadaşları (2021) gerçekleştirdiği araştırmada Endonezya’da bireylerde Covid 19 ile ilgili algılanan riskin AVM ziyaretlerine etkisi araştırılmıştır. Araştırmada bireylerde algıladıkları riskin AVM’yi ziyaret etmelerine ve ilaç dışı müdahalelerine negatif yönde etki ettiği belirlenmiştir. Ancak ilerleyen dönemlerde normalleşme veya Covid 19 ile yaşamaya uyum kapsamında aynı durum söz konusu olmamış ve yoğunluklar yaşamaya başlamıştır. Velibaşoğlu ve Gökman (2022) 403 katılımcı ile gerçekleştirdikleri araştırmada Covid 19 sürecinde AVM’lerin etkilenme ve sanal alışverişin değişimlerini incelemiştir. Araştırmada Covid 19 ile birlikte ziyaretçilerin AVM’ye gitmeme oranlarının % 18 düzeyinde arttığı, AVM’de 4 saat ve üzeri zaman geçiren birey oranının ise % 1,5 düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, Covid 19 öncesi gerçekleştirilen sinema, yemek, dinlenme ve arkadaşlarla buluşma davranışlarının ise % 66’dan % 16 seviyesine düştüğü görülmüştür.

Dewi ve Probandari (2021) Endonezya'nın Yogyakarta şehrinde bulunan ve AVM'lerde çalışan personeller ile gerçekleştirdiği araştırmada sağlık kurallarına uyum ve Covid 19 tarama testlerinin analiz edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, AVM içerisinde ziyaretçi yoğunlukları olduğu, maske takmama sorunları ve sosyal mesafe kurallarının (1 metreden az olacak şekilde) bozulduğu görülmüştür.

Hasibuan ve arkadaşları (2021) pandemi dönemine yönelik AVM'ler özelinde gerçekleştirdiği araştırmada, pandemi dönemi AVM yoğunluklarının azaltılmasına yönelik uygulamaları incelemiştir. Çalışmada, özellikle pandemi gibi sağlık riski teşkil edecek dönemlerde, teknoloji ürünleri kullanımı ile akıllı rezervasyon, ziyaretçilerin anlık takibi (akıllı uygulamalar ile) ve akıllı ödeme yöntemlerinin ziyaretçi yoğunluklarını azaltabileceği ve kontrol altına alınmasına katkı sunacağı belirlenmiştir.

AVM gibi birçok bireyin bulunacağı ve salgın yayılma riskinin olduğu bölümlerde yoğunlukların engellenmesi adına kapasite bilgileri doğrultusunda aksiyon alınması önemlidir. Güvenlik kontrolleri, AVM içi ziyaretçi kapasite bilgileri ile anlık takip ve kapasite sınırı aşılmasa, girişlerin duraksatılması, iç alanların daha sık kontrolleri (özel güvenlik, teknik veya yönetim birimleri devriyeleri) ve uyarılarının sağlanması, kameralar aracılığı ile yoğunluk oluşan-oluşabilecek bölgelerin ayrıntılı izlenmesi ve gerektiğinde aksiyon alınması yoğunlukların oluşumunu engelleyebilecek veya belirli düzeyde kalmasını sağlayabilecektir.

Bu çalışmada önemli farklardan birisi de risk değerlendirmelerine çalışanlar ile diğer bireylerin de katılmasının etkili olduğudur. Öyle ki yasal mevzuatlarda belirtildiği düzeyde önlemlerin alındığı havalandırma faaliyetleri, Fine-Kinney yöntemi sonucunda düşük skorla değerlendirilmiştir. Ancak bu yöntem ile yapılan havalandırma sonrasında ziyaretçi ve çalışanların yaşadığı havalandırma kaynaklı sorunlar ise risk değerlendirilmesinde belirlenememiştir. Benzer biçimde maske kullanımlarında yaşanan sorunlar, ziyaretçilerin yoğunluk oluşturma türleri ve zamanları gibi çeşitli etkenlerde AVM çalışanları ile yapılan görüşmelerde belirlenmiş risk değerlendirmesinde belirlenememiştir. Diğer bir ifade ile yasal düzenlemelere uyum sağlanmakla birlikte bireylerde konfora yönelik bir faaliyet yer almadığı düşünülebilir.

Risk değerlendirmesi, 6331 İSGK (madde 4-1-c) kapsamında zorunludur. Risk değerlendirmesinde belirlenecek yöntem işveren ve vekilleri yanı sıra İSG profesyonelleri olan iş güvenliği uzmanlarının da tercihine bağlı olarak değişebilmektedir. Risk değerlendirmelerinde, oluşturulacak ekip üyeleri sürece katılmakta ve çalışma ortamlarına yönelik tehlike ve riskler ile mevcut durumlar hakkında bilgi sunmaktadır. Risk değerlendirmesinin gerçekleştirildiği firmalarda, firma içi diğer bireylerin de (firma dışı çalışanlar, ziyaretçiler vb.) görüşlerinin alınarak risk değerlendirilmesinin genişletilmesi, daha farklı tür ve sayıda risk-tehlike tespitlerini gerçekleştirebilecek ve sorumluluklara katkı sunacaktır.

Gerçekleştirilen araştırmada, risk değerlendirmesi gerçekleştirilen firma çalışanlarının görüşleri alınmakla birlikte, iş yerinde (AVM’de) bulunan diğer bireylerin (ziyaretçi ve mağaza çalışanları) sürece dahil edilmediği görölmüştür. Ancak bu çalışmada, fenomenolojik yöntem ile yapılan görüşmede bu kesimlerde sürece dahil edilmiş ve mevcut risklerden farklı, sahada sürekli bulunan, birçok açıdan ortamı, çalışma koşullarını deneyimleyen bireylerin farklı risk-tehlike ve önerileri gündeme getirdiği belirlenmiştir. Bu durum işveren veya vekillerinin sorumluluklarını veya İSG profesyonellerinin iş yükünü arttıracakı düşünölse bile, gerek çalışan gerek toplum sağlığı-güvenliği ve gerekse işveren-vekillerinin sorumlulukların yüzsek başarı düzeyiyle yerine getirilmesi açısından etkili olacaktır.

Bu araştırma, AVM’ler özelinde gerçekleştirilmekle birlikte fazla sayıda bireyin oluşturduğu açık veya kapalı türdeki topluluk alanlarında (meydanlar, tiyatro, hastane, miting alanları, konser alanları, sinema, stadyum, üniversite, pazar yeri, kongre merkezi vb.) alınabilecek aksiyonlara yol gösterici olabilecektir. Genellikle “Az Tehlikeli” sınıfta olarak tanımlanan bu tür ortamların, toplu kullanım alanları arasında yer alması, aynı anda çok sayıda bireyin bu ortamlarda bulunabilmesi göz önünde bulundurulduğunda yaşanabilecek güvenlik veya sağlık sorunlarının aynı anda birden fazla kişiyi olumsuz etkileyeceği söz konusudur. Dolayısı ile AVM’ler başta olmak üzere aynı anda birden fazla bulunacak işletmeler-çalışma alanlarının tehlike sınıflarının yeniden değerlendirilmesi İSG açısından etkili olabilecektir. Ayrıca;

- İSG faaliyetlerinde, çalışma düzenlemelerinde personel yanı sıra ortamda bulunan diğer bireylerin (diğer firma çalışanları, ziyaretçiler vd.) görüşlerinin alınması (yazılı olarak arşivlenmesi),
- Risk değerlendirme yöntemleri genel olarak sayısal yöntemle gerçekleştirilmekle birlikte sayısal olan bu tür yöntemlere sözel nitelikte adlandırılacak birey görüşmeleri, söylem analizleri, röportaj, ifadelerin dahil edilmesi,
- Çalışma alanlarında bulunan bireylerin (çalışanlar dışındakiler dahil) çalışma ile ilgili görüş, öneri ve taleplerini sürekli olarak iletebileceği ve işveren-vekilleri ya da görevlilerce takip edilebilecek teknolojik çözüm uygulamaları (bulut teknolojileri, online bildirim linkleri, Kare Kod –QR kod uygulamaları vb.) tercih edilebilmesinin alınabilecek tüm konulardaki aksiyonları geliştireceği,
- İSG başta olmak üzere çalışma ve çalışma alanlarına yönelik faaliyetlerinin kontrolü, takibi ve düzenlemesinde teknoloji uygulamaları (akıllı teknolojiler, kamera, vb.) ile yüksek verimlilikte gerçekleştirilebileceği,
- Çalışma sonuçları kapsamında belirlenecek aksiyonların sadece AVM’ler özelinde değil, tüm toplu kullanım alanları dikkate alınarak uyarlanabileceği,
- Covid 19 salgını dışında, bireylerin sağlık sorunları, algılar (çalışmaya ve ortama) ile ilgili düşüncelerinin belirlenmesi ve çevresine yayılmasında, toplu kullanım alanları etkili olduğu düşüncesi ile bu alanlarda alınabilecek çalışma düzenlemeleri ve İSG önlemlerinin titizlik ve geniş kapsamlı (diğer kesimleri kapsayan) türde olması gerektiği,
- Az tehlikeli olarak görülebilen AVM’ler başta olmak üzere stadyum ve gösteri merkezi gibi diğer yapıların çok sayıda bireyin aynı anda bulunduğu bölümlerde (toplu kullanım amaçlı yapılarda) İSG tanımlamaları, tehlike sınıfına yönelik hukuki düzenlemelerin tekrar gözden geçirilmesi, gerekmesi durumunda tehlike sınıfı değişikliği yapılması,
- AVM gibi toplu kullanım amaçlı yapılarda tüm birimlerin (alt yükleniciler, vd.) çalışan sayıları dikkate alınarak İSG faaliyetlerinin gerçekleştirileceği birimlerin kurulması ve tüm yapıya danışmanlık-hizmet sunması, bu faaliyete yönelik yasal mevzuatların kanun koyucular tarafından dikkate alınması

önerilmektedir. Ancak tüm bu gelişmelerin desteklenmesi adına daha fazla araştırma, saha ve çalışma alanlarına yönelik uygulama örneklerinin araştırmacılar, kamu kurum ve kuruluşları yanı sıra özel sektör tarafından desteklenmesi çalışma ortamlarına ve araştırmalara katkı yapacağı sonucuna ulaşılmıştır. .

KAYNAKÇA

- Ajiputra, E., Kugitama, B., Lee, J., & Hendriana, E. (2021). Do Perceived Risk and Non-pharmaceutical Intervention Affect Consumers' Intention to Visit Shopping Mall during the Covid-19 Pandemic?. *Contemporary Management Research*, 17(4), 271-301. <https://doi.org/10.7903/cmr.21052>
- Akkuş, M. S. (2020). Koronavirüs Ve COVID-19. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, 1 (2), 15-20.
- Akpınar, T. (2017). İş Sağlığı ve Güvenliği. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Altaş, H. (2020), 2.3 million people visited shopping malls in two days after Turkey eased coronavirus restrictions, *Duvar English*, 13 May 2020, <https://www.duvarenglish.com/health-2/coronavirus/2020/05/13/2-3-million-people-visited-shopping-malls-in-two-days-after-turkey-eased-coronavirus-restrictions/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- ARAT, A. (2020). Alışveriş Merkezlerinde Yer Alan İşyeri Kiralarına Korona Virüs (KOVİD19) Salgınının Etkisi ve Çözüm Önerileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(38), 104-119.
- AYD (2022), AVM Endeksi Ocak 2022, Avm Yatırımcıları Derneği (AYD), <http://www.ayd.org.tr/avm-ciro-endeksi-ocak-2022> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- AYD (2022a), AVM Endeksi Haziran 2022, Avm Yatırımcıları Derneği (AYD), <http://www.ayd.org.tr/avm-ciro-endeksi-haziran-2022> (Erişim Tarihi: 22.08.2022).
- Baltacı NN, ve Coşar B. (2020), COVID-19 pandemisi ve ruh beden ilişkisi, içinde *Psikiyatri ve COVID-19*, Editör: Behçet Coşar, 1. Baskı, 1. bölüm (s.1-6), Ankara Türkiye Klinikleri Yayınları.

- BBC (2015), Turkey mine disaster: Raw anger in Soma a year on, Mark Lowen, <https://www.bbc.com/news/world-europe-32709431> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- BDKÇ (2020), Covid-19 Salgın Yönetimi Ve Çalışma Rehberi, Sağlık Bakanlığı, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması (BDKÇ), 1 Ekim 2020, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39058/0/covid-19salginyonetimivecalismarehberipdf.pdf> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- Beckert, A.d.N., & Barros, V.G. (2022), Waste management, COVID-19 and occupational safety and health: Challenges, insights and evidence, Science of The Total Environment, 831, <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.154862>.
- Benjamin, O. A. (2008), Fundamental principles of occupational health and safety, 2nd Edition, International Labour Organization (ILO), Geneva, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_093550.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- BOZTEPE, M. (2019). Konut ve Çatılı İşyeri Kira Sözleşmelerinin Uygulama Alanı. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2022). Verilerin Toplanması. Bilimsel Araştırma Yöntemleri. 32. Baskı, Ankara: PegemA. Yayıncılık.
- CM (2020), Safety Policy, Carnivall Mall (CM), <https://www.sunwaycarnival.com/events/safety-policy-2020-06-26-206> (Erişim Tarihi: 22.10.2020)
- Cohen, P.R., Rybak, A., Werner, A., Bechet, S. et al. (2022), Trends in pediatric ambulatory community acquired infections before and during COVID-19 pandemic: A prospective multicentric surveillance study in France, The Lancet Regional Health Europe, 22 (100497), <https://doi.org/10.1016/j.lanepe.2022.100497>.

Çalış, Ç. (2022), İş Güvenliği Liderliği, İklimi ve Davranışı, İksad Yayınları, Ankara.

Çiçek, Ö. & Öçal, M. (2016). Dünyada Ve Türkiye’de İş Sağlığı Ve İş Güvenliğinin Tarihsel Gelişimi. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5 (11), 106-129.

ÇSGB (2020), İşyerlerinde Covid-19 İle Mücadele, Sıkça Sorulan Sorular, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), İş Sağlığı ve Güvenliği Genel Müdürlüğü, <https://www.csgb.gov.tr/covid19/sikca-sorulan-sorular> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

Dewi, Y.K. & Probandari, A. (2021), Covid-19 risk factors and health protocol compliance among mall employees and officers in Yogyakarta, Berita Kedokteran Masyarakat, 37 (1), 21-26, <https://doi.org/10.22146/bkm.59065>

DM (2020), Covid 19 Update, Dolphin Mall (DM), <https://shopdolphinmall.com/pages/covid19> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Doğan, F., & Şimşek, S. (2022). Covid-19 Pandemisinin, Yaşam Kalitesine, İşletmelerin İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarına Etkileri: İstanbul iktelli Organize Sanayi Örneği. İşletme Araştırmaları Dergisi, 14(3), 2290–2308.

Dryden, M., Mudara, C., Vika, C., Blumberg, L., Mayet, N., Cohen, C., Tempia, S., Parker, A., Nel, J., Perumal, R., Groome, M. J., Conradie, F., Ndjeka, N., Sigfrid, L., Merson, L., & Jassat, W. (2022). Post-COVID-19 condition 3 months after hospitalisation with SARS-CoV-2 in South Africa: a prospective cohort study. The Lancet. Global health, 10(9), e1247–e1256. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(22\)00286-8](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00286-8).

EGM (2020), Yeni Tedbirler ve Genelgeler, İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM), <https://www.egm.gov.tr/yeni-tedbirler-ve-genelgeler-merkezicerik> (Erişim Tarihi: 19.06.2022).

- Erinoso, O. (2022), Post-COVID-19 condition: current evidence and unanswered questions, *The Lancet Global Health*, 10 (9), E1210-E1211, [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(22\)00323-0](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00323-0).
- Erjefalt, J.S., Costa, N.S.X, Jönsson, J., Cozzolino, O., Dantas, K.C. ...et al. (2022), Diffuse alveolar damage patterns reflect the immunological and molecular heterogeneity in fatal COVID-19, *eBioMedicine (The Lancet Discovery Science)*, 83 (104229), <https://doi.org/10.1016/j.ebiom.2022.104229>.
- Ertek, İ.E. (2020), COVID-19 Pandemisi ve Toplum Ruh Sağlığı, içinde *Psikiyatri ve COVID-19*, Editör: Behçet Coşar, 1. Baskı, 3. bölüm (s.12-17), Ankara Türkiye Klinikleri Yayınları.
- Ginting, Br S., Maulana, H., Priatna, R., Fauzzan, D., & Setiawan, D. (2021). Crowd Detection Using YOLOv3-Tiny Method and Viola-Jones Algorithm at Mall. *International Journal of Informatics, Information System and Computer Engineering (INJIISCOM)*, 2(2), 13-22. <https://doi.org/10.34010/injiiscom.v2i2.5460>.
- GYODER (2022), 2022 Yılı 1.Çeyreği İtibarıyla Türkiye'deki Mevcut Alışveriş Merkezi Arzı 453 Alışveriş Merkezinde 14 Milyon m² Seviyesine Gelmiştir, <http://gyodergosterge.com/detay/avm> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)
- Hasibuan, M. N. Nurdadyansyah, M. Yogi, A. M. Naufal, A. S. Azmy & C. Nurhayati (2021), Smart Mall to Reduce Crowds During the COVID-19 Pandemic, 2021 Sixth International Conference on Informatics and Computing (ICIC), pp. 1-4, doi: 10.1109/ICIC54025.2021.9632973.
- Hasibuan, Ms, Nurdadyansyah, N., Yogi, M., Naufal, A.M., Azmy, A.S. & Cucu, N. (2021), Smart Mall to Reduce Crowds During the COVID-19 Pandemic, 2021 Sixth International Conference on Informatics and Computing (ICIC), pp. 1-4, doi: 10.1109/ICIC54025.2021.9632973

HRW (2015), Turkey: Mine Disaster Trial to Open, <https://www.hrw.org/news/2015/04/13/turkey-mine-disaster-trial-open> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

ILO (2019), Safety And Health At The Heart Of The Future Of Work: Building on 100 years of experience, 1st Published, International Labour Organization (ILO), Switzerland, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/publication/wcms_686645.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

ILO (2021), COVID-19: Sağlık alışanları için iş sağlığı ve gvenliği, Uluslararası alışma rgt (ILO), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_779088.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

İldeş, E., Taşdemir, F. D. & Umaroğulları, F. (2021). İ Mekn Konfor şartlarının AVM (Alışveriş Merkezi) alışanları zerindeki Etkileri . Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, Additional Issue, 406-429

İSM (2020), İl Hıfzıssıhha Meclis Kararı No 37, İstanbul Valiliği, İl Sağlık Müdürlüğü (İSM), Karar Sayısı: 83362133-050.01.04, <http://www.istanbul.gov.tr/kurumlar/istanbul.gov.tr/PDF/Il-Hifzissihha-Meclis-Karari-37.pdf> (Erişim Tarihi: 22.01.2022).

JHU (2020), COVID-19 Dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU), 24.10.2020, <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

Kırbaş, G. (2021). COVID-19 Tedavisinde Teraptikler. Dicle Tıp Dergisi, 48 (Covid-19 zel Sayı), 187-197.

Kiarie, H., Temmerman, M., Nyamai, M., Liku, N., Thuo, W., Oramisi, V., Nyaga, L., Karimi, J., Wamalwa, P., Gatheca, G., Mwenda, V., Ombajo, L. A., Thumbi, S. M., & Essential Health Services Data Monitoring and Evaluation sub-working group (2022). The COVID-19 pandemic and disruptions to essential health

- services in Kenya: a retrospective time-series analysis. *The Lancet. Global health*, 10(9), e1257–e1267. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(22\)00285-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(22)00285-6).
- Kinney, G.F., & Wiruth, A.D., (1976), “Practical risk analysis for safety management”, NWC Technical publication 5865, Weapons Center, China Lake CA, USA, 1976, Naval, <http://hdl.handle.net/10945/31846>
- Lai CC, Shih TP, Ko WC, Tang HJ, Hsueh PR. Severe Acute Respiratory Syndrome Coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and corona virus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International Journal of Antimicrobial Agents*, 2020; 105924.
- Lubis, M. (2020), Inviting Mall Visitors With Innovation, Research Article 14.06.2020, Nielsen Company Indonesia, <https://www.nielsen.com/id/en/press-releases/2020/inviting-mall-visitors-with-innovation/> (Erişim Tarihi: 23.07.2022).
- Mackenzie, J.S. and Smith, D.W. (2020), COVID-19: a novel zoonotic disease caused by a coronavirus from China: what we know and what we don't, *Microbiol Australia*, Hot Topic, A-F, doi: 10.1071%2FMA20013
- Matteo, S. & Peter, B. (2016), An aftermath analysis of the 2014 coal mine accident in Soma, Turkey: Use of risk performance indicators based on historical experience, *Accident Analysis & Prevention*, 87, 134-140, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2015.11.020>
- Odabaşı V., Öztosun G., Özdemir Ö. F., Bozdemir T., ve Alabaz D. (2022), Çocuklarda COVID-19. *Çukurova Tıp Öğrenci Dergisi*, 2(1), 1-8.
- OECD (2020), COVID-19 and the retail sector: impact and policy responses, OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), 16 June 2020, <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/covid-19-and-the-retail-sector-impact-and-policy-responses-371d7599/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

OSHA (2021), Good OSH is good for business, <https://osha.europa.eu/en/themes/good-osh-is-good-for-business> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

ÖİKR (2018), On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023, Türkiye Cumhuriyeti, Özel İhtisas Komisyon Raporu (ÖİKR).Kalkınma Bakanlığı Yayını.

Özçetin, N. (2020), Tedarik Zinciri Risk Yönetimi: Bir Araştırma, İksad Yayınları: Ankara.

Özer, S.U. ve Tüzünkan, D. (2012), Alışveriş Turizmi Kapsamında “İstanbul Shopping Fest” ve Yansımaları, Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi, 13. Ulusal Turizm Kongresi, Bildiri Kitabı, 6-9 Aralık 2012, Antalya, 151-166.

Özer, Ü. (2014), İlköğretim Öğrencilerinin Araştırma Becerilerinin Veli Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Sosyal Bilgiler Eğitimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.

Özkır, Y. ve Şişman, B. (2014). Soma Maden Kazasının İnternet Gazetelerinde Aktarılmasının Haberde İdeoloji Bağlamında Değerlendirilmesi . Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (6), 65-81.

RG (2016), Alışveriş Merkezleri Hakkında Yönetmelik, Yayınlandığı Resmi Gazete (RG) tarihi: 26.02.2016, Sayısı: 29636, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/02/20160226-17.htm> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

SB (2020), Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji Ve Tanı: 7 Aralık 2020, Sağlık Bakanlığı (SB), Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması, <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid-19rehberigenelbilgilerepidemiyolojivetanipdf.pdf> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

SB (2022), COVID-19 Nedir?, Sağlık Bakanlığı (SB), <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Siti, N.I., Azizan, R. & Hanida, A. A. (2021), Research trends in mining accidents study: A systematic literature review, Safety Science, 143, <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105438>

Statista (2020), Leading places to worry about getting infected with coronavirus (COVID-19) in Poland in 2020, <https://www.statista.com/statistics/1180658/poland-places-to-worry-about-catching-covid-19/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Statista (2020a), U.S. consumer attitudes to visiting malls if COVID-19 spreads to community 2020, <https://www.statista.com/statistics/1105755/consumer-attitudes-to-going-to-a-shopping-mall-if-coronavirus-in-locality-us/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Statista (2020c), Change in the number of visits to shopping malls and stores due to the coronavirus (COVID-19) in Mexico in March 2020, 31 March, <https://www.statista.com/statistics/1107773/mexico-change-visits-shopping-malls-coronavirus/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Statista (2020d), What would make you go to the shopping centers of your choice when they reopen after the coronavirus (COVID-19) lockdown?, 30 April 2020, <https://www.statista.com/statistics/1114157/poland-types-of-shops-you-will-visit-after-reopening-due-to-covid-19/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Statista (2020e), Shopping mall traffic change during the coronavirus (COVID-19) outbreak in Moscow, Russia from March 11 to July 1, 2020, 3 August, <https://www.statista.com/statistics/1106873/moscow-shopping-mall-traffic-loss-due-to-covid-19/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

Statista (2020f), When will you visit the shopping center when it reopens after the coronavirus (COVID-19) lockdown?, 30 April, <https://www.statista.com/statistics/1114136/poland-plans-to-visit-shopping-malls-after-reopening-due-to-covid-19/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Statistica (2020b), Year over year foot traffic growth of selected shopping malls during the coronavirus (COVID-19) outbreak in the United States in 2020, 18 May 2020, <https://www.statista.com/statistics/1108603/coronavirus-yoy-foot-traffic-growth-by-shopping-mall-us/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Süer, A. (2014), Alışveriş Merkezleri ve Perakendede Sürdürülebilirlik, 1. Baskı, Yakamoz Yayınları, İstanbul.

SVM (2020), New Normal, Sunway Velocity Mall (SVM), <https://www.sunwayvelocitymall.com/about-us/newnormal/> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

TMC (2020), Covid 19, The Mall in Columbia (TMC), <https://www.themallincolumbia.com/en.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

TNYT (2015), Anger and Grief Simmer in Turkey a Year After Soma Mine Disaster, <https://www.nytimes.com/2015/06/03/world/europe/anger-and-grief-simmer-in-turkey-a-year-after-soma-mine-disaster.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

TÜİK (2022), Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2021, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=45500> (Erişim Tarihi: 22.08.2022)

Türe, T. (2022). Alışveriş Merkezleri Kira Sözleşmelerinin Kurulması ve Uygulanacak Hükümler . Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, (2), 1-20.

TWM (2020), Safety Measures, The Woodlands Mall (TWM), <https://www.thewoodlandsmall.com/en/visit/covid-19-update.html> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

Uğurluel, T. ve Kayatekin, M. (2015), Tarih Tıbbı Konuşturdu 2, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Uğurluel, T. ve Kayatekin, M. (2017), Tarih Tıbbı Konuşturdu, 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Velibaşoğlu, E. ve Pulat Gökmen, G. (2022). Alışveriş Merkezlerinin İşlevlerini Yitirmesinde Sanal Alışveriş Ve Pandemi Sürecinin Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme. Erciyes Akademi, 36 (2), 448-486.

WGM (2020), Covid-19 Updates, West Gate Mall (WGM), <https://www.westgate-mall.com/content/covid-19-updates> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

WHO (2011), World Health Organization Health Systems Strengthening Glossary, https://www.who.int/healthsystems/Glossary_January2011.pdf (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

WHO (2019), Timeline of WHO's response to COVID-19, Last updated 9 September 2020, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline> (Erişim Tarihi: 22.02.2022)

WHO (2020), WHO Director-General's remarks at the media briefing on COVID-2019 outbreak on 17 February 2020, World Health Organization (WHO), <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-2019-outbreak-on-17-february-2020> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

WHO (2020a), WHO Director-General's remarks at the media briefing on COVID-2019 outbreak on 14 February 2020, World Health Organization (WHO), <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-2019-outbreak-on-14-february-2020> (Erişim Tarihi: 22.02.2022).

WHO (2020b), Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard, WHO, 23/10/2020, <https://covid19.who.int/table> (Erişim Tarihi: 22.08.2022).

- WHO (2022), Coronavirus disease (COVID-19): Overview, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- WHO (2022a), Coronavirus disease (COVID-19): Prevention, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_2 (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- WHO (2022b), Coronavirus disease (COVID-19): Symptoms, https://www.who.int/health-topics/coronavirus#tab=tab_3 (Erişim Tarihi: 22.02.2022).
- Wu P, Fang Y, Guan z, Fan B, Kong J, Yao z, et al. (2009), The psychological impact of the SARS epidemic on hospital employees in China: exposure, risk perception, and altruistic acceptance of risk. The Canadian Journal of Psychiatry. 54 (5), 302-11, <https://doi.org/10.1177/070674370905400504>
- Wu Z, Mc Googan JM. (2020), Characteristics of and important lessons from the coronavirus disease 2019 (COVID-19) outbreak in china: Summary of a report of 72 314 cases from the chinese center for disease control and prevention. Jama, 323(13): 1239-42.
- Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2021). Nitel Araştırma Desenleri. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 12. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, A. (2020). Hastane İş Güvenliği Uygulamalarının Sağlık Çalışanlarının İş Güvenliği Performansına Etkisi. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 12 (23), 566-578.
- Yıldız, M. (2020), TASA-19: Yeni Bir Çağın Başlangıcı mı?, COVID-19 pandemisi ve ruh beden ilişkisi, içinde Psikiyatri ve COVID-19, Editör: Behçet Coşar, 1. Baskı, 2. bölüm (s.7-11), Ankara Türkiye Klinikleri Yayınları.

Yılmaz, E. (2016). Perakende Sektörüne Ve Sorunlarına Detaylı Bakış Ve Perakendede İnsan Kaynakları Yönetimi. Konya Ticaret Odası, Ekonomik Araştırmalar ve Proje Müdürlüğü.

Yiğit, A. (2015), İş Güvenliği, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları.

Yükselmiş, Ö. (2022). Covid-19 Enfeksiyonunda Miyalji Şiddetinin Prognoz Üzerine Etkisi. International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences, 8 (1), 122-127.

EKLER

EK-1 : Etik Kurul Onayı

T.C.
İstanbul
YENİ YÜZYIL
ÜNİVERSİTESİ

FEN,SOSYAL VE GİRİŞİMSEL OLMAYAN SAĞLIK BİLİMLERİ ARAŞTIRMALARI ETİK KURULU

02.11.2021

İlgi : Etik Kurul Onayı,

Sayın
Mustafa ÖZTÜRK

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Etik Kurulunun 01.11.2021 tarih ve 2021/11-730 sayılı toplantı sonucunda “ Covid-19 sürecinde iş yerinde alınan önlemlerin çok yönlü incelenmesi:Perakende sektörü örneği” başlıklı çalışmanız Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurul Kurulumuzca oy birliği ile **UYGUN** bulunmuştur.

Araştırmanız süresince çalışmanızda özellikle konu başlığı, gereç ve yöntemler konusu ile ilgili olarak değişiklikler söz konusu olursa tekrar değerlendirilmesi gereklidir.

Not: İşbu belge İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Fen, Sosyal ve Girişimsel Olmayan Sağlık Bilimleri Araştırmaları Etik Kurul Yönergesi temelinde kaleme alınmıştır.

İş bu belge kurum onayı dahilinde geçerlidir.

Prof.Dr.Cüneyt ULUTİN

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Fen,Sosyal ve Girişimsel Olmayan
Sağlık Bilimleri Araştırmaları
Etik Kurulu Başkanı

EK-2 : Görüşme Formu

Covid 19 salgını Dünya ülkeleri ve tüm sektörleri etkilemiştir. Ülkeler ve kurumlar Covid 19 etkilerini engellemek için birçok önlemler almaktadır. Bu form, “Covid 19 Sürecinde İş Yerlerinde Alınan Önlemlerin Çok Yönlü İncelenmesi: Perakende Sektörü Örneği” başlıklı araştırma kapsamında hazırlanmıştır.

Çalışmada AVM’lerde iş sağlığı ve güvenliği kapsamında alınan Covid 19 önlemlerinin İSG profesyonelleri ve AVM personelleri görüşlerine göre incelenmesini amaçlamaktadır.

Bu kapsamda oluşturulan sorulara en içten cevaplarınızı belirtmenizi rica ederiz.

Katılımınız için teşekkür ederiz.

Mustafa Öztürk*

İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi-Sağlık Bilimleri Enstitüsü

*İş Sağlığı ve Güvenliği Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi

Danışman: Prof. Dr. H. Hulusi Acar

*: Sorumlu Yazar: oztmust@yandex.com.tr

ozttmust@gmail.com

A. DEMOGRAFİK BİLGİLER

Cinsiyetiniz	☐ Kadın	☐ Erkek		
Yaşınız	☐ 25 yaş altı	☐ 26-30	☐ 31-40	☐ 41 ve üzeri
Eğitim Durumunuz	☐ İlk-Ortaokul-Lise	☐ Ön Lisans	☐ Lisans	☐ Lisansüstü
Medeni Durum	☐ Evli	☐ Bekar		
Çocuğunuz Var mı	☐ Evet	☐ Hayır		

AVM'de hangi birim-bölümde görev yapmaktasınız?

☐ Temizlik Birimi	☐ Özel Güvenlik	☐ Teknik Bakım ve Onarım
☐ Mağaza	☐ Yönetim	

Bulunduğunuz-Son Çalıştığınız AVM'deki toplam tecrübeniz ne kadardır?

☐ 0-1 Yıl	☐ 1-4 Yıl	☐ 4-8 Yıl	☐ 8 yıl ve üzeri
-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	--------------------------------------

Bu güne kadar AVM sektöründeki toplam tecrübeniz ne kadardır?

☐ 0-1 Yıl	☐ 1-4 Yıl	☐ 4-8 Yıl	☐ 8 yıl ve üzeri
-------------------------------	-------------------------------	-------------------------------	--------------------------------------

B. COVID 19 SORULARI

1) Görev yaptığınız AVM’de, Covid 19 uyarı görsellerinin yerleştirilmesi, maske kullanımı, dezenfektan temini, doğal havalandırma, ortak alan ve tuvaletlerin temizliği ve sosyal mesafe gibi pandemi tedbirlerinin yeterince alındığını düşünüyor musunuz? Neden?

.....

.....

2) Sizce, Covid 19 ile ilgili AVM’lerde mevcut önlemlere ek olarak alınabilecek iş sağlığı ve güvenliği önlemleri neler olabilir? Açıklayınız.

.....
.....

3) Görev yaptığınız AVM’de, meslektaşlarınız haricinde bulunan/bulunabilen bireylerin (diğer çalışanlar, ziyaretçiler, vd.) Covid 19 tedbirlerine uyumları hakkındaki görüşleriniz nelerdir?

.....
.....

3.a.Bu konuda aktarabileceğiniz, yaşamış olduğunuz olay/anekdot sahibiyse paylaşıңыз.

.....
.....

4) AVM’de, Covid 19 tedbirlerine ilişkin size personel, ziyaretçi veya diğer bireylerde aksettirilen destek, tepki ya da önerilerle karşılaştınız mı? Karşılaşmışsanız paylaşıңыз.

.....
.....

5) AVM içerisinde personel veya diğer kesimlerin (ziyaretçi, çalışan vd.) sosyal mesafe kuralına dikkat edip etmedikleri konusundaki görüşleriniz nelerdir? Açıklayınız.

.....
.....

5.a. Yüz yüze yaptığınız etkinlikleri (eğitim, toplantı, vb.) en az kaç, en fazla kaç katılımcı ile sürdürdünüz?

.....
.....

6) Covid 19 döneminde kapı ve pencereler aracılığıyla yapılan doğal havalandırmanın öneminin artmasıyla birlikte, kendi AVM’nizdeki doğal havalandırma konusunda görüşleriniz nelerdir? Açıklayınız.

.....
.....

7) Ziyaretçiler ve diğer personellerin Covid 19 tedbirlerine uymaları ile ilgili gözlem/görüşleriniz nelerdir? Paylaşıңыз.

.....
.....

7.a. Covid 19 tedbirlerine uymadığını gördüğünüz kesimler (yönetici, personel, ziyaretçi vd.) olduğunda ne gibi bir yaklaşımda bulunursunuz? Açıklayınız.

.....
.....

8) Sizce, Covid 19 ile yaşam konusunda, alan uzmanlarınca (sağlık personelleri, ilgili akademisyenler ya da iş sağlığı-güvenliği uzmanı) AVM personellerine yönelik eğitimler düzenlenmeli midir?

.....
.....

8.a. Bu konuda bir eğitime katıldınız mı? Katılmamışsanız ve böyle bir eğitimin gerekli olduğunu düşünüyorsanız çevrimiçi (online) eğitim biçiminde mi, yüz yüze eğitim/seminer mi tercih ederdiniz?

.....
.....

9) Covid 19 sürecinde, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri kapsamında AVM’lerde süreç ile ilgili farklı olarak belirtmek istediğiniz (öneri, talep, görüş vb.) var mıdır? Paylaşınız.

.....
.....

EK-3 : Risk Analiz Bölümleri

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
1	 Personel Yemekhanesi	Covid 19 kapsamında İş Yeri Hekimi ve İSG Uzmanı ile yapılan denetimde (11.11.2021) çatal,kaşık, bıçaklar ile salatbar gibi (salata, cacık, tatlı, vb.) gıdaların kapalı servis edilmediği görülmüştür. İkinci kontrolün yapıldığı 18.12.2020 tarihinde aynı sorunun devam ettiği görülmüştür.	Çalışanlar	6	2	40	480	Kapalı Servis Usulünün Uygulanması	Tehlikenin ortadan kaldırılması	C19-SYÇR (Sayfa 25, Başlık 1.3)	AVM Yönetimi Temizlik ve Güvenlik İşveren-Vekili	Hemen veya 1 haftadan kısa sürede	1	1	7	7
2	 HES Kodu Kontrolü ve Ateş Ölçüm Yöntemi	Avm girişlerinde temizlik birimi çalışanları ve ziyaretçilerin HES Kodları kontrol edilmekte ve ateş ölçümleri sabi cihazlarla yapılmakta. Vücut sıcaklığı 38 oC (otuzsekiz santigrat derece) üzeri olanların girişinin engellenmesine yönelik önlem alındığı görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	40	40	Düzenli Kontrol Sağlanması	Mühendislik Önlemleri	C19-SYÇR (Sayfa 27, Başlık 1.6)	AVM Yönetimi Temizlik ve Güvenlik İşveren-Vekili	Kontrol				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
3	Uyarı Görselleri ve Dezenfektan	COVID 19'a yönelik;AVM girişlerinde ve ortak alanlarda (yemek katı, asansör kabin önleri vb.) dezenfektan konumlandırılması ve ziyaretçilerin görebileceği bölümlerde Covid 19 uyarı görselleri asıldığı görülmüştür. Ayrıca AVM ve mağazalarda ziyaretçi kapasite bilgilerinin yer aldığı görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	Kontrol				
4	Temizlik ve ATM Bariyerleri	ATM'lerin (3 ayrı kat ve bölümlerdeki) aralarına bariyer ve dezenfektan temini yapıldığı görülmüştür. Temizlik ve Dezenfektan doluluk kontrolleri Temizlik birimi tarafından gerçekleştirilmektedir.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi Temizlik Birimi	Kontrol				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
5	Genel Havalandırma (Covid 19)	AVM havalandırmasının Covid 19 önlemleri kapsamında Teknik birimi kontrolünde doğal havalandırma şeklinde yapıldığı ve filtrelerin düzenli aralıklarla bakım-temizliklerinin yapıldığı görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi Teknik Birim	K o n t r o l				
6	Dezenfektan kontrolü	Covid 19 kapsamında dezenfektanların WC koridorları, kat girişleri, asansör önleri, yemek katı, avm girişi gibi farklı noktalara konumlandırıldığı ve yapılan kontrollerde dolu (kutuların her biri yandan fazla dolu) olduğu görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	15	15	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	4857 İK 6331 İSGK	AVM Yönetimi Temizlik Birimi	K o n t r o l				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
7	 AVM İçi Sosyal Mesafe Görsel ve Önlemleri	AVM Girişlerine tesisinin ziyaretçi kapasitesi etiketleri (Asansörlere, WC girişlerine de aynı şekilde) zeminlere sosyal mesafe uyarı görsellerinin illeştirildiği görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	K o n t r o l				
8	 Covid 19 Anonsu	Covid 19 Kapsamında Uyarı anonslarının AVM'de AVM'nin açık olduğu saatlerde 30 (otuz) dakika da 1 (bir) kez olmak üzere düzenli olarak yapıldığı ve AVM ortak alanlarından (LCWaikiki, Boyner, Aziz Döviz, GS Store, Vatan Bilgisayar, Zara, Carrefour, vd.) ziyaretçilerin ve çalışanların duyabileceği ses düzeyinde gerçekleştirildiği görüldü.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	15	15	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	K o n t r o l				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMIN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
9	Covid 19 Mağaza Kontrolü	Mağazalara yönelik Covid 19 kapsamlı kontrollerin yapıldığı ve düzenli olarak imza altına alındığı görülmüştür. Bu faaliyeti özel güvenlik görevlileri ve AVM de tam zamanlı görevli C sınıfı İSG Uzmanının gerçekleştirdiği görüldü.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	K o n t r o l				
10	 Yüz Sperliği Temini	AVM'de ziyaretçi girişlerinin olduğu kapılarda görevli (Mertomeydan Giriş, Kocatepe Giri, Kafeler Bölgesi giriş, Vd.) özel güvenlik görevlilerine yüz sperliklerinin temin edilerek zimmetlendiği ve kullanımının sağlandığı görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi Güvenlik Birimi	K o n t r o l				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMIN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
11	Düzenli Ortak Alan Temizlikleri	AVM ortak alan temizliklerinin temizlik birimi tarafından düzenli olarak (3 saat periyodunda) yapıldığı ve imza ile kayıt altına alındığı görülmüştür. Bu kapsamda korkuluklar, asansörler, WC'ler ile diğer bölümler düzenli olarak temizlenmektedir.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi Temizlik Birimi	K o n t r o l				
12	Danışma Bölümü Önlemleri	Danışma Bölümlerinin (2 adet bulunmakta) etrafında şeffaf (mika alaşımı) bariyer olduğu ve ziyaretçiler ile temasların engellendiği görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	K o n t r o l				

RİSK NO	BÖLÜM	MEVCUT DURUM /MEVCUT İŞLEM KONTROLLERİ	ETKİLENECEK KİŞİ VEYA GRUPLAR	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ	ALINMASI GEREKEN ÖNLEMLER	ÖNLEM- AKSİYON (KONTROL HİYERARŞİSİ)	İLGİLİ MEVZUAT	SORUMLU KİŞİ	TERMİN ve PERİYOT SÜRESİ	OLASILIK	FREKANS	SİDDET	SONUÇ
13	 Ziyaretçi Yoğunluğu	AVM girişinde ve mağaza girişlerinde ziyaretçi kapasite bilgileri konumlandırılmıştır. Ancak bu uyarılarda yer alan sayılar ile gerçek anlamda AVM veya mağazada bulunan ziyaretçi sayılarının anlık olarak belirlendiği ve buna yönelik aksiyon alındığı durumu söz konusu değildir.	Çalışanlar Ziyaretçiler	6	2	40	480	Ziyaretçi Sayı Kontrollerinin Anlık Yapılması ve Aksiyon Alınması	Tehlikenin ortadan kaldırılması	C19-SYÇR	AVM Yönetimi	Hemen veya 1 haftadan kısa sürede	1	1	7	7
14	 Yemek katı ile Ortak Alanlardaki Masa ve Oturma Bölümlerinin Kapatılması	Üst katta bulunan yemek katında yer alan masa ve sandalyelerin kullanımının engellenmesi için kaldırıldığı ve AVM ortak alanlarındaki oturma bank-bölümlerinin de bariyer-şerit düzenleri ile oturmaların engellenecek biçimde kapatıldığı görülmüştür.	Çalışanlar Ziyaretçiler	1	1	7	7	Düzenli Kontrol Sağlanması	İdari Önlemler	C19-SYÇR 6331 İSGK	AVM Yönetimi	K o n t r o l				

EK-4 : İntihal Raporu

Mustafa ÖZTÜRK Perakende ve İSG Tez

ORJİNALLİK RAPORU

% 4	% 4	% 0	% 2
BENZERLİK ENDEKSİ	İNTERNET KAYNAKLARI	YAYINLAR	ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	acikbilim.yok.gov.tr İnternet Kaynağı	% 1
2	dergipark.org.tr İnternet Kaynağı	<% 1
3	Submitted to The Scientific & Technological Research Council of Turkey (TUBITAK) Öğrenci Ödevi	<% 1
4	iksadyayinevi.com İnternet Kaynağı	<% 1
5	tioshconference.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
6	Submitted to Istanbul Aydin University Öğrenci Ödevi	<% 1
7	Submitted to Beykent Universitesi Öğrenci Ödevi	<% 1
8	dhgm.meb.gov.tr İnternet Kaynağı	<% 1
9	Submitted to Dumlupinar University Öğrenci Ödevi	<% 1

EK-5 : Özgeçmiş

Adı – Soyadı : Mustafa ÖZTÜRK

E-Posta :

Orcid : 0000-0001-8845-4119

Lisans :

